

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİNDE ABD ETKİSİ:
KONSTRÜKTİVİST BİR YAKLAŞIM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Levent ÖZDEMİR

Düzce

Kasım, 2022

Levent Özdemir
Düzce Üniversitesi, LEE
Yüksek Lisans Tezi
Kasım, 2022

TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİNDE ABD ETKİSİ:
KONSTRÜKTİVİST BİR YAKLAŞIM

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİNDE ABD ETKİSİ:
KONSTRÜKTİVİST BİR YAKLAŞIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Levent ÖZDEMİR

Danışman: Prof. Dr. Zafer AKBAŞ

Düzce

Kasım, 2022

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynaklar listesine aldığımı, yine bu tezin çalışılması ve yazımı sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim.

11/11/2022

Levent ÖZDEMİR

**T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİNDE ABD ETKİSİ:
KONSTRÜKTİVİST BİR YAKLAŞIM**

Levent ÖZDEMİR tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıda belirtilen jüri tarafından Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Zafer AKBAŞ
Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Zafer AKBAŞ
Düzce Üniversitesi

Prof. Dr. Gökhan TELATAR
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Celil BOZKURT
Düzce Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 11/11/2022

ÖNSÖZ

Bu çalışmada konstrüktivist bir yaklaşımla Türkiye-İsrail ilişkilerinin Amerikan dış politikası eksenli değerlendirmesi yapılmıştır. Gerekli literatür taraması yapıldıktan sonra Türkiye-İsrail ilişkileri genel hatlarıyla analiz edilmiştir. Bunun yanında iki ülke arasındaki ilişkilerin gidişatı minvalinde ABD'nin nasıl bir pozisyon aldığı gözlemlenmiştir. ABD'nin üçüncü bir ülke olarak Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilere bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak İsrail yanlısı bir şekilde dâhil olduğu görülmüştür. Türkiye-İsrail ilişkilerinde, ABD'nin ısrarla İsrail yanlısı politika izlemesinin temel sebepleri nelerdir? Neden ABD uluslararası ilişkilerde İsrail'e kalkan olmaktadır? ABD ile İsrail arasındaki özel ilişki nedir? sorularına cevap aranmıştır. Bu soruların cevabı Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde önemli bir yer tutan konstrüktivist bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır. Söylemler, kültürler, kimlikler ve çıkarlar üzerinden uluslararası ilişkileri açıklamaya çalışan konstrüktivizm, ABD'nin İsrail ile olan özel ilişkisine bu kavramlar üzerinden ışık tutmaktadır.

Bu çalışmamda üzerimde büyük emeği olan, bana değerli vaktini her zaman ayırmaya çalışan, kendisinden çok şey öğrendiğim ve kısmetse daha öğreneceğim, tez danışmanım kıymetli hocam Prof. Dr. Zafer AKBAŞ'a çok teşekkür ediyorum. Bunun yanında yüksek lisans döneminde bizlere emek veren ve yol gösteren tüm hocalarıma ayrıca teşekkür ediyorum. Tez yazma aşamasında yanımda olan, beni maddi ve manevi yönden destekleyen başta fedakâr ailem olmak üzere bana destek veren herkese teşekkür ediyorum.

Levent ÖZDEMİR

ÖZET**TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİNDE ABD ETKİSİ: KONSTRÜKTİVİST
BİR YAKLAŞIM****ÖZDEMİR, Levent****Yüksek Lisans, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zafer AKBAŞ****Kasım 2022, 190 sayfa**

Türkiye-İsrail ilişkileri, İsrail'in bağımsız bir devlet olarak sahneye çıktığı 1948'den bu yana inişli-çıkışlı bir seyir halindedir. Bu süreçte iki ülke arasında yaşanan olumlu veya olumsuz gelişmelere, ABD'nin kayıtsız kalmadığı görülmektedir. Zira İsrail, Amerikan dış politikasında öncelikli ve stratejik bir konuma sahiptir. İsrail'in güvenliği, ABD'nin Orta Doğu politikasını belirleyen en önemli unsurdur. Buradan hareketle, Orta Doğu'da İsrail ile sorun yaşayan ülkeler ve İsrail için tehdit oluşturan unsurlar, doğrudan veya dolaylı olarak karşılarında ABD'yi görmektedirler.

Bu çalışmanın amacı, konstrüktivist bir yaklaşımla Türkiye-İsrail ilişkilerini Amerikan dış politikası ekseninde değerlendirmektir. Uluslararası ilişkilerde İsrail'e adeta kalkan olan ve İsrail'i Orta Doğu'ya yönelik dış politikasının merkezine yerleştiren ABD'nin koşulsuz İsrail desteğinin arkasında yatan sebepler, konstrüktivist bir yaklaşımla ele alınmıştır. ABD ve İsrail arasındaki özel ilişkinin bağları, konstrüktivizmin kilit kavramları olan söylemler, kültürler, kimlikler ve çıkarlar üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Uluslararası ilişkilerde ABD'nin İsrail'i her anlamda koşulsuz destekleme politikasının ve Türkiye-İsrail ilişkilerinde ABD'nin İsrail yanlısı bir tutum sergilemesinin nedenleri, konstrüktivizmin “kimlikler çıkarları oluşturur çıkarlar da devletlerin dış politika tercihlerini şekillendirir” ana hipotezinden hareketle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu minvalde çalışmada dış politika çıktılarına bakıldığında

gerek İsrail'in Orta Doğu'daki uygulamalarında gerekse Türkiye-İsrail ilişkilerinde ABD'nin İsrail yanlısı tutumlarının kökeninde konstrüktivist yaklaşımının yattığı savunulmaktadır.

ABD'nin İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonlarını desteklemesi, BM nezdinde İsrail'in aleyhine alınacak kararları veto etmesi, İsrail'in Filistin topraklarındaki yerleşim faaliyetlerini desteklemesi, Golan Tepeleri'nin işgalinde İsrail'e arka çıkması, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması ve Amerikan Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşıması Amerikan dış politikasındaki başlıca İsrail yanlısı uygulamalardır. ABD, diğer taraftan Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde de İsrail yanlısı bir dış politika izlemektedir. Türkiye, başkenti Kudüs olan bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasına destek verirken, İsrail'in aksi yöndeki uygulamaları ve ABD'nin İsrail yanlısı tutumu ikili ilişkilerde kırılmalara yol açmıştır. Bununla birlikte ABD, Türkiye ile İsrail arasında yaşanan sorunlara, Davos ve Mavi Marmara gibi kriz meselelerine konstrüktivist bir anlayışla dâhil olmuştur. En nihayetinde, ABD'nin Türkiye-İsrail ilişkilerine olan yaklaşımının temel itibarıyla Yahudi kimliğiyle benzer nitelikler taşıyan Evanjelist kimliğinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, İsrail, ABD, Orta Doğu, Evanjelizm

ABSTRACT**U.S.A. INFLUENCE ON TURKEY ISRAEL RELATIONSHIP: A
CONSTRUCTIVIST APPROACH****OZDEMIR, Levent****Master's Degree, Department of International Relations****Supervisor: Prof. Dr. Zafer AKBAŞ****November 2022, 190 page**

Turkey-Israel relationships have been in a state of ups and downs since 1948 when Israel emerged as an independent state. In this process we see that the USA did not remain indifferent to the positive or negative developments between the two countries. Because Israel has a priority and strategic position in American foreign policy. Israel's security is the most important factor determining the US policy in the Middle East. From this point of view the countries that have problems with Israel in the Middle East and the elements that pose a threat to Israel face the USA directly or indirectly.

The aim of this study is to evaluate Turkey-Israel relationships on the axis of American foreign policy with a constructivist approach. The reasons behind the unconditional support of the United States to Israel, which is almost a shield for Israel in international relations and places Israel at the center of its foreign policy, have been tried to be explained with a constructivist approach. The ties of the special relationship between the United States and Israel have been tried to be revealed through discourses, cultures, identities and interests which are the key concepts of constructivism.

The reasons for the unconditional support of the United States to Israel in every sense in international relations and the United States's pro-Israel attitude in Turkish-Israeli relationship have been tried to explain based on the main hypothesis of constructivism “identities create interests and interests shape the foreign policy preferences of states”. Regarding that when the study looks at the foreign policy

outcomes, it is argued that the constructivist approach lies at the root of the pro-Israeli attitudes of the United States in both Israel's practices in the Middle East and in Turkey-Israel relationship.

The USA's support of Israel's operations against Gaza, veto on the decisions against Israel at the UN, support of Israeli settlement activities in the Palestinian territories, backing up Israel in the occupation of the Golan Heights, recognizing of Jerusalem as the capital of Israel and moving the American Embassy to Jerusalem are the main pro-Israeli practices in American foreign policy. On the other hand, the USA also follows a pro-Israeli foreign policy in the relationship between Turkey and Israel. While Turkey supports the establishment of an independent Palestinian State with Jerusalem as its capital, Israel's practices in the opposite direction and the pro-Israel attitude of the United States have led to fractures in bilateral relationships. In addition the USA has been involved in the problems between Turkey and Israel crisis issues such as Davos and Mavi Marmara with a constructivist understanding. In the end, it has been concluded that the approach of the USA to Turkey-Israel relationship basically stems from the Evangelical identity which has similar characteristics with the Jewish identity.

Keywords: Turkey, Israel, USA, Middle East, Evangelism

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
BİR YAKLAŞIM OLARAK KONSTRÜKTİVİZM	5
1.1. Konstrüktivizm’in Ortaya Çıkışı.....	5
1.2. Konstrüktivizm’in Temel Varsayımları	8
1.2.1. Söylem	11
1.2.2. Kimlik ve Çıkar	12
1.2.3. Kültür.....	16
1.3. Konstrüktivist Yaklaşım Türleri ve Temsilcileri	17
İKİNCİ BÖLÜM	21
TÜRK DIŞ POLİTİKASI: İLKELER VE ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLER	21
2.1. Türk Dış Politikasının İlkeleri.....	21
2.1.1. Statükoculuk	22
2.1.1.1. Mevcut Sınırları Sürdürme	22
2.1.1.2. Mevcut Dengeleri Koruma	23
2.1.2. Batıcılık	25
2.1.3. Yurtta Sulh Cihanda Sulh	27
2.2. Türkiye’nin Orta Doğu Politikası.....	28

2.2.1. 1923-1945 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası.....	29
2.2.2. Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Orta Doğu Politikası.....	32
2.2.2.1. 1950-1960 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası.....	33
2.2.2.2. 1960-1980 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası.....	34
2.2.2.3. 1980-1991 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası.....	37
2.2.3. Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Orta Doğu Politikası (1991-2022)	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	57
ABD DIŞ POLİTİKASINDA ORTA DOĞU: İLKELER VE ÇIKARLAR.....	57
3.1. ABD Dış Politikasının İlkeleri	57
3.1.1. Yalnızcılık	57
3.1.2. Yayılmacılık	59
3.1.3. Moralizm	60
3.1.4. Pragmatizm.....	61
3.1.5. Tek Taraflılık	63
3.2. ABD Dış Politikasında Orta Doğu: Temel Çıkarlar	64
3.2.1. ABD'nin Bölgedeki Ekonomik Çıkarları ve Petrol.....	66
3.2.2. ABD'nin Bölgedeki Siyasi Çıkarları	73
3.2.3. İsrail'in Güvenliği.....	77
3.3. ABD'nin İsrail Politikasının Ontolojisi ve Araçları	81
3.3.1. Evanjelizm Faktörü.....	82
3.3.2. İsrail Lobisi.....	86
3.3.3. İsrail'e Yapılan Amerikan Yardımları.....	91
3.3.4. Amerikan Elçiliğinin Kudüs'e Taşınması	93
3.3.5. Yüzyılın Anlaşması Planı	95
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	97
ABD ETKİSİNDE TÜRKİYE VE İSRAİL İLİŞKİLERİ.....	97
4.1. Siyonizm ve İsrail'in Kuruluş Süreci	97

4.2.	Türkiye'nin İsrail'i Tanıması ve Yansımaları.....	106
4.3.	1949-1960 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri.....	107
4.4.	1960-1980 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri.....	109
4.5.	1980-1990 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri.....	112
4.6.	1990-2002 Dönemi Türkiye İsrail İlişkileri	114
4.7.	2002-2022 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri.....	120
4.7.1.	İlişkilerde Gerginlikler Dönemi ve ABD	121
4.7.1.1.	2003 Irak Savaşı	121
4.7.1.2.	HAMAS'ın Türkiye Ziyareti	122
4.7.1.3.	2006 İsrail-Lübnan Savaşı'nın Yansımaları	124
4.7.2.	Kısa Süreli Yumuşama Dönemi (2007-2008)	125
4.7.2.1.	Annapolis Zirvesi ve Türkiye'nin Zirveye Davet Edilmesi.....	125
4.7.2.2.	Türkiye'nin İsrail-Suriye Arasındaki Arabuluculuk Rolü.....	127
4.7.3.	İlişkilerde Krizler Dönemi: Filistin Boyutu ve ABD	129
4.7.3.1.	Dökme Kurşun, Bulut Sütunu ve Koruyucu Hat Operasyonu.....	129
4.7.3.2.	Davos Krizi.....	131
4.7.3.3.	Mavi Marmara Hadisesi	134
4.7.3.4.	İsrail'in Yasadışı Yerleşim Faaliyetleri	136
4.7.3.5.	Kudüs Meselesi.....	139
SONUÇ		145
KAYNAKÇA		151

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği (European Union-EU)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri (United States of America-USA)
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIPAC	:Amerikan-İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (American Israeli Public Affairs Committee)
AK PARTİ	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ASALA	: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (Armenian Secret Army for The Liberation of Armenia)
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler (United Nations-UN)
BOP	: Büyük Orta Doğu Projesi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü (Central Treaty Organization)
CIA	: Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
EASTMED	: Doğu Akdeniz (Eastern Mediterranean)
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Vakfı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
HAMAS	: İslami Direniş Hareketi (Harakat-al Muqawama al-İslamiye)
JINSA	: Ulusal Güvenlik İşleri Yahudi Enstitüsü (Jewish Institute for National Security Affairs)

MOSSAD	:İsrail İstihbarat Örgütü (HaMossad le Modi'in ule Tafkidim Meyuhadim)
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
NİLİ	:Netzah Yisrael Lo Yeshaker
OPEC	:Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries)
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeran Kurdistan)
PYD	: Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekitiya Demokrat)
SSCB	: Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Petrol kaynakları bakımından oldukça zengin olan ve tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Orta Doğu, pek çok ülkenin üzerinde mücadele verdiği stratejik bir bölge olmuştur. Günümüzde ise bu mücadele hem bölgesel hem de küresel ölçekte devam etmekte olup, Türkiye ve İsrail bölgede etkili olan ülkelerin başında gelmektedir.

Türkiye'nin İsrail ile kurduğu ilişkilerin genel seyri, ABD dış politikası ekseninde analiz edildiğinde, ABD'nin üçüncü bir ülke olarak söz konusu ikili ilişkilere bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak etki ettiği görülmektedir. Türkiye-İsrail ilişkileri olumlu seyrettiğinde Türkiye-ABD ilişkileri de pozitif yönde gelişme göstermekte, Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler bozulup krizler yaşandığında ise Türkiye-ABD ilişkileri de bu minvalde gerilebilmektedir. Bununla birlikte, bazı dönemlerde Türkiye'nin ve ABD'nin dış politikada ve Orta Doğu'da çatışan politikaları, buna ilaveten İsrail'in Filistin konusunda izlemiş olduğu sert politikalar, ikili ilişkileri oldukça etkilemiştir.

İsrail'in Filistin topraklarında izlediği yasa dışı yerleşim faaliyetleri, Gazze'ye ve Mescid-i Aksa'ya yönelik saldırıları, Kudüs'ü başkent ilan etmesi ve Filistinlilere yönelik uyguladığı şiddet politikaları, Türkiye-İsrail ilişkilerinde kırılmalara yol açmaktadır. Türkiye'nin İsrail ile bazen gerilen bazense kopma noktasına gelen ilişkilerine paralel olarak ABD kanadından gelen hamleler dikkat çekicidir. ABD yönetimi üzerinde etkili olan Evanjelist Hristiyanlar veya Yahudi lobileri aracılığıyla gerek Amerikan başkanları gerekse senato düzeyinde ilişkilerin gidişatına göre Türkiye aleyhinde veya lehinde kararlar alınabilmektedir.

ABD'nin Orta Doğu'daki en önemli stratejik ortağı olan İsrail, günümüzde ABD'nin ulusal güvenlik strateji belgelerinde öncelikli yerini alan bir ülkedir. Amerikan dış politikasında "İsrail'in güvenliğini korumak" devlet politikası haline gelmiş, zira İsrail, Başkan Truman'dan Trump'a kadar neredeyse tüm ABD başkanları tarafından açıkça desteklenmiştir. 1948'te kurulduğunda Arap ülkeleri ile girdiği birçok savaşta Amerikan yardımlarını alan ve bugün Orta Doğu'da en modern silahlara sahip olan İsrail, Amerikan zırhı altında güçlü bir ülke haline gelmiştir. Bu

sebeple, her ne olursa olsun İsrail'in karşısında duran ülkeler karşılarında bir şekilde ABD'yi görmektedirler. Bu gerçeği gözetken ülkeler, İsrail ile ilişkilerinde ABD faktörünü dikkate almaktadırlar.

Bu çalışmada ABD'nin İsrail'i sürekli koruma ve karşılıksız destekleme politikasının arkasında yatan sebepler, konstrüktivist bir yaklaşım çerçevesinde Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinden anlatılmış ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin ABD'nin bu tutumundan nasıl etkilendiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın problematiğini, konstrüktivizmin ortaya koyduğu "kimlikler çıkarları oluşturur çıkarlar da devletlerin dış politika tercihlerini şekillendirir" hipotezinden hareketle, ABD'nin Evanjelist kimliğinin, İsrail'i Amerikan dış politikasında ayrıcalıklı bir konuma getirip getirmediğinin ve Türkiye-İsrail ilişkilerinde ABD'nin İsrail yanlısı tutumunda kimliğin başat unsur olup olmadığının sorgulanması oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili kaynak edinme açısından üniversite kütüphanesi, çevrimiçi kütüphaneler ve diğer kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada yerli ve yabancı kitaplar, makaleler, tez çalışmaları, kutsal kitap, güvenilir internet haberleri, ulusal ve uluslararası kuruluşların kaynakları kullanılmıştır. Çalışma sırasında ekseriyetle nitel araştırma yöntemi benimsenmiş, bunun yanında bazı sayısal verileri aktarmak adına nicel yöntemden de faydalanılmıştır.

Amerikan dış politikasında dinin rolü, Evanjelizm özelinde konstrüktivist perspektiften daha önce yapılan çalışmalarda incelenmiştir. Ancak ABD ve İsrail arasındaki ilişkilerin konstrüktivist bir yaklaşımla açıklanarak Türkiye-İsrail ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi, daha önce çalışılmamış bir konu olduğundan literatüre katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın genel amacı, konstrüktivist bir yaklaşımla Türkiye-İsrail ilişkilerini Amerikan dış politikası ekseninde değerlendirmektir. Bu bağlamda çalışmada, uluslararası ilişkilerde devletlerin kimliklerinin dış politika tercihleri üzerinde etkili olup olmadığı; ABD'nin Evanjelist kimliğinin Amerikan dış politikasını nasıl yönlendirdiği; ABD tarafından İsrail'e sağlanan koşulsuz destekte Evanjelist inanca sahip ABD başkanlarının etkisinin olup olmadığı; Türkiye-İsrail

ilişkilerinin, ABD'nin Evanjelist kimliğinden etkilenip etkilenmediği incelenmiştir. Anılan bu hususlar konstrüktivist bir yaklaşımla aşağıdaki alt hipotezlerle birlikte değerlendirilmiştir.

1. Uluslararası ilişkilerin sosyal yapısını şekillendiren devletlerin tercih ve eylemlerinde kimlik kilit bir öneme sahiptir. Kimlikler devletlerin çıkarlarını oluşturduğu gibi dış politika tercihlerini de belirler.
2. ABD'de önemli bir nüfusa sahip olan Evanjelist kimlik, ABD seçimlerinde ve karar alma mekanizması üzerinde etkilidir. Evanjelist inanca sahip başkanlar ve senatörler, İsrail'i merkeze alan bir dış politikanın oluşmasında yönlendirici etkiye sahiptir.
3. ABD yönetiminde iktidara gelen Evanjelist başkanlar, İsrail'in güvenliğini önceleyen ve çıkarlarını destekleyen politikalar yürütmektedir. Evanjelist başkanların söylemleri, ortaya koyulan İsrail yanlısı politikalar açısından önemli verilerdir. Zira söylemler bireylerin çıkarlarını ve inançlarını yansıtmaktadır.
4. Türkiye-İsrail ilişkileri, ABD'nin kimlik etkisinde gelişen konstrüktivist yaklaşımlarından etkilenmekte ve bu minvalde şekillenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde konstrüktivizm hakkında bilgi verilerek yaklaşımın temel varsayımları ortaya koyulmuştur. ABD ve İsrail arasındaki özel ilişki bağını açıklamada yardımcı olacak kimlik, çıkar, kültür ve söylem gibi düşünsel unsurların tanımlaması yapılmıştır. İkinci bölümde Türk dış politikasının ilkeleri üzerinde durularak Türkiye'nin Orta Doğu politikası genel hatlarıyla açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise ABD dış politikasının ilkeleri ortaya koyularak ABD'nin Orta Doğu'daki temel çıkarlarından bahsedilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, İsrail ve ABD arasındaki ilişkilerde çakışan veya çatışan çıkarlar dönemsel olarak incelenmiştir. Çalışmada Türk dış politikası ve Amerikan dış politikasındaki ilkelerle birlikte İsrail dış politikasındaki ilkelere de yer verilmek istenmiştir. Ancak, yapılan araştırmada İsrail dış politikasına dair ilkelerin yeterince açık ve net bir şekilde oluşmadığı ya da yerleşmediği görülmüştür. Bu nedenle tatmin edici veri elde edilemeyen anılan husus analiz dışı tutulmuş, ayrı bir bölüm olarak incelenmemiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde İsrail'in Amerikan dış politikasındaki yeri ortaya koyularak ABD-İsrail ilişkilerindeki Evanjelizm faktörü ve İsrail lobisinin etkisi açıklanmıştır. Son bölümde ise Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler dönemsel olarak incelenirken iki ülke arasında yaşanan gelişmelere paralel olarak ABD'nin nasıl bir pozisyon aldığı anlatılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR YAKLAŞIM OLARAK KONSTRÜKTİVİZM

1.1. Konstrüktivizm'in Ortaya Çıkışı

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde teoriler, uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeleri ve olayları sebepleriyle birlikte anlamamızı sağlar (M. Aydın, 1996: 71). Teoriler, karmaşık yapıda olan dünyayı basitleştiren ve anlamaya çalıştığımız olayları derinlemesine inceleyerek, bizlere temelden bilgi sağlamayı amaçlayan araçlardır. Teoriler, sahip olunan günlük bilgilerden farklı bilgiler sağlar ve girift yapıdaki olgulardan soyutlamalar yaparak, görülemeyenle ilgili bizlere bilgiler sunar (Gözen, 2019: 40-41).

Sistemin ve ilişkilerin karmaşık yapısı göz önüne alındığında, Uluslararası İlişkiler disiplini içerisindeki her olayı açıklayabilecek tek bir teorinin olması mümkün değildir (Kaya, 2008: 84). Teori çalışmaları, tıpkı insanların zamanla sosyalleşmesi gibi içinde bulunduğumuz sosyokültürel ortamdan etkilenir. Dolayısıyla, zaman ve mekân olgusundan bağımsız evrensel bir teori yoktur. Bu sebeple disiplin, oldukça çeşitli teorik yaklaşımlar içermektedir (Yurdusev, 2005: 158).

Uluslararası İlişkilerin gelişim sürecinde teorik yaklaşımlar arasında “büyük tartışmalar” (The Great Debates) adı verilen tartışmalar ortaya çıkmıştır. Söz konusu tartışmalar disiplinin tarihçesini belirlemekle birlikte, disiplinin anlaşılabilmesi noktasında kolaylıklar sağlamıştır (Gözen, 2019: 50). Uluslararası İlişkiler teorileri içerisinde yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkan konstrüktivizm, bu tartışmaların ışığında meydana gelmiştir (Küçük, 2009: 776). Gerek disiplinin teorik bağlamda gelişimini gerekse konstrüktivist yaklaşımların ortaya çıkış sürecini açıklamak amacıyla üç büyük tartışmayı anlamakta fayda vardır (Battal, 2021: 288).

Uluslararası İlişkilerde en çok dikkat çeken tartışmalardan birincisi, realizm ve idealizm arasında yaşanan tartışmadır. Tartışmanın kökeni Birinci Dünya Savaşı'na dayanmaktadır. Savaş sonrasında meydana gelen yıkım, psikolojik ve

politik olarak derin izler bırakmıştır. Bu durum Woodrow Wilson gibi idealistlerin tepkisine yol açmıştır. İdealistler, uluslararası ilişkilerde güvenliğin ve barışın sağlanabileceği gibi ilişkilerdeki ortak çıkarların uyumuna işaret etmişlerdir. Buradan hareketle, çıkarların uyumu üzerine inşa edilecek, savaşı ortadan kaldıracak veya en azından kontrol edebilecek mekanizmaların oluşturulmasını istemişlerdir. 1920’de kurulan Milletler Cemiyeti bu minvalde meydana gelmiştir. Ancak, 1930’ların çalkantılı dönemi ve sonrasında patlak veren İkinci Dünya Savaşı idealizmin sonu olmuştur (McCarthy, 2009: 1-2). Realistler ise idealizmin görüşlerini reddederek uluslararası barış ve güvenliğin sağlanamayacağını savunmuştur. Zira realizme göre uluslararası ilişkilerde devletler güç için mücadele eder, uluslararası sistem anarşiktir ve devletlerin güvenliklerini kendileri sağlaması gerekir (Battal, 2021: 288).

İkinci büyük tartışma, 1960’larda Davranışsalcılar ve Gelenekselciler arasında yaşanmıştır. Davranışsalcılar, Uluslararası İlişkiler disiplininin özerkliği ve metodolojisi konusundaki fikirleri tartışmanın temelini oluşturmuştur. Davranışsalcılar, doğa bilimlerindeki tekniklerin sosyal bilimler alanında kullanılabileceğini iddia etmişlerdir. Birçok soruna çözüm getirmiş olan bilimin, zamanla sosyal alandaki sorunları da çözebileceğine inanmışlardır. Davranışsalcılar, uluslararası ilişkileri bir güç mücadelesi olarak gören mantığı açıkça reddetmektedir. Disiplini geleneksel metotların etkisinden çıkarmak gerektiğini vurgulayan Davranışsalcılar, kendine özgü yöntemler ile siyaset teorisinden ayrılan bilimsel bir Uluslararası İlişkiler alanı oluşturmaya çalışmışlardır (Özlük, 2009: 202-204). Davranışsalcılar bu tür bir yaklaşım benimsemelerindeki amaç, Uluslararası İlişkilerde yargı veya yorumlara dayalı tahminler yürütmek yerine, gözlemlenebilir davranışlara dayalı veriler oluşturularak, hipotezlerin nitel veya nicel metotlarla analiz edilebilmesini sağlamaktır (Daban, 2017: 212).

1980’li yıllarda ortaya çıkan ve Uluslararası İlişkiler disiplininde uzun süre devam eden tartışmalardan bir diğeri üçüncü büyük tartışma olarak nitelendirilen Pozitivizm-Postpozitivizm tartışmasıdır. Bu dönemde tartışma ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır (Gözen, 2019: 55). Robert Keohane’nin yapmış olduğu Rasyonalist-Reflektivist ayrımı söz konusu tartışmanın başlangıcı olmuştur (Keohane, 1988: 382). Uluslararası İlişkilerde baskın teoriler arasında yer alan realizm, liberalizm ve marksizm pozitivist kutupta yer almaktadır. Bu üç baskın

teori, disiplin içerisinde farklı varsayımlarda bulunmalarına rağmen benimsemiş oldukları yöntemsel ve epistemolojik konumları itibariyle pozitivisttir. Yöntemsel olarak doğa bilimlerinin sosyal dünyayı açıklayabileceğini savunurlar. Postpozitivist kutupta yer alan ve reflektivist olarak da adlandırılan gruba bakıldığında ise birden fazla teorinin olduğu görülür. Eleştirel teori, feminizm, postmodernizm ve postyapısalcılık bu grupta yer almaktadır (Kaya, 2008: 88-90). Pozitivistler veya rasyonalistler maddi ve bilimsel olana ağırlık verirken, postpozitivistler temel yapıların maddi olmaktan ziyade sosyal olduğuna, aktörlerin inançlarına, söyleme ve eylemlerdeki manaya dikkat çekerler. Pozitivistlerin sosyal dünya ile alakalı formüle ettikleri genel geçer yasaların var olamayacağını iddia eden postpozitivistler, bilgiyi göreceleştirmektedir (Gözen, 2019: 57).

1980’li yıllardan itibaren eleştirel ve postmodernizm gibi düşünsel (Reflektivist) yaklaşımların, uluslararası ilişkilerin açıklanması konusunda alternatif arayışları ağırlık kazanmıştır. Zira Soğuk Savaş’ın son bulmasıyla uluslararası sistemdeki değişimi açıklamakta etkisiz kalan realizme karşı eleştiriler artmıştır (Ateş, 2009: 82). Eleştirel teori, postmodernizm ve feminizm gibi düşünsel yaklaşımlar realizm ve onun pozitivist metodolojisini eleştirirken, diğer taraftan disiplin içerisinde yeni bir vizyon geliştirme noktasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu eleştiriler doğrultusunda konstrüktivizm yeni bir yaklaşım olarak Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yerini almaya başlamıştır. Buradan hareketle, konstrüktivist yaklaşımın ortaya çıkışı üçüncü tartışmayla ilişkilendirilmektedir. Esasen realizmi ve neorealizmi eleştiren konstrüktivizm, pozitivist gelenek ile postpozitivist yaklaşımlar arasındaki tartışmada uzlaşma zemini oluşturmaya çalışmış, bu sebeple “üçüncü yol” olarak görülmüştür (Akbaş ve Düzgün, 2012: 59). Metateorik açıdan bakıldığında Keohane’nin ifadesiyle, bir üçgenin taban çizgisi üzerinde yer alan iki köşeden birini rasyonalizm diğerini reflektivizm oluştururken, bunların üzerindeki üçüncü köşeyi ise konstrüktivizm oluşturmaktadır (Wiener, 2003: 256).

Uluslararası ilişkilerin sosyal ve tarihsel yönünü ekseriyetle ihmal eden, aktörlerin kimlik ve çıkarlarını dikkate almayan ve Soğuk Savaş’ın bitmesiyle uluslararası sistemdeki durumu açıklayamayan pozitivist yaklaşımlar karşısında, konstrüktivizmin kimlik ve kültür gibi düşünsel unsurlar üzerinden yaptığı vurgu

kendisine meşruluk kazandırmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte kimlik, çıkar, kültür, söylem ve norm gibi unsurların uluslararası ilişkilerdeki rolleri analiz edilerek ampirik çalışmalar ortaya koyulmuştur. Böylece konstrüktivizm disiplin içerisinde merkezi bir konuma gelmiştir (Küçük, 2009: 776-777).

1.2. Konstrüktivizm'in Temel Varsayımları

Uluslararası İlişkilerde konstrüktivizm bir teori olmaktan öte analitik bir çerçeve daha ziyade bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Burchill vd., 2019: 301). Konstrüktivizm, diğer uluslararası ilişkiler teorileri gibi dünyanın nasıl değiştiğine ve insanların ne yaptıklarına dair genel geçer açıklamalar yapmamaktadır. Bunun yerine, birbirlerinden bağımsızmış gibi görünen olayları kuramsal bir çerçeveye oturtarak sosyal olguların ampirik ve teorik perspektiften analiz edilmesini sağlamaktadır (Kaya, 2008: 95).

Konstrüktivist yaklaşımın en temel özelliği, sosyal alana yapmış olduğu vurgudur. Konstrüktivistlerin ortak varsayımları ise sosyalleşmemiş bir Uluslararası İlişkiler disiplinine sosyal olanı getirmektir (Wiener, 2003: 257). Konstrüktivizme göre devletler sosyal birer varlık, uluslararası ilişkiler de sosyal bir alandır (Küçük, 2009: 776).

Konstrüktivizm, toplumsal gerçekliğin sosyal biçimde inşa edildiğini savunur. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerin de bir sosyal inşa alanı olduğunu iddia eder. Nitekim sosyal ilişkilerin oluşmadığı bir doğa durumunda uluslararası ilişkilerden de bahsedilemez. Konstrüktivist yaklaşıma göre dünya maddi unsurlardan ziyade sosyal, kültürel, normatif ve düşünsel unsurlar üzerine kuruludur. Toplumsal olarak insanların sürekli etkileşim halinde bulunduğu dünyada, kolektif bir şuur, süjelerarası anlamlar, ortak beklentiler ve anlayışlar ile varlık kazanan bir uluslararası ilişkiler alanı mevcuttur. Dolayısıyla söylemler, kurallar, kimlikler ve normlar bu alanın en temel unsurları olmakla beraber konstrüktivist yaklaşımın da en kilit kavramlarıdır (Gözen, 2019: 361).

1980'li yıllarda rasyonalist teoriler bilhassa neorealist kuram tarafından disiplinin ihmal edilen tarihsel ve toplumsal yönü konstrüktivist yaklaşımın başlıca inceleme konusu olmuştur. İnsanın dünyadaki eylemlerine ve onun ortaya çıkardığı gerçekliklere odaklanan konstrüktivistler, birey ve devlet arasındaki etkileşime

dikkat çekerek karşılıklı inşa sürecine vurgu yapar. Konstrüktivizm, neorealist kuramın özellikle devletlerin gücüne, askeri kapasitelerine ve uluslararası sistemdeki güç mücadelesine materyalist bir biçimde odaklanmasını eleştirmiş, uluslararası ilişkilerin maddi olmaktan ziyade sosyal olduğunu ifade etmiştir. Bu minvalde, sosyal bir alan olan uluslararası ilişkilerin temelinde düşünsel unsurların kurucu rol oynadığını savunurlar (Battal, 2021: 289-290). Konstrüktivist yaklaşımı, düşünsel unsurlara vurgu yapan ve kuramsal çalışmalarına katan diğer yaklaşımlardan ayıran nokta ise konstrüktivizmin düşünsel unsurları birincil önemde görmesi ve kurucu rolünü ön planda tutmasıdır (Küçük, 2009: 777). Konstrüktivistler, normatif veya düşünsel yapıların materyal yapılar kadar etkin olduğunu savunmaktadır. Aktörlerin paylaştığı inanç, değer ve fikirlerin yapısal özellikler taşıdığını ayrıca sosyal ve siyasi eylemlerin şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlendiğini iddia etmektedirler (Burchill vd., 2019: 294).

Konstrüktivizm, insanlar ve toplum arasında sürekli bir inşa sürecinin olduğunu varsaymaktadır. Söz konusu süreç insanlar ve toplumlar arasındaki sosyal ilişkiler neticesinde gerçekleşmektedir. İnsanlar toplumu, toplum da insanları oluşturmaktadır. Bu iki unsuru birbirine bağlayan üçüncü unsur ise kurallardır. Kurallar insanlara ne yapmaları gerektiğini gösterir (Kubalkova, Onuf, ve Kowert, 2015: 59). Bununla birlikte kurallar, kurumların oluşum sürecinde de etkin bir rol oynar. Kurumlar ise sosyal düzenin işleyişinde önemli bir yer teşkil eder. Sosyal yapının içinde yer alan, insanların istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda belirli kurallara göre faaliyet gösteren amiller, birey ya da bireylerden meydana gelir. Ancak amillerin sadece birey olmaları şart değildir. Amillik sosyal bir oluşum olup, insanların yönettiği ülkelerin hükümetleri de amillik statüsü taşır. Konstrüktivist yaklaşıma göre ülkeler ise insan topluluklarının meydana getirdikleri sosyal oluşumlardır. Amiller ve kurallar arasında, başka bir deyişle “yapan” (agent) ve “yapı” (structure) arasında karşılıklı bir inşa durumu vardır. Amiller kuralları, kurallar da amilleri oluşturmaktadır (Kaya, 2008: 96-97).

Konstrüktivistlere göre kurumların düzenleyici ve oluşturuç fonksiyonları vardır. Düzenleyici normlar (regulative norms), insan eylemleri üzerinde temel davranış kalıpları oluşturur. Bazı davranışları yasaklarken bazı davranışları da zorunlu kılmaktadır. Oluşturuç normlar (constitutive norms) ise ortaya bir davranış

koyar ve bu davranışa belli anlamlar yükler. Aktörlerin eylemleri oluşturuıcı normlar sayesinde anlaşılır. Konstrüktivistlerin tabiriyle oluşturuıcı normlar oyunun kurallarını ifade eder. Aktörler, oyunu kurallarına göre oynama imkânı bulurken aynı zamanda birbirlerinin eylemlerine karşı anlaşılır bir şekilde karşılık verebilmeleri için gerekli bilgiyi normlar aracılığıyla elde ederler (Griffiths, Roach, ve Solomon, 2011: 123).

Konstrüktivistler, aktörlerin ortaya koyduğu fikirlerin çıkarları oluşturduğunu savunurlar. Başka bir ifadeyle çıkarlar sahip olunan fikirlerden bağımsız değildir. Örnek vermek gerekirse, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Tek Pazar'dan sağlanacak kârı arttırabilmek adına ortak para birimine geçme fikrini ortaya koymuşlar ve bu çıkarlar doğrultusunda parasal birliği savunmuşlardır (Balta, 2014: 156).

Konstrüktivistlere göre uluslararası ilişkilerdeki olgular objektif ya da sübjektif değil, öznelerarasıdır. Başka bir ifadeyle, olgulara yüklenen anlamlar süjeler arası nitelik taşır. Oysa Uluslararası İlişkiler disiplini pozitivist kuramların etkisiyle nesnel olana yönelmiş, bazı kavramlara farklı anlamlar yüklemiştir. Gücü ekonomik ve askeri kapasiteye dayandırmış, ülkeler arasındaki kapasite farklılıklarını da tehdit olarak tanımlamıştır. Konstrüktivistlere göre ise pozitivistlerin bu kavramlara yüklediği anlamlar öznel ve ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinde geliştirdikleri ortak anlayışa bağlıdır (Balta, 2014: 162). Başka bir ifadeyle, maddi unsurların anlam kazanabilmesi, aktörlerin paylaştıkları ortak bilgilere bağlıdır. Örneğin, Kanada ve Küba ABD'ye komşu ülkelerdir. ABD için Kanada yakın bir müttefik, Küba ise düşman bir ülkedir. Hâlbuki askeri güç dengesi açısından bakıldığında tam tersi olması gerekirdi. Dolayısıyla, ABD-Kanada ve ABD-Küba arasındaki dost-düşman ayrımı maddi yapılara farklı anlamlar yüklemekte ve sonuç itibarıyla farklı politikalara neden olmaktadır (Burchill vd., 2019: 294).

Konstrüktivistler, uluslararası ilişkilerde devlet, anarşi ve uluslararası yapı gibi temel kavramlara, ana-akım teorilerden farklı yaklaşırlar. Bir realist bakış açısına göre devletin tek amacı hayatta kalmak iken konstrüktivistlere göre ise bu durum böyle değildir. Ayrıca, devlet veri olarak kabul edilmez. Konstrüktivizme göre uluslararası yapı maddi olandan değil sosyal ilişkilerden oluşur. Uluslararası sistemin temelinde sosyal bir düzen vardır. Devletlerin üzerinde egemen olan bir üst

otorite yoktur. Bu durum uluslararası yapının anarşik olduğunu gösterir. Neorealistlere göre böyle bir ortamda uluslararası sistem güvensizdir. Ancak konstrüktivistlere göre ise anarşi de bir kural durumudur. Bu doğrultuda, her hangi bir kuralın olmaması durumunu anarşi ile değil kaos kavramı ile açıklarlar (Kaya, 2008: 100-102). Konstrüktivizm, ana-akım teorilerden farklı olarak temelde insanlar tarafından doğal olduğu düşünülen birçok olgunun sosyal bir inşa durumu olduğunu varsayarlar. Bu yaklaşıma göre anarşi durumu zorunlu değildir. Konstrüktivistlere göre anarşi, insanlar tarafından oluşturulmuş ve yine insanlar tarafından ortadan kaldırılabılır bir durumdur (Akbaş ve Düzgün, 2012: 61).

1.2.1. Söylem

Konstrüktivistlere göre sosyokültürel yapıyı oluşturan kurallar, kurumlar ve fikirler gibi önemli olan bir diğer unsur da söylemlerdir. Söylem, konstrüktivist yaklaşımlar içerisinde kilit bir öneme sahiptir. Zira insanlar kendilerini ifade edebilmek için dili kullanırlar. Dolayısıyla konuşma faaliyetleri insan eylemlerini anlaşılır kılmaktadır. Bununla birlikte söylemler, bireylerin çıkarlarını ve inançlarını da yansıtmaktadır. Aktörlerin kullandıkları dil ve ortaya koydukları politik söylemler, yapılacak analizler açısından uluslararası ilişkilerde önemli verilerdir (Kaya, 2008: 106).

Konstrüktivistlere göre söylemler ifade kurallarından ve kalıplaşmış anlam yapılarından oluşur. Gerçeklik ise sadece bu kalıplar aracılığı ile tanımlanabilir ve karşı tarafa aktarılabilir (Balta, 2014: 157). Nicholas Onuf'un ifadesiyle, "aslında söylemek yapmak demektir: Konuşmak, şüphesiz dünyayı her ne ise o yapmak adına aldığımız en önemli yoldur" (Kubalkova vd., 2015: 59). Nitekim yapılan konuşmalar yalnızca sözde kalmaz aynı zamanda siyasal sonuçlar doğurur. Örneğin, bir devletin başka bir devleti tehdit etmesi, bir devlet başkanının başka bir devlete söz vermesi veya başka bir devletten özür dilemesi durumunda farklı siyasi sonuçlar ortaya çıkabilir. Buradan hareketle konstrüktivistler, uluslararası siyasette devletlerin davranışlarının analiz edilebilmesi açısından dili ve söylemi çalışmalarının merkezine almışlardır. Özellikle sosyal inşa sürecinde dile ve söyleme odaklanan Onuf ve Frederich Kratochwil, dünyadaki sosyal yapıların dilin kullanılmasıyla başka bir ifadeyle söylemsel pratiklerle kurulduğunu savunurlar. Bu minvalde

“sözeylem” (speech act) olarak ifade ettikleri kavramı, uluslararası ilişkiler alanında uygulamaya koyarak konstrüktivist yaklaşımlar geliştirmişlerdir (Gözen, 2019: 289-390).

Onuf, söylemlerin ontolojik bağlamda belirleyici bir rolü olduğunu savunur. Söylemler bir şeyleri harekete geçirmekte, başka bir ifadeyle sözcükler eylemleri meydana getirmektedir. Böylece amilleri ortaya çıkaran da söylemler olmaktadır. Dilin inşa edici ve eyleyici özelliğine vurgu yapan Onuf, amillerin söylemlerle kuralları inşa ettiğini, kuralların da amilleri inşa ettiğini ifade etmektedir. Bu minvalde amil niteliğinde olan bir etnik kimliğin söylemleri analiz edildiğinde dış politika üzerinde nasıl bir inşa edici role sahip olduğu görülür. Devamlı olarak kendi taleplerini dile getiren bir etnik kimlik, bir devletin iç politikasında dikkat edilmesi gereken bir amil olabilir. Devletler bu durumda ise söz konusu etnik kimliğin gücünü dikkate alarak dış politikasında ona göre stratejiler belirlerler. Örneğin, İspanya’daki Basklar, 1950’lerde siyasal ve kültürel taleplerini güçlü bir şekilde dile getirmişler ve İspanya iç politikasında önemli bir unsur haline gelmişlerdir. Böylece bu durum İspanya’nın dış politikasına yansımış, 17.yy’da İspanya ve Fransa arasında bölünen Baskların birleşme olasılığı, İspanya ve Fransa’yı Bask meselesinde ittifak kurmaya itmiştir (Karakoç, 2013: 149-151).

Konstrüktivistlere göre konuşma faaliyetleriyle insanlar ikna edilebilir, sosyal hayatta hangi amaçların daha değerli olduğu ya da insanların hangi rolü oynamaları gerektiği konusunda fikirleri değiştirilebilir. Söylemler bu etkiyi gösterdiğinde önemli bir sosyal inşa süreci gerçekleşmekte, bununla birlikte siyaseti yeniden şekillendiren yeni anlayışlar ve sosyal gerçekler ortaya çıkmaktadır (Finnemore ve Sikkink, 2001: 402).

1.2.2. Kimlik ve Çıkar

Konstrüktivist yaklaşım içerisinde kimlik ve çıkar kavramları önemli bir yer tutar. Zira uluslararası ilişkilerin sosyal ve kültürel yapısını şekillendiren devletlerin tercih ve davranışlarında kimlik kilit bir rol oynar. Devletler kimlikleri olan sosyal aktörlerdir. Konstrüktivistlere göre devlet kimlikleri, devletler arasındaki ortak anlayışa göre şekillenir ve inşa edilir (Balta, 2014: 159). Bu inşa sürecinde kimlik değişim gösterebilir. Aktörlerin sahip olduğu kimlikler sosyal ilişkilerin temelini

oluşturmakta, bununla birlikte aktörlerin tercihlerini ve çıkarlarını da şekillendirmektedir (Karakoç, 2013: 142-143).

Konstrüktivistler, kimlik ve çıkar konusunda rasyonalistlerin ihmal ettikleri ya da yanlış yorumladıkları noktaya dikkat çekerler. Konstrüktivistler, kimlik ve çıkarların nasıl oluştuğunu araştırma konusu yaparken, rasyonalistler bu durumla ilgilenmezler. Üstelik ister devlet ister birey olsun aktörlerin tercihlerinin birbirleri ile daha ilişki kurmadan belirlendiğini iddia ederler. Konstrüktivizm ise buna karşı çıkmakta, uluslararası ilişkilerde devletlerin davranışlarını açıklayabilmek için aktörlerin çıkarlarının nasıl oluştuğunu anlamak gerektiğini savunmaktadır. Buradan hareketle konstrüktivistler, kimliklerin çıkarları belirlediğini çıkarların da devletlerin dış politikasını şekillendirdiğini iddia ederler. Aktörlerin çıkarları için mücadele etmesi, konstrüktivist yaklaşıma göre doğal bir durumdur, ancak bu durumun bir anlam ifade edebilmesi için aktörlerin kendilerini nasıl tanımladıklarını bilmek gerekir (Burchill vd., 2019: 295).

Kimlik, devletlerin çıkarlarını şekillendirdiği gibi tercihlerini ve tehdit algılarını da şekillendirir. Örneğin ABD, İngiltere'nin veya İsrail'in nükleer gücünü kendisine karşı tehdit olarak algılamazken, İran ve Kuzey Kore'nin nükleer gücünü tehdit olarak görmektedir. Çünkü İngiltere ve İsrail'in kimlikleri ABD için dost ülke olarak tanımlanırken, İran ve Kuzey Kore düşman ülke olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla Amerikan çıkarları ve Amerikan dış politikasında karar alıcıların ortaya koydukları politikalar da bu algıya göre şekillenmektedir (Balta, 2014: 159).

Rasyonalistlere göre aktörler, uluslararası politikada hesap kitap yapan ve rasyonel düşünen varlıklardır. Aktörler çıkarları için faydacı bir şekilde yaklaşarak en etkili davranış biçimini ortaya koyarlar. Konstrüktivistlere göre ise aktörler kimliklerine uygun olarak gerek çevreyi gerekse kültürel yapıyı dikkate alarak davranış sergilerler. Bu bağlamda rasyonel aktörler çıkarlarını en etkin biçimde nasıl gerçekleştirebileceğini sorgularken, konstrüktivistlerin aktörleri ise içinde bulunduğu sosyal şartları göz önünde bulundurarak ne ya da nasıl yapmalı sorusuna cevap ararlar. Başka bir ifadeyle, rasyonalistlerin tanımladığı aktörler çıkarıcı, konstrüktivistlerin aktörleri ise normatif ve sosyaldir (Gözen, 2019: 380-381).

Önemli konstrüktivist yazarlardan biri olan Alexander Wendt, dört tür kimlik tanımlaması yapmaktadır. Bunlardan birincisi kişisel veya kurumsal kimliktir. Bu kimlik türünde insanlar bedene, devletler ise hem toprağa hem de birden çok bedene sahiptir. İkincisi, sosyal bir kategoriye ifade eden, değerleri, görüşleri, dili ve ortak tarihi özellikleri (doğum yeri) içeren tip kimliğidir. İnsanlar bu kimlik türünde benzer özellikleri paylaşabilir ve aktör bir seferde birden fazla türde kimliğe sahip olabilir. İnsanlarda olduğu gibi devletler de tip kimliğine sahiptir. Kapitalist veya komünist devlet, demokratik veya otoriter devlet tipleri buna örnek gösterilebilir. Üçüncü tür ise rol kimliğidir. Bu kimlik türünde bir aktör kendi başına rol kimliği oluşturamaz. Bunun için ötekine ihtiyaç vardır. Örneğin, Arap-İsrail savaşında Araplar, İsrail'e karşı birlikte hareket etmişlerdir. İsrail öteki kimliğine bürünürken, Araplar ittifak rolünü almıştır. Sonuncu ise kolektif kimlik türü olup, ortak değerlerin, amaçların ve çıkarların etrafında tek bir kimlikte birleşmeyi ifade eder (Wendt, 2016: 280-285). Kapsayıcı bir nitelik taşıyan kolektif kimlikler, özelde bireylerin isteklerinden ziyade biz olma duygusu içerisinde bir bütün olma, başka bir ifadeyle kolektif bir bağ oluşturma niteliği taşır. Bununla birlikte kolektif kimlikler ulusal, dinsel ve etnik kimlikleri ile diğer gruplardan farklı olduklarını da ortaya koyarlar. Burada ulusal kimliklerin kolektif kimlikler içerisinde önemli bir yeri vardır. Çünkü uluslararası alanda devletler ulusal kimlikleri ile sahne almaktadır. Bu bağlamda bir devletin sosyal, kültürel ve siyasi yapısını anlayabilmek ve uluslararası ilişkilerde sağlıklı analizler yapabilmek için ulusal kimlikleri doğru okumak gerekir (Karabulut, 2016: 5-6).

Devlet içinde inşa edilen kurallar, kültürler ve söylemler temelde o devletin kimliğini oluşturur. Konstrüktivistlerin burada vurguladığı nokta devletlerin hangi aşamalardan geçerek bu kimliği elde ettiğidir. Devletlerin bir sosyal kimliği bir de iç politikadan kazanmış olduğu örgütsel kimliği söz konusudur. Devlet içerisinde toplumun sahip olduğu fikirler, kültürler ve değerler devlet için bir anlam ifade ettiği gibi devleti yönetenler için de bir anlam ifade etmektedir. Zira yöneticiler toplumun içerisinden gelen, belli değerleri ve fikirleri olan aktörlerdir. İç politikada oluşan bu fikirler devletin dış politikadaki kararlarına da yansımakta, devlet kimliğine sirayet etmektedir. Dolayısıyla, devletler birbirleriyle daha temasa geçmeden önce kendi kimliklerini inşa ederler (Ak, 2019: 224-225).

Konstrüktivistlere göre kimlikler zamanla değişim gösterebildiği gibi devletlerin kimlikleri ve çıkarları da değişebilir. Bir devletin ulusal çıkarı sabit değildir. Bununla birlikte devletler sadece kendi çıkarları için mücadele etmezler aynı zamanda çıkarları ile kimliklerini içselleştirerek hareket ederler. Aktörlerin davranışları analiz edildiğinde yaptıkları ile ne oldukları arasında bir bağ olduğu görülür. Burada önemli olan unsur devletlerin birbirleriyle nasıl ilişki kurduğudur. Dolayısıyla devlet kimliğinin rolü büyük önem taşır (Battal, 2021: 295-296).

Konstrüktivizm, kimliğin güvenlik ile olan ilişkisi üzerinde durmakta ve bunu dış politika analizi açısından önemsemektedir. İster birey ister devlet düzeyinde olsun aktörler açısından hayatta kalabilme meselesi oldukça önemlidir. Aktörlerin bu anlamda güvenliklerini koruyabilmeleri kimliklerinin korunmasına bağlıdır. Aktörlerin güvenliği yalnız fiziksel ve maddi anlamda iyi olma durumunu ifade etmez aynı zamanda sahip olunan bütün kimlik ve değerlerin güvende olması anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, bireyin ya da devletin sahip olduğu değerlere karşı herhangi bir tehdit veya saldırı unsurunun olmaması gerekir. Dolayısıyla uluslararası sistemde devletler kendi ulusal kimliklerini koruma güdüsüyle hareket etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında tehdit, güvenlik, kimlik ve çıkar gibi kavramların ne kadar iç içe olduğu görülmektedir (Ertem, 2012: 214-216).

Devletlerin kimliklerini koruma güdüsüyle hareket etmeleri ulusal çıkarları gereğidir. Wendt bu konuda dört tür ulusal çıkardan bahsetmektedir. Bunlar, “fiziksel olarak hayatta kalma, özgürlük, ekonomik refah ve kolektif özsaygıdır.” Bir devletin fiziksel olarak varlığını devam ettirmesi, o devlet içinde yaşayan bireylerin yaşamını sürdürmesi gerekir. Ancak, bireyler savaşta devletin bekası için kendini feda edebilir veya kolektif yapının parçalarından vazgeçilebilir. Bunun yanında devletler kimliklerini yeniden üretmek adına özgürlüklerini de korumaları gerekir. Ulusal çıkar açısından önemli olan diğer bir husus devletin ekonomik refahıdır. Ekonomik büyüme kapitalist sistemde refahın kriteridir. Ancak geçmişte feodal sistemi benimseyenlerin de ulusal çıkara ters hareket ettiği söylenemez. Son olarak, bir toplumun saygı açısından kendisini iyi konumda görme ihtiyacı kolektif özsaygıyı ifade eder. Bu durum kendini ötekiyle olan ilişkilerde gösterir. Kendine yönelik aşağılanma hisseden bir toplum ötekine karşı çıkarları gereği saldırganlık

gösterebilir. Tersî durumda karşılıklı saygı işbirliğini doğurur. Sonuç itibariyle benliğin güvenliğı ötekini yıkma isteğini azaltır (Wendt, 2016: 291-294).

1.2.3. Kültür

Uluslararası ilişkilerde kimliğin önemine vurgu yapan konstrüktivizm aynı zamanda kültür olgusunun rolüne dikkat çekmektedir. Zira bir toplum içerisinde bireylerin sahip oldukları bir takım değer, inanç, fikir ve kültür, o toplumun ya da ulusun karakterini oluşturmaktadır. Bunların dışındaki farklı davranışlar ve özellikler gösteren topluluklar ise öteki olarak adlandırılmaktadır. Bireyler, kimliklerini ötekinin bakışına göre şekillendirmektedir. Bu ötekileştirme durumunun ortaya çıkması ise modern devlet yapısıyla alakalıdır. Modern devletin özelliklerine bakıldığında ulusallığın ön plana çıktığı görülür. Bununla birlikte kültür, dil, din ve geleneklerin birliğı, ulus-devlet olmanın temel dayanak noktasıdır. Bu perspektiften bakıldığında, devletlerin taşıdığı kimlik ile kültürün ne kadar iç içe olduğu ortadır. Kültürel anlamda birbirine benzeyen türdeş kültürdeki devletlerin birbirleriyle ve diğer kültürlerle olan ilişkilerinin incelenmesi konstrüktivist yaklaşım açısından önemlidir (Ak, 2019: 211-212).

Konstrüktivistler, kültür olgusunu yakın döneme kadar toplumsal normlar olarak algılamış ve söz konusu normların nasıl inşa edildiğine odaklanarak, aktörlerin kimlik ve çıkarlarının oluşumunda ne gibi bir fonksiyonunun olduğuna dikkat çekmişlerdir. Daha geniş çerçevede bir kültür anlayışı ise Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişmeye başlamıştır. Özellikle 11 Eylül 2001'den sonra kültür olgusu, uluslararası politikanın gündemine oturmuştur. Medeniyetler arasındaki farklılıklar, tartışma konusu olmaya başlamış ve çatışmaların merkezine yerleştirilmiştir. Böyle bir ortamda Samuel Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması (The Clash of Civilizations)* adlı eseri ile ortaya koymuş olduğu tez, konstrüktivist bir cevap niteliğı taşımaktadır (Burchill vd., 2019: 309-310). Huntington, gelecekteki çatışmaların ideolojik ve ekonomik sebeplerden değil, kültürel faktörlerden meydana geleceğini ileri sürmüştür. Böylece, yeni dünya düzeninde en tehlikeli anlaşmazlıkların zengin-yoksul veya diğer sosyal gruplar arasında değil, farklı kültürlerle ait medeniyetler arasında yaşanacağı varsayılmaktadır. Bununla birlikte kültürel benzerlik gösteren devletlerin, birbirlerinin yanında yer alarak çatışmanın şiddetini arttıracığı

düşünülmektedir. Buradan hareketle Huntington, Yugoslavya Savaşı'nı örnek göstermiştir. Rusya, bu savaşta Sırlara destek verirken, Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Libya Boşnaklara para ve silah yardımı yapmıştır. Bu ülkelerin yardımları altında yatan sebep ekonomik veya ideolojik temelli değil, yardım ettikleri ülkeyi kültürel olarak kendilerine yakın görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmasıyla Huntington, Uluslararası İlişkiler alanında kültür olgusuna dikkatleri çekmiştir (Huntington, 2015: 25-26).

Wendt, uluslararası sistemin temelini oluşturan üç tür kültürden bahsetmektedir. Bunlardan ilki Hobbesçu kültür olup, devletlerin birbirini düşman olarak algıladığı bir yapı söz konusudur. Böyle bir ortamda devletler birbirlerini tehdit ederler ve düşmanlık noktasında birbirlerine karşı şiddette sınır tanımazlar. Wendt, ortaya çıkan savaş durumunun sistemin anarşik yapısından veya insanın doğasından kaynaklı olmadığını, ortak düşüncelerden meydana geldiğini iddia etmektedir. Diğer bir kültür türü ise Lockecu kültürdür. Bu kültür yapısına göre devletler birbirlerini rakip olarak görürler ve rakiplerini yok etmekten kaçınırlar. Ancak devletler çıkarları için gerektiğinde şiddet kullanabilirler. Son olarak, Kantçı kültürde ise devletlerin birbirlerine dost olarak yaklaştığı sosyal bir yapı mevcuttur. Devletler anlaşmazlıkların çözümünde şiddete başvurmazlar ayrıca güvenlik tehdidi yaşadıklarında müttefik ilişkisi kurarak birlikte hareket edebilirler. Wendt, uluslararası siyasetteki kültürel yapının dış kaynaklı büyük bir etki olmadığı sürece geriye doğru gitmeyeceğini varsaymaktadır. Başka bir ifadeyle, içselleştirilmiş olan Lockecu bir kültürden Hobbesçu bir kültüre dönüş olasılığı oldukça düşüktür (Wendt, 2016: 318-382).

1.3. Konstrüktivist Yaklaşım Türleri ve Temsilcileri

Uluslararası ilişkilerde olaylara ana akım teorilerden farklı bir perspektiften bakan ve ortaya koyduğu varsayımlarla disiplin içerisinde dikkatleri üzerine çeken konstrüktivizm, kendi içerisinde birden fazla yaklaşım sergilemiştir. Ekseriyetle birçok konuda ortak noktada buluşan konstrüktivistlerin, uluslararası ilişkilerdeki meseleleri farklı şekilde analiz ettikleri görülmüştür. Yaklaşımlar arasındaki temel fark ise epistemolojik yönden oluşmaktadır (Kaya, 2008: 106).

Konstrüktivist yaklaşımlar, Kuzey Amerika ve Avrupa olmak üzere kendi içerisinde iki farklı gruba ayrılmaktadır. Bu iki grup, gerek uluslararası politikalara yönelik sordukları farklı sorular gerekse uyguladıkları yöntemler itibariyle ayrı kategorilerde yer almaktadırlar. Kuzey Amerika grubunda yer alan konstrüktivistler, tündengelimci bir yaklaşımla kimlik, çıkar ve norm gibi unsurlar arasındaki ilişkiye dikkat çekerek bu unsurların uluslararası politikayı inşa ettiğini vurgulamaktadır. Bu grubun sergilemiş olduğu yaklaşım “geleneksel konstrüktivizm” ya da “Amerikan konstrüktivizmi” olarak da adlandırılmaktadır. Alexander Wendt, Nicolas Onuf, John G. Ruggie, Peter J. Katzenstein, Emanuel Adler ve Martha Finnemore bu grupta yer almaktadır. Avrupa grubunda yer alan konstrüktivistler ise tümevarımcı bir yaklaşımla dilsel yapıların ve söylemlerin sosyal inşa sürecindeki önemine vurgu yaparlar. Ted Hopf ve Friedrich Kratochwil gibi düşünürler bu grupta yer almaktadır (Kızıl, 2018: 15).

Uluslararası ilişkilerde konstrüktivizm kavramını “World of Our Making” isimli çalışmasıyla ilk kez ortaya koyan Nicolas Onuf’tur. Günümüzde konstrüktivist yaklaşımın en tanınmış teorisyeni ise Alexander Wendt’tir. Bununla birlikte Friedrich Kratochwil ve John Ruggie de konstrüktivizmin kurucu teorisyenleri olarak bilinmektedir (Balta, 2014: 152-164).

Wendt, konstrüktivizmi uluslararası sisteme dayalı yapısal bir yaklaşım olarak görmektedir. Analiz birimi olarak devleti baz alır ve sistem içerisinde maddi olanın aksine öznelerarası yapıların kilit öneme sahip olduğunu vurgular. Ayrıca devletin kimlik ve çıkarlarının sosyal yapılarca inşa edildiğini savunmaktadır. Devlet merkezli bir yaklaşıma sahip olan Wendt, kimlik ve çıkarların verili olmadığını iddia etmektedir (Griffiths vd., 2011: 154). Konstrüktivizmin altyapısını oluşturan Onuf’un ardından, 1990’lardan itibaren Wendt, Uluslararası İlişkiler alanında en çok konuşulan teorisyenlerden biri olmuştur. 1999’da neorealizme yönelik bir eleştiri niteliğinde ortaya koymuş olduğu “Social Theory of International Politics” başlıklı kitabında disiplin içerisinde sosyal bir teori inşa etmeyi amaçlamıştır. Wendt, epistemolojik yönden pozitivist, ontolojik yönden ise postpozitivist olduğunu öne sürmekte, disiplin içerisinde epistemoloji konusunda ortaya çıkan sorunların, ontolojik yönden çözüme kavuşacağını iddia etmektedir (Büyüktanır, 2015: 8).

Epistemolojik ve ontolojik yönden farklı kategorize edilen konstrüktivizme bakıldığında, Reus Smith'in epistemolojik olarak "yorumsamacı" (interpretative) ve "pozitivist" konstrüktivistler ayrımı yaptığını görmekteyiz (Ak, 2019: 221). Hopf ise konstrüktivistleri "geleneksel" (conventional) ve "eleştirel" (critical) olarak ikiye ayırmaktadır. Geleneksel konstrüktivist yaklaşımda normların, kuralların ve kimliklerin rolü üzerinde durulmakta iken eleştirel konstrüktivist yaklaşım içerisinde kimliğe bakış açısı farklı olmakla birlikte, sosyal dünyadaki doğallaşmış olan düzeni ve asimetrik güç ilişkileri ortaya çıkarılarak insanın özgürleşmesine ve aydınlanmasına vurgu yapılmaktadır (Hopf, 1998: 181-185).

Ruggie, konstrüktivizmi üç kategoriye ayırmaktadır. Birincisi, epistemolojik olarak pragmatizmle benzerlik gösteren neoklasik konstrüktivizmdir. Ancak buradaki "neo" kavramı, neorealizmin ve neoliberalizmin "neo"sundan farklıdır. Bu yaklaşım türüne, sujelerarası anlamları açıklamaya çalışması ve konuşma faaliyetleri üzerinde durması sebebiyle "sözeylem teorisi" (speech act theory) ya da "konuşma faaliyeti teorisi" de denmektedir. Onuf, Kratochwil, Martha Finnemore, Emanuel Adler, Peter J. Katzenstein, Peter Haas ve Jean Elstain bu kategoride yer almaktadır. İkinci yaklaşım türü ise postmodern konstrüktivizmdir. Burada, söylemsel pratiklerin ontolojik öncelikler oluşturmalarının bir sonucu olarak, konuların dilsel yapısına vurgu yapılmaktadır. Postmodern konstrüktivizmin entelektüel kökleri Jacques Derrida, Michel Foucault ve Friedrich Nietzsche'ye dayanmakla birlikte bu yaklaşım türüne ilk dikkati çeken isim Richard Ashley'dir. Ayrıca David Campbell, Robert B. J. Walker ve James Der Derian gibi yazarlar da bu kategoride yer almaktadır. Son yaklaşım türü ise neoklasik konstrüktivizm ile postmodern konstrüktivizm arasında yer almaktadır. Wendt'in tabiriyle "naturalistik konstrüktivizm" olarak adlandırılan bu yaklaşım türü, belli konularda ana-akım teorileriyle benzer özellikler göstermekle birlikte temelde bilimsel realizmin felsefi doktrinine dayanır. Ancak realist görüşten farklı olarak sosyal olan dünyada gözlemlenemeyen unsurların varlığı da kabul edilmektedir. Wendt ve David Dessler bu türün temsilcileridir (Ruggie, 1998: 881-882).

Konstrüktivist yaklaşımlar arasında epistemolojik yönden farklı kategoriler ortaya çıksa da esasen konstrüktivistler ontolojik durumlara daha fazla eğilim

göstermektedir. Bu doğrultuda disiplin içerisinde ontolojik çerçevede ortaya koyulan fikirler, konstrüktivistler arasında her ne kadar farklı yaklaşımlar olsa bile tüm konstrüktivistleri birçok konuda ortak paydada buluşturmaktadır. Uluslararası ilişkilerin sosyal bir alan olduğuna dair yapılan vurgu ile birlikte kimlik, çıkar, kültür, norm ve söylem gibi düşünsel unsurların dış politika analizlerine dâhil edilmesi konstrüktivist yaklaşımları disiplin içerisinde oldukça önemli bir yere getirmiştir. Zira Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ana-akım teorilerinin eksik bıraktığı ya da açıklayamadığı meseleleri konstrüktivizm açıklamaya çalışmış, maddi olandan çok normatif olan unsurlara öncelik vermiştir (Kaya, 2008: 107-109).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI: İLKELER VE ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLER

2.1. Türk Dış Politikasının İlkeleri

Dış politika, devletlerin hedefleri ve amaçları doğrultusunda diğer devletlere karşı izlediği tutum ve davranışları gösterir. Başka bir ifadeyle, kendi ülkesinin sınırları dışındaki dünyaya veya uluslararası sistemde karşılaşılan sorunlara yönelik devletlerin çıkarları doğrultusunda izlediği politikalar (Arı, 2009b: 62-63).

Türk dış politikası, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını gerçekleştirebilmek adına ortaya koyulan idealler ve hedefler doğrultusunda uluslararası sisteme yönelik strateji, plan ve programlar içermektedir. Bu minvalde Türkiye'nin ulusal çıkarlarına bakıldığında genel olarak üç temel nokta dikkat çekmektedir. Birincisi, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yaşayan toplumun güvenliğini korumak ve devletin hayatta kalmasını sağlamaktır. İkincisi, Türkiye için en iyi sosyal ve ekonomik hayat standartlarını yakalamak ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmaktır. Son olarak ise Türkiye'de yaşayan topluma kimliğini kazandıran değerleri korumak, bu kimliğe karşı yapılan saldırıların önüne geçmektir. Genel olarak ifade etmek gerekirse Türk dış politikası, Türkiye toplumunun sosyo-kültürel değerlerini korumayı, ekonomik, askeri, siyasi yönden güçlü ve gelişmiş bir devlet olmayı hedeflemektedir. Söz konusu çıkarların bu doğrultuda gerçekleştirilebilmesi için Türk dış politikasında üç temel ilke benimsenmiştir: Statükoculuk, Batıcılık ve Yurtta Sulh Cihanda Sulh (Gözen, 2009: 46).

Türk dış politikasında yalnızca yukarıda adı geçen ilkelerin etkili olduğu söylenemez. Bu üç temel ilkeyle birlikte ihtiyatlı ve şüpheli politika anlayışı da uzun dönem Türk dış politikasında uygulanmıştır (Aydın, 2005: 51).

2.1.1. Statükoculuk

Statüko (status quo) kurulmuş olan bir düzeni ifade etmekte, statükoculuk ise mevcut olan durumdan memnun olmak ve bu durumu değiştirmemek anlamına gelmektedir (Oran, 2014: 46). Statüko politikası, var olan durumdaki güç dağılımını sürdürmeyi ifade eder. Bir anlamda güç dengesi politikasına benzerdir. Genellikle savaş sonrasında ortaya çıkan durumu muhafaza etmeye yönelik olarak savaş kazanan devletler tarafından antlaşma veya ittifaklarla statüko korunmaya çalışılır. Nitekim savaş sonunda kazanan ve kaybeden taraflar yeni düzendeki güç dağılımını barış antlaşmalarıyla hukuki temellere dayandırır (Arı, 2009b: 298).

2.1.1.1. Mevcut Sınırları Sürdürme

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşması niteliğinde olan Lozan Barış Antlaşması bir statüko olarak Türk dış politikasının çok az değişim gösterdiği bir unsurdur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ve sonrasında Anadolu'da başlayan işgallere karşı "Misak-ı Milli" hedefleri çerçevesinde verilen kurtuluş mücadelesi, "de facto" bir durumdan Lozan Barış Antlaşması ile birlikte "de jure" bir nitelik kazanmıştır. Bu doğrultuda Misak-ı Milli ile kuruluş hedeflerine büyük ölçüde yaklaşan Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması'na dayanarak dış politikada mevcut düzeni korumayı hedeflemiştir (Sönmezoğlu, 2011: 254).

Yeni bir rejimin kurulmasından sonra Türkiye'nin mevcut durumundan memnun olmasının ve sınırlarını sürdürmek istemesinin nedenlerine bakıldığında birçok unsurun etkili olduğu görülmektedir. Öncelikle Türkiye tehdit almadığı sürece dışarıya karşı dönme eğiliminde değildir. Çünkü kurtuluş mücadelesi sonrasında ülke bitap düşmüştür. Dolayısıyla kuruluş sürecinde rejimin ve devletin sağlamlaştırılması amaçlanmıştır. Bunların dışında Türkiye, Sovyet Rusya ile 1921'de yaptığı anlaşma gereği Sovyet topraklarında Turancılık politikası izlemeyecek, bunun karşılığında Sovyet Rusya da Türkiye'de komünizmi kışkırtmayacaktı. Bu durum sadece Sovyetler açısından değil diğer ülkelere karşı da genel bir dış politika halini almıştır. Kısacası yeni kurulan cumhuriyetin hedefi fetih ya da yayılmacılık politikası izlemek değil, ulus-devleti güçlendirmek ve statükoyu korumaya yöneliktir (Oran, 2014: 47-48).

Türk dış politikasında zamanla statükoyu bozan ve dış müdahaleyi gerektiren durumlar yaşanmıştır. 1936’da yapılan Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 1939’da Hatay’ın Türkiye’ye katılması, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve 1990’larda Irak’ın kuzeyine yapılan harekâtlar, Türk dış politikasında statükocu politikaların istisnaları olmuştur. Ancak belirtmekte yarar var ki, Türkiye’nin Montreux ve Hatay konusundaki kazanımları uluslararası hukuka uygun bir şekilde diplomasi yoluyla elde edilmiştir. Kıbrıs meselesinde ise Türkiye “Garanti Antlaşması” kapsamında kendisine tanınan hukuki yetki çerçevesinde gerekli adımları atmıştır (Sönmezoğlu, 2011: 254). Irak’ın kuzeyine yapılan harekâtlar ise Türkiye’nin kendi sınırlarını ve güvenliğini sağlamaya yönelik gerçekleştirdiği müdahalelerdir. Zira Irak’ın kuzeyinde terör örgütü PKK’nın kurmayı hedeflediği Kürt devleti girişimleri, Türkiye’nin mevcut sınırlarını korumaya ve Irak’ın toprak bütünlüğünü savunmaya yöneliktir. Dolayısıyla bu durum Türkiye’nin statükodan yana olduğunu göstermektedir (Gözen, 2009: 48-49). Bununla birlikte son dönemlerde Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyinde gerçekleştirmiş olduğu 2016 Fırat Kalkanı, 2018 Zeytin Dalı ve 2019 Barış Pınarı Harekâtları, yine Türkiye’nin meşru müdafaa hakları çerçevesinde, terör örgütlerine karşı sınırlarını korumaya yönelik yürüttüğü operasyonlardır (Özdemir ve Akbaş, 2020: 55).

2.1.1.2. Mevcut Dengeleri Koruma

Türkiye’nin statükocu politikalarında mevcut sınırları sürdürme durumu olduğu gibi var olan düzen içerisinde mevcut dengeleri koruma politikası da söz konusudur. Burada dikkat çeken husus, Türkiye’nin dengeleri iki farklı koldan yürütmeye çalışmasıdır. Türkiye, bir taraftan Batı ile Batı’nın karşısında yer alan güçler arasında denge kurmaya çalışırken, diğer taraftan Batılı güçler arasında denge kurma politikası izlemiştir. Türkiye’nin ilk koldan yürüttüğü denge politikası kolay olmamıştır. Zira Soğuk Savaş döneminde Türkiye bazı durumlarda Batı’yı SSCB ile dengelemeye çalışırken zamanla Batılı güçlerin uluslararası politikada etkinliğini artırması, Türkiye’nin kurmaya çalıştığı dengeleri bozmuştur. Nitekim 1990 sonrasında SSCB’nin çökmesi ve iki kutuplu yapının yıkılmasıyla birlikte uluslararası sistem tek kutuplu bir yapıya bürünmüştür. Türkiye’nin diğer koldan yürüttüğü dengeye bakıldığında ise Avrupa devletleri arasında denge kurmaya

çalıştığı görülmektedir. ABD, uluslararası politikada kendini göstermeye başladıktan sonra Türkiye bu dengeyi Batı Avrupa ile ABD arasında kurmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa zayıflamıştır. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) benimseme konusunda çekimser kalmış, sonraki dönemlerde ise AB'nin Türkiye'yi dışladığı görülmüştür (Oran, 2014: 49).

Devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri amacıyla ortaya koydukları güvenlik odaklı politikalar, devletler açısından dış politikada öncelikli tercihler arasında yer alır. Nitekim mevcut dengeleri koruma amacı olan bir Türkiye için güvenlik konusu, dış politikada önemli bir rol oynamaktadır. Gerek iki savaş arası dönemde gerekse daha sonraki süreçte ülkesinin toprak bütünlüğünü korumaya çalışan Türkiye, statükocu politikalar izleyerek güvenliği dış politikasının merkezine almıştır. Türkiye'nin güvenlik odaklı politikalar yürütmesinin temelinde ise jeopolitik konumunun şüphesiz büyük etkisi vardır. Türkiye bulunduğu konumu itibarıyla Doğu ile Batı arasında köprü durumundadır. Balkanlar, Kafkasya/Avrasya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz coğrafyasının tabiri caizse kavşak noktasında yer alır. Anadolu topraklarının geçmişte birçok saldırıya maruz kalmış olması, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi hafızasında yer alan bir realitedir. Dolayısıyla cumhuriyet kurulduğunda bunun bilinciyle hareket eden Türkiye, komşularına güvenlik perspektifiyle yaklaşmıştır (Sönmezoğlu, 2011: 256). Genel olarak olaylara şüpheyile bakan ve izlediği politikalarda ihtiyatlı davranan Türkiye, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında edinilen tecrübenin de etkisiyle kimseye güvenmemeyi ve her daim tetikte olmayı ilke edinmiştir (Aydın, 2005: 51).

İki savaş arası dönemde Sovyet rejimiyle pek güvene dayalı olmayan ancak karşılıklı çıkarlara dayalı olarak ilişki kuran Türkiye, İtalya'nın artan saldırganlıkları karşısında İngiltere ve Fransa ile denge kurmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Türkiye, SSCB'yi bir tehdit olarak görmüş, nitekim Batı Bloku içerisinde denge sağlamıştır (Sönmezoğlu, 2011: 257).

2.1.2. Batıcılık

Türk dış politikasında önemli olan temel ilkelere biri hiç şüphesiz Batıcılıktır. Batılılaşma, Türkiye'nin ulusal çıkarları gereği modernleşme amacının diğer bir ifadesidir. Başka bir deyişle Batıcılık, Türkiye'nin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma hedeflerini kapsamaktadır (Balcı, 2013: 27-28).

Türkiye'nin Batıcılık ilkesini benimsemesinin temelinde modernleşme isteği ve uluslararası konjonktürün getirdiği zorunluluklar vardır. Her şeyden önce iktisadi, siyasi ve askeri alanda gelişme gösteren Batı Avrupa ülkeleri ve ABD, Türkiye tarafından modernleşmenin öncüsü olarak görülmüştür. Türkiye, Batı'nın ulaştığı gelişmişlik seviyesine ulaşabilmeyi hedef haline getirmiş, dolayısıyla Batılılaşmayı bu hedefe ulaşabilmek için bir araç ve ideal olarak benimsemiştir. Diğer taraftan Batıcılık, konjonktürel olarak bir zorunluluk halini almıştır. Zira 19. yy'da Osmanlı Devleti siyasi, askeri ve iktisadi alanda aşamalı olarak Batı'ya bağımlı hale gelmiş, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ise siyasi anlamda Batılılaşmanın adeta bir evresi tamamlanmıştır. Nitekim Lozan Antlaşması ile birlikte Türkiye, Batı ile yakın ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Türkiye, uluslararası sistemde etkin olan Batı'nın işgal politikaları karşısında durabilmek için Batı'nın seviyesine ulaşmayı ve onunla savaşmak yerine işbirliği yapmayı hedeflemiştir. Kısacası Türk dış politikasında Batı'ya karşı Batıcılık politikası benimsenmiştir (Gözen, 2009: 46-47).

Türkiye, esasen “modernleşmeyi” Batı dünyası ile kuracağı işbirliğine endekslemiştir. Bu durum ayrıca yeni kurulmuş rejimin sigortası olarak görülmüştür. Yeni kurulan cumhuriyet rejiminin yönetici kadrosu, nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'de inşa edilmeye çalışılan Batılı kimlik sebebiyle Osmanlı geçmişini tasfiye etmek istemiştir. Bunun yerine laik ve Batı tipi bir ulus-devlet modelini örnek alarak modernleşmeyi temel ilke edinmiştir. Böylece eskinin yerine çağdaşlaşmayı, aklı ve pozitif bilimi referans alan bir Batılılaşma felsefesi benimsenmiştir (Sönmezoğlu, 2011: 258).

Türk dış politikasında Batılılaşmanın bir ilke olarak benimsenmesinin birçok sebebi vardır. Bunların başında Türkiye'nin güvenlik kaygıları gelmektedir. Türkiye, Batı'nın bir üyesi olarak Batılılaşma fikrini somutlaştırmayı ve güvenlik ihtiyaçlarını

en nihayetinde karşılamayı amaçlamaktadır. Bu hedef aynı zamanda Türkiye'nin statükocu politikalarıyla da örtüşmektedir. Türkiye kuruluşundan itibaren ulusal bağımsızlığını sağlayabilmek ve ülkesinin sınırlarını koruyabilmek adına Batı'nın güvenlik şemsiyesi altına girmeyi hedeflemiştir. Bu hedef Türk dış politikası karar alıcılarını Batılı bir kimlik benimsemeye yöneltmiştir. Yani, Türkiye Batılı kimliğini Batı'ya kabul ettirdiği ölçüde kendisini güvende hissetmektedir. Bu bağlamda Batı ile yakın ilişkiler kurmak ve kuramsal bağlarını güçlendirmek isteyen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Sovyet tehdidi gerekçesiyle NATO'ya üye olmuştur. Sovyet tehdidi ortadan kalktıktan sonra ise Türkiye bu bağı korumuş, Batılılaşma fikrini sürdürmüştür (Erol ve Ozan, 2011: 25-26).

Türkiye'nin Batı yanlısı dış politika anlayışını sadece güvenlik odaklı ya da dış politika yapıcılarının çıkarları olarak değerlendirmek, Türkiye'nin bu ilkeye verdiği önemi basitleştirmek olur. Türkiye'nin Batıcı olması daha geniş bir anlamı ifade etmektedir. Uluslararası politikaya bakış açısı, ideolojik yaklaşımı ve ittifak boyutunda yaptığı politik tercihler Batılı olduğunu göstermektedir (Aydın, 2005: 50).

Türkiye'nin Batı'ya eğilim göstermesinin arka planında tarihsel, toplumsal, kültürel ve ideolojik boyutlar vardır. Tarihsel boyutuna bakıldığında, Osmanlı Devleti'nden önceki dönemde Türk toplumunun, Anadolu'nun coğrafi yapısı gereği genelde Batı'ya yöneldiği, sonraki dönemlerde ise özellikle gaza anlayışı çerçevesinde Batı'ya doğru hareket edildiği görülmektedir. Toplumsal ve kültürel olarak bakıldığında ise Türkiye'nin, Batı kültürü etkisinde kaldığı, Türk toplumunun ekseriyetle kendini Batılı kimlikte tanımlamak istediği görülmektedir. Zira ideolojik olarak da cumhuriyet rejimini kuran İttihat ve Terakki yöneticileri Batılı anlayışa sahiptir (Oran, 2014: 50). Bu sebeple ittihatçı kadrolar, Batılılaşmayı uluslararası sistemde güçlü bir devlet olarak ayakta kalabilmenin temel şartı olarak görmüşlerdir (Balcı, 2013: 29).

Türkiye'nin Batı ile yakın ilişki kurmak istemesinin diğer bir sebebi ekonomik çıkarlar gereğidir. Türkiye, Batı Avrupa ülkeleriyle sosyal, kültürel, ekonomik anlamda ilişkilerini geliştirmek istemekte bilhassa, Avrupa Birliği (AB) üzerinden siyasi ve ekonomik çıkarlar elde etmek amacındadır. Bu minvalde Türkiye, AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur (Gözen, 2009: 48). Ancak

ilerleyen dönemlerde tam üyelik başvurusu AB ülkeleri tarafından reddedilmiştir. Türkiye, AB'yi sadece siyasi ve ekonomik çıkarları gereği bir avantaj olarak görmemekte, aynı zamanda muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın bir aracı olarak görmektedir (Erol ve Ozan, 2011: 31).

2.1.3. Yurtta Sulh Cihanda Sulh

1923'te kurulan cumhuriyetin yeni düzende uygulamaya koyduğu dış politika anlayışlarından bir diğeri Baskın Oran'ın tabiriyle statüko politikalarının düsturu olarak nitelendirilebilecek “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesidir. Buna göre ülke içerisinde iktisadi, siyasi ve ideolojik bakımdan Batıcı bir düzen inşa edilmiş ve bu durumun tartışma konusu olarak gündeme gelmemesine dikkat edilmiştir. Bununla birlikte yeni kurulan rejimin bağımsızlık sonrası yurt dışından bir talebi yoktur. “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” politikası ile mevcut düzenden memnun olduğu gibi ülke sınırlarının dışına müdahale etmeyen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarına müdahale edilmediği sürece barış içerisinde yaşamayı arzulayan bir yönetim anlayışı söz konusudur (Oran, 2014: 47).

Geçmişte savaş tecrübesi yaşamış olan cumhuriyetin kurucu kadrosu için “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesi sadece siyasi bir söylemden ibaret değildir. Mustafa Kemal Atatürk ve ekibinin Türk dış politikasında “silahlı güç” kullanma meselesini “meşru müdafaa” durumunun dışında gündemden kaldırdığı görülmektedir. Bunun yerine diplomatik ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, barışçıl yollarla ve uluslararası hukuk kurallarına uygun politikalar yürütülmüştür. Yunanistan ile yapılan Ahali Mübadelesi, Boğazlar meselesi ile ilgili yapılan Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Fransa ile Hatay meselesi ve İngiltere ile Musul meselesinin birer anlaşmayla sonuçlandırılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin söz konusu ilke ışığında diplomasiye dayalı yürüttüğü politikalara örnek oluşturmaktadır (Sönmezoğlu, 2011: 260).

Türkiye'de ulus-devlet modelinin inşası sürecinde ülke içinde barışın ve bütünlüğün sağlanması oldukça önemli görülmüştür. Dolayısıyla iç istikrarı sağlama hedefi “Yurt Sulh Cihanda Sulh” politikasının uygulanmasını gerekli kılmıştır (Erol ve Ozan, 2011: 24). Türkiye'nin bu minvalde izlediği barışçıl politika stratejisi, yeni

düzende toplumsal olarak birlik olmayı amaçlamış, dış politikada ise saygın ve güvenilir bir devlet profili oluşmasını sağlamıştır (Başaran, 2020: 87).

Türk dış politikasında bir ideal olan “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesi, zamanla uluslararası konjonktürde değişen şartlar göz önüne alındığında her daim uygulanabilecek bir amaç değildir. Dolayısıyla değişen koşullara bağlı olarak dış politikanın hedefleri de gözden geçirilebilmektedir. Devletler, şartlar gerektirdiğinde barışı daha iyi tesis edebilmek adına savaşa başvurmak zorunda kalabilir. Bu doğrultuda ulusal çıkarlar gereği dış politikada savaş kararları alınabilmekte ya da savaş dışı kalılabilmektedir. Örneğin Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nda “aktif tarafsızlık” politikası izleyerek savaş dışı kalmaya çalışmıştır (Gözen, 2009: 49). Ancak Almanya’nın savaşı kaybedeceği anlaşıncı Türkiye, yeni kurulan düzende yer alabilmek için Almanya’ya karşı savaş açmıştır (Balcı, 2013: 56).

2.2. Türkiye’nin Orta Doğu Politikası

Batıda Fas’tan başlayan, doğuda Afganistan ile Pakistan’a, kuzeyde Türkiye’den başlayıp güneyde Habeşistan topraklarına kadar uzanan bölgeyi ifade eden Orta Doğu, üç semavi dinin doğuş yeri olmakla birlikte, bu coğrafyada hem etnik hem de dinsel olarak birçok grubu bünyesinde barındırmaktadır. Etnik açıdan bakıldığında nüfusun çoğunluğunu Araplar oluşturmaktadır. Bunun dışında Türkler, Afganlar, İranlılar, Pakistanlılar, Ermeniler, Asuriler, Beluciler, Kıptiler, Kürtler ve Yahudiler vardır. Dinsel olarak ise çoğunluğu Müslümanlar oluşturmakla birlikte Hristiyanlar ve Museviler de bölgede yaşamaktadır. Ayrıca bu dinler kendi içinde çeşitli mezheplere ayrılmışlardır. Kültür ve inanç bakımından adeta bir mozaik olan Orta Doğu Bölgesi, iç yapılanması gereği oldukça karışık bir haldedir (Oran, 2014: 196).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Orta Doğu’daki topraklarını kaybetmiş, Anadolu coğrafyasında dar bir alana sıkıştırılmış, ilerleyen zamanlarda ise yıkılmıştır (Sinkaya, 2011: 80). Bu süreçte, Anadolu’da verilen kurtuluş mücadelesi sonunda, 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’nin temelleri ulus-devlet modelinde atılırken, Orta Doğu toprakları İngiltere ve Fransa tarafından parçalanmıştır (Bilgin, 2016: 38). Özellikle 19. Yüzyıldan itibaren

petrolün öneminin artmasıyla birlikte Orta Doğu, büyük devletlerin ilgisini üzerine çekmiş ve çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde etkisini artıran milliyetçiliğin Orta Doğu coğrafyasına sirayet etmesiyle beraber bölge günümüze kadar sürecek olan bir sorunlar yuvasına dönüşmüştür (Oran, 2014: 196).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarının şekillenmesinde, hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin bırakmış olduğu tarihi mirasın etkileri vardır. Zira asırlara dayanan tarihi, dini, sosyal ve kültürel bağlar Türkiye'yi Orta Doğu Bölgesi ile sürekli etkileşim halinde bırakmış, tabiri caizse ülkeyi bölgenin bir parçası haline getirmiştir. Diğer taraftan ise gerek Türk dış politikasının tercihleri gerekse bölgesel ve uluslararası konjonktürde gerçekleşen birtakım olaylar neticesinde Türkiye, bazen bölgeden uzak kalmış bazense bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmuştur. Türk dış politikasının ideolojik tercihlerinin genel olarak değişmediği görülür, ancak bu tercihe rağmen konjonktürde yaşanan gelişmeler dış politika yapıcılarının kararlarını etkilemiş, gerektiğinde Türkiye'nin, Orta Doğu'da rol almasına sebep olmuştur. Buna ilave olarak Türkiye'de iktidara gelen siyasi liderlerin sahip oldukları vizyon ve kişisel özellikler de Türkiye'nin Orta Doğu'da rol almasında etkili olmuştur (Gözen, 2009: 175).

2.2.1. 1923-1945 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

Cumhuriyet kurulduktan sonra Türk dış politikasına yön veren temel ilkeler ve ideolojiler doğrultusunda Türkiye yüzünü Batı'ya çevirmiş, uzun bir dönem Orta Doğu ülkeleriyle sınırlı düzeyde ilişkiler kurmuştur (Oran, 2014: 196). Türkiye'nin yeni siyasi kimliği, laik yapısı ve Batıcı dış politika anlayışı Türkiye'yi Orta Doğu'dan uzaklaştırmış, ayrıca bölgede meydana gelen olaylara karşı "ilgisiz" kalmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının modernleşmeyi gerçekleştirmek adına Batıya yönelmesi ve Batı kültürünü yeni kurulan ülke modeline uyarlama çabaları, Türkiye'nin Orta Doğu'dan uzak kalmasına sebep olduğu gibi Arap dünyasındaki muhafazakâr cenahın da Türkiye'ye karşı mesafeli durmasına yol açmıştır (Sinkaya, 2011: 80-81).

Türkiye'nin Orta Doğu'ya ilgisiz kalmasının ve sınırlı düzeyde ilişki kurmasının sebebi yalnızca Türk dış politikasındaki ideolojik tercihlerle açıklanamaz. Zira Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların çoğunun başta İngilizler olmak üzere Batılı güçlerle işbirliği yapıp Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri, büyük hayal kırıklığına neden olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin bölgeye mesafeli durmasının bir diğer sebebi de Birinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu Bölgesi'nin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş olmasından ve bölgede kurulan manda yönetim sisteminden kaynaklanmaktadır (Sönmezoğlu, 2011: 303). Bu dönemde Orta Doğu'da bağımsız Arap devletleri yoktur. Irak ve Ürdün, İngiliz manda yönetiminde iken Lübnan ve Suriye Fransız manda yönetimi altındadır. Kuzey Afrika ve Körfez ülkeleri de bağımsız değildir. Bu sebeple Türkiye, söz konusu ülkelerle ilişkilerini Fransa ve İngiltere üzerinden sürdürebilmiştir (Sinkaya, 2011: 81).

Türkiye, bu dönemde her ne kadar Orta Doğu'ya ilgisiz kalsa da bölgeden tamamen uzaklaşıldığı söylenemez. Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içinde gördüğü Musul bölgesini kendi sınırlarına dâhil etmek istemiş, ancak İngiltere'nin baskıları sonucu bu bölgeyi Irak'a bırakmak zorunda kalmıştır (Gözen, 2009: 178). Nitekim 1926'da yapılan Ankara Antlaşması'yla Irak ve Türkiye arasındaki sınır sorunu çözüme kavuşmuştur. Türkiye aynı yıl içerisinde İran ile Dostluk ve Güvenlik Antlaşması, 1928 yılında da Afganistan ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır. 1930'lu yıllarda İtalya'nın ve Almanya'nın giderek artan revizyonist politikaları, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu Bölgesi için tehlikeli bir hale gelmiştir. Bu minvalde başta Türkiye olmak üzere İran, Irak ve Afganistan arasında 1937'de Sadabad Pakti kurulmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı öncesinde bölgesinde oluşan güvenlik tehditlerine karşı ülkesinin sınır güvenliğini sağlamaya yönelik politikalar izlemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla statü değişmiş, pakt üyeleri ortak politikalar uygulayamamış, dolayısıyla her üye farklı stratejiler izlemiştir (Bilgin, 2016: 38-42).

İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarının bir boyutunu Hatay meselesi oluşturmuştur. Fransız mandası altında olan Suriye, Hatay'ı kendi toprakları olarak görmekte ve Fransa'dan bağımsızlık

beklemektedir. Fransa ise Avrupa’da yaşanan karışıklıklar ve ortaya çıkan savaş riski sebebiyle Suriye’nin isteklerine kayıtsız kalmıştır. Bu çalkantılı dönemde, Fransa’nın ve İngiltere’nin Türkiye’ye olan ihtiyaçları giderek artmıştır. Türkiye ise gerek konjonktürde yaşanan gelişmeleri gerekse Fransa’nın içinde bulunduğu şartları iyi değerlendirmiştir. Böylece Türkiye ve Fransa arasında 23 Haziran 1939’da Ankara’da yapılan anlaşma çerçevesinde Hatay’ın Türkiye’ye katılması kararlaştırılmış, kısa bir süre sonra da Hatay Türkiye topraklarına katılmıştır. Bu gelişmelerin akabinde, henüz Fransız mandasında olan Suriye, söz konusu anlaşmaya karşı çıkmış, bağımsızlığını kazandıktan sonra da Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını kabul etmemiştir (Sönmezoğlu, 2011: 390-391).

İki savaş arası dönemde Batılı güçlerin işgali altında olan Orta Doğu coğrafyası, Arapların bağımsızlık mücadelesine sahne olmuştur. Dolayısıyla Türk dış politikası yapıcılar bu şartlarda Orta Doğu’daki sorunlara müdahil olmayı rasyonel bir tercih olarak görmemiştir. Bununla birlikte, bölge coğrafyasının siyasi yönden oturmaması ve konjonktürde yaşanan gelişmeler neticesinde güvenlik konularının dış politikada öncelikli bir hal alması, bu dönemde Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik sınırlı düzeyde ilişki kurmasına sebep olmuştur (Şahin, 2010b: 11-12).

İkinci Dünya Savaşı’nın gerçekleştiği yıllarda Türk dış politikasının temel hedefi mümkün mertebe savaş dışı kalmak ve ülkenin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Bu dönemde Türkiye, savaş dışı kalabilmek adına “aktif tarafsızlık” politikası uygulamış, gerektiğinde ise hedefleri doğrultusunda ittifak kurma stratejisi izlemiştir. Bu minvalde, 1939’da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında “Üçlü İttifak Antlaşması” yapılmış, 1941’de ise Türkiye ile Almanya arasında “Saldırmazlık Paktı” kurulmuştur. Türkiye savaşın gidişatına ve savaştaki ülkelerin kendi aralarındaki çelişkilere uygun politikalar izlemeye çalışmıştır. İlerleyen süreçte savaşı Almanya’nın kaybedeceği anlaşıncı, Türkiye gerek savaş sonrası kurulacak olan düzenin bir parçası olmak gerekse Birleşmiş Milletler’e (BM) üye olabilmek için Japonya ve Almanya’ya savaş açmış, dolayısıyla savaş dışı kalma politikasından vazgeçmiştir (Sönmezoğlu, 2011: 406-478).

2.2.2. Türkiye'nin Soğuk Savaş Dönemi Orta Doğu Politikası

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya konjonktürü değişmiş, uluslararası sistem Batı ve Doğu Bloku olmak üzere “iki kutuplu” bir yapıya dönüşmüştür. Soğuk Savaş dönemi olarak ifade edilen bu düzende ABD ve SSCB rekabeti hem küresel hem de bölgesel anlamda yeni durumlar ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş'ın ve rekabetin etkisi kısa zamanda Orta Doğu Bölgesi'ne yayılmıştır. Nitekim ABD ve SSCB, Orta Doğu'da nüfuz alanını arttırmaya yönelik politikalar izlemiştir (Gözen, 2009: 178).

Orta Doğu'daki ülkelerin İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlıklarını kazanmasıyla bölgenin jeopolitik yapısı yeniden şekillenmiştir. Orta Doğu Bölgesi'ndeki çıkarları önünde Sovyetleri tehdit olarak gören Batılı güçler, bağımsızlıklarını kazanan bu ülkeler üzerinde Sovyet nüfuzunun artmasını istemiyordu. Bununla birlikte Orta Doğu petrollerinin Batı'ya güvenli bir şekilde ulaştırılması ve 1948'de kurulan İsrail'in güvenliğinin sağlanması, Batılı güçler için özellikle Batı Blokunun başını çeken ABD için elzem bir durumdu. Bu minvalde Batı, Orta Doğu'daki statünün korunmasına ve kendisiyle iyi ilişkiler yürüten rejimlerin iktidarda kalmasına yönelik politikalar izlemiştir (Sinkaya, 2011: 82).

Türkiye, Sovyet tehdidinin Orta Doğu'da artması sonucunda ABD liderliğindeki Batı nazarında birincil öneme sahip bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye'nin bilhassa jeopolitik konumu bölgedeki önemini artırmıştır. Bu dönemde Türkiye, Batı'nın Orta Doğu'daki siyasi ve askeri hamleleri açısından oldukça ihtiyaç duyduğu bir ülke olmuştur (Sönmezoğlu, 2006: 95). Buna paralel olarak Türkiye Batı ile siyasi ittifak kurmuş, dolayısıyla bölgede üstlendiği rol gereği SSCB ile karşı karşıya gelmiştir. Bu karşı karşıya gelmişlik durumu ve bölgede artan Sovyet etkisi, Türk dış politika yapıcılar tarafından güvenlik tehdidi olarak algılanmış, nitekim Türkiye Batı Bloku içerisinde yer alarak güvenliğini sağlamaya çalışmıştır (Şahin, 2010b: 12).

2.2.2.1. 1950-1960 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

Soğuk Savaş'ın zirvede olduğu 1950'li yıllarda ABD ve SSCB arasındaki artan rekabetin Orta Doğu'ya sirayet etmesi, aynı zamanda İsrail'in kurulmuş olması ve Türkiye'de Adnan Menderes yönetiminin iktidara gelmesi, Türk dış politikasındaki temel ideolojiye rağmen Türkiye'nin Orta Doğu ile yakından ilgilenmesinde etkili olmuştur. Bu dönemde küresel ve bölgesel konjonktürdeki şartların Menderes yönetiminin politikaları ile uyuyor olması da Türkiye'nin Orta Doğu Bölgesi'nde aktif rol almasında itici bir güç olmuştur (Gözen, 2009: 178).

Bu dönemde Türkiye'nin Batı ile kurmuş olduğu siyasi ittifak ilişkisi, 1952'de Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla askeri ittifak boyutuna ulaşmıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği tehdidine karşı güvenlik çıkarını sağlayabilmek amacıyla NATO şemsiyesi altına girmiştir. Bu duruma ilaveten Türkiye, mali ve teknik yönden kalkınabilmek adına Batı ile ekonomik olarak da ittifak kurmak istemiştir. Türkiye, Batı'nın sahip olduğu askeri, siyasi ve ekonomik imkânlardan faydalanmak amacıyla kendi bölgesel çıkarlarını Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarları ile özdeşleştirmiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye, Orta Doğu'da Batı ile aynı yönde politikalar izlemiştir (Sinkaya, 2011: 82).

ABD, Soğuk Savaş döneminde SSCB ile olan rekabeti dolayısıyla çevreleme politikası izlemiş, buna paralel olarak Orta Doğu'da etkili olmaya başlamıştır. Böyle bir durumda ABD'nin bölgesel politikaları açısından Türkiye'nin önemi giderek artmıştır. Bu kapsamda ABD, Orta Doğu'da SSCB'yi çevrelemek adına “Kuzey Kuşak” veya “Yeşil Kuşak” olarak ifade edilen stratejik bir proje geliştirmiştir. Söz konusu proje çerçevesinde ABD, Sovyet tehlikesine karşı Orta Doğu'da Türkiye'nin liderliğinde bir pakt oluşturma siyaseti izlemiş, Türkiye'nin bölgede aktif rol almasını istemiştir. Bu minvalde Kuzey Kuşağı ülkeleri olarak Türkiye, Pakistan, İran ve Irak arasında yakın ilişkiler geliştirilmiştir. Nitekim 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı kurulmuş, daha sonra bu ittifaka Kuzey Kuşağı olarak adlandırılan ülkelerle birlikte İngiltere de katılmıştır. Böylece, Batı'nın geliştirdiği bir projede Türkiye öncülüğünde bir ittifak kurulmuş, Türkiye bölgede aktif bir rol almıştır (Sönmezoğlu, 2006: 98-101).

Menderes hükümetinin sahip olduğu dış politika anlayışı, Türkiye'nin bölgede aktif rol almasında önemli bir faktördür. ABD ve NATO nezdinde Batı'ya duyulan yakınlık, SSCB'ye karşı ise zıt yönde geliştirilen politikalar, Türkiye'nin bölgede üstlendiği görevlerde hiç şüphesiz etkili olmuştur. Buna ilaveten, Menderes hükümeti ABD'yi ve onun desteklediği projeleri Türkiye'nin güvenliğini, siyasi ve ekonomik çıkarlarını sağlamanın yolu olarak görmüştür (Sönmezoğlu, 2006: 97). Nitekim ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikaları Menderes hükümeti tarafından desteklenmiş, dolayısıyla Bağdat Paktı bu minvalde kurulmuştur. Ancak Türkiye'nin Bağdat Paktı çerçevesinde, SSCB karşıtı bloğu genişletme çabaları başarıya ulaşmamış, aksine bölge ülkelerini SSCB'ye yaklaştırmış ve Orta Doğu'da Sovyet nüfuzunu daha çok artırmıştır. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında Türkiye'nin Batı ile kurduğu yakın ilişkilerin etkisi vardır. Zira bölge ülkeleri, İngiltere ve Fransa'yı sömürgeci devletler olarak tanımlıyor ve Batı projelerinin öncülüğünü yapan Türkiye'yi söz konusu sömürgeciliğin devamı olarak görüyordu. Ayrıca Batı politikalarına paralel olarak Türkiye'nin İsrail'i tanınması ve yakın ilişkiler içinde olması, bölge ülkelerini rahatsız etmiş, Arap dünyasının Türkiye'ye şüpheyile bakmasına sebep olmuştur. Özellikle İsrail faktörü, ilerleyen dönemlerde Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında önemli bir unsur haline gelmiştir (Gözen, 2009: 180-181).

2.2.2.2. 1960-1980 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

1960'lı yıllar Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında önemli değişikliklerin yaşandığı yıllar olmuştur. Uluslararası konjonktürde yaşanan gelişmeler sebebiyle Türkiye'nin gerek Batı'ya gerekse Orta Doğu'ya yönelik politikaları 1950'lerden farklı bir boyut kazanmıştır. Türkiye bu dönemde Batı'dan daha bağımsız olarak Arap devletleri ile saygıya dayanan ikili ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Başka bir deyişle, Türkiye 1950'lerde Batı'nın çıkarları doğrultusunda izlediği politikaların Araplar üzerinde bıraktığı olumsuz etkiyi ortadan kaldırmayı ve bölge ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmayı hedeflemiştir (Oran, 2014: 784).

Uluslararası sistemde yaşanan değişim ve Türkiye'yi doğrudan etkileyen olumsuz gelişmeler nitekim Türkiye'nin dış politikasını gözden geçirmesine sebep olmuştur. İlk olarak, ABD ve SSCB arasında yaşanan Küba füze krizinin Türkiye üzerindeki olumsuz etkisi, Türk yöneticilerinin ABD'ye karşı şüpheyile yaklaşmasına

sebepe olmuştur. Zira ABD ve SSCB arasında yaşanan yumuşama sonrasında ABD'nin Türkiye'deki kıtalararası füzeleri Türkiye'den habersiz kaldırma kararı ve Amerikan yönetiminin Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımları kısıması bunda önemli bir etken olmuştur (Gözen, 2009: 182).

Bu dönemde Türkiye'yi Orta Doğu'ya yaklaştıran ve Türkiye'nin Batı'ya karşı ciddi bir tavır almasına yol açan asıl gelişme Kıbrıs meselesinde yaşanmıştır. 1964'te Kıbrıs sorunu ile ilgili Türkiye'nin ortaya koymuş olduğu politikalar ABD tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş, üstelik Amerikan Başkanı Lyndon B. Johnson'ın Kıbrıs konusunda Türkiye'yi ikaz eden mektubu, iki ülke arasındaki ilişkileri oldukça germiştir. Bunun sonucunda Türkiye, Kıbrıs konusunda Batı'nın kendisine yönelik almış olduğu pozisyonundan duyduğu rahatsızlık nedeniyle Orta Doğu politikalarını gözden geçirme ihtiyacı duymuştur. Türk dış politikasında ihmal edildiği düşünülen Arap dünyasıyla yakın temas kurma ve ilişkileri geliştirme yoluna gidilmiştir. Böylelikle Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerde Arap yanlısı politikalar izlenmeye başlanmıştır (Şahin, 2010b: 13).

Türkiye, Batı'nın Orta Doğu'da izlediği İsrail yanlısı politikaların aksine Arap-İsrail çatışmasında açıktan Araplara destek vermiştir. Arapların kendi aralarında yaşadığı çatışmalarda ise dengeli ve tarafsız politikalar izlenilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin Arap yanlısı tutumu, 1967'de yaşanan Arap-İsrail savaşında kendini göstermiştir. Türkiye bu savaşta Arapları desteklemiş hatta bu ülkelere gıda ve ilaç yardımında bulunmuştur. Bununla birlikte Türkiye, İsrail'e lojistik destek sağlamak isteyen ABD'nin İncirlik üssünü kullanma talebini reddetmiş, savaş sonrasında BM'de İsrail aleyhine oy kullanmış ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi yönünde kararlar almıştır. 1969'da Mescid-i Aksa'da çıkan yangında ise Türk yetkililer, olaylardan İsrail'i sorumlu tutarak BM'de kınamıştır. Türkiye aynı yıl Fas'ta düzenlenen İslam Konferansı'nda yer alarak Arapların yanında olduğunu göstermiştir. Ancak Türk dış politika yapıcıları, Araplara bu desteği sağlarken Batıcı politikalardan vazgeçtiği izlenimi vermemeye gayret göstermiştir. Nitekim İslam konferansına dışişleri bakanı seviyesinde katılım sağlanmış ve İsrail ile ilişkilerin tamamen kesilmesi teklifine de karşı çıkmıştır (Sönmezoglu, 2006: 362-366).

Türkiye'nin bu dönemde Orta Doğu'ya yakınlık göstermesinin diğer bir boyutunu ekonomik nedenler oluşturmaktadır. Bilhassa 1973'te yaşanan petrol krizi sonrası Türkiye bölgeye biraz daha yaklaşmıştır. OPEC ülkelerinin uyguladığı petrol ambargosu sonrası petrol fiyatları yükselmiş, dolayısıyla Türkiye ekonomik olarak bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Türkiye hem petrol ihtiyacını karşılamak hem de Arap ülkeleri ile ticari ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu minvalde, 1967 Arap-İsrail savaşında Arapları desteklediği gibi 1973'te başlayan dördüncü Arap-İsrail savaşında da Arapları desteklemeye devam etmiştir. Türkiye, ABD'nin bu savaşta İncirlik üssünü kullanmasına izin vermemiş aksine Araplara destek için giden SSCB uçaklarının Türk hava sahasından geçmesine müsaade etmiştir. Bu yaklaşım karşısında OPEC ülkeleri Türkiye'yi petrol kısıtlamalarından muaf tutmuş, Türkiye ile Irak arasında "Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı" yapımına ilişkin anlaşma imzalanmıştır (Oran, 2014: 794-795).

Türkiye, Batılı müttefikleri ile 1974'te Kıbrıs konusunda yine karşı karşıya gelmiş, adeta ikili ilişkilerde krizler yaşanmıştır. 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı'nı düzenlemesi sonrası Batı bilhassa ABD, Türkiye'ye oldukça sert tepki göstermiştir. Kıbrıs müdahalesi sonrası 1975-1978 yıllarında ABD, Türkiye'ye karşı askeri ambargo uygulamıştır. ABD'nin Türkiye'ye karşı uygulamış olduğu sert politikalar dolaylı olarak Türkiye-İsrail ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Türkiye, ABD'nin izlemiş olduğu politikalara misilleme olarak Orta Doğu'da İsrail'e karşı Arapları destekleyerek cevap vermiştir (Sinkaya, 2011: 85-86).

Türkiye'nin Filistin meselesindeki tutumu bu dönemde iyice belirginleşmiş, Ankara'nın Araplara olan desteği açık hale gelmiştir. Nitekim Türkiye, 1974'te BM'de alınan kararlar doğrultusunda Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) Filistin'in resmi temsilcisi olarak kabul etmiştir. 1976'da İKÖ'nün İstanbul'da düzenlenen toplantısında, FKÖ'nün Ankara'da büro açmasına izin verilmiş, 1979'da FKÖ lideri Yaser Arafat'ın Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sonrası FKÖ'nün bürosu resmen açılmıştır. Bununla birlikte 1975'te BM'de Siyonizmin ırkçılık olduğuna dair verilen kararda Türkiye'nin Araplarla birlikte aynı yönde oy kullandığı görülmüştür. Türk dış politikasında Arap yanlısı izlenen bu politikalar her ne kadar Türkiye-İsrail

ilişkilerini olumsuz etkilese de İsrail ile tamamen karşı karşıya gelme durumu söz konusu olmamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 368-369).

2.2.2.3. 1980-1991 Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

Bu dönemde uluslararası sistemde ve Orta Doğu Bölgesi'nde yaşanan üç önemli gelişme Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını etkilemiştir. 1970'lerin sonunda 1980'lerin başında meydana gelen Sovyetlerin Afganistan işgali, İran'da yaşanan İslam devrimi ve İran-İrak savaşı Orta Doğu'daki genel politikaları ve dengeleri bozmuştur. Bu gelişmeler Türkiye'nin, Orta Doğu'ya daha fazla yönelmesini gerektirmiştir. İlk olarak, SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi, Sovyet nüfuzunun Orta Doğu'da artacağı düşüncesini doğurmuş, ABD gibi Batılı güçlerin petrol kaynaklarının tehlikeye gireceği yönünde endişesine sebep olmuştur. Diğer taraftan İran'da gerçekleşen İslam devriminin, bölgede domino etkisi yapabileceğinden de endişe edilmiştir. Zira Batılı güçler çıkarları gereği bölgedeki ülkeleri kendi kontrolü altında tutmayı amaçlamaktadır. Bu sebeple ABD, Orta Doğu'da gerek Sovyet etkisini gerekse bölge ülkelerinin "İranlaşmasını" engellemeye yönelik adımlar atmıştır. Bu minvalde ABD ve Batı yanlısı ülkeler, bölge ülkeleri ile işbirliği içinde olmaya çalışmış, İran ve Irak arasında sekiz yıl süren savaşta Arap ülkeleri ile birlikte Irak'a açıktan destek vermiştir (Gözen, 2009: 186-187).

İran-İrak savaşı sonrasında Kuzey Irak bölgesinde bir otorite boşluğu meydana gelmiştir. PKK terör örgütü zamanla bu bölgede kendine yer edinmeye başlamıştır. Türkiye'nin güneyinde ortaya çıkan terör tehdidi, Türk dış politikasının öncelikli gündemi haline gelmiştir. Türkiye, Suriye'nin PKK terör örgütüne destek vermesini gerekçe göstererek Şam yönetimini uyarmıştır. Bu uyarıların akabinde PKK terör örgütü mensuplarının bir kısmı Kuzey Irak bölgesine geçmiştir. Türkiye 1983'te Irak ile Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması, 1985'te Suriye ile Sınır Güvenliği Protokolü imzalamıştır. Yapılan bu anlaşmalar doğrultusunda TSK, terörle mücadele kapsamında Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmiştir (Balcı, 2013: 173-175).

Bu dönemde Türkiye, Fırat ve Dicle nehir sularının paylaşımı konusunda Suriye ve Irak ile sorunlar yaşamıştır. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi

(GAP) kapsamında yapmış olduğu barajlar, Suriye'nin ve Irak'ın tepkisine yol açmış, ilişkilerde gerginlikler yaşanmıştır. Suriye ve Irak, nehir sularının bir koz olarak kullanıldığı gerekçesiyle Türkiye'yi suçlamıştır (Akbaş, 2015: 104). İlerleyen süreçte su sorunu ve PKK meselesi Türkiye, Suriye ve Irak arasında pazarlık konusu olmaya başlamıştır. 1987'de Suriye ile Türkiye arasında yapılan protokol bunun açık bir göstergesi olmuştur. Bu anlaşma çerçevesinde Türkiye, Suriye'ye yıllık ortalama 500 metreküp su sağlayacağını kabul ederken bunun karşılığında PKK desteğinin kesilmesi konusunda Suriye'den taahhüt almıştır (Balcı, 2013: 176). Ancak Suriye'nin PKK'ya olan desteğinin devam etmesi üzerine Başbakan Turgut Özal, Suriye'nin 1987 protokollerini ihlal ettiğini ve gerekirse Türkiye'nin suyu keseceğini açıklaması, su ve PKK kartının masada bir koz olarak kullanıldığını göstermiştir (Yıldırım, 2018: 100).

Özal hükümetinin dış politika anlayışı ve ABD ile olan yakın ilişkileri, Türkiye'nin 1980'ler boyunca izlediği Orta Doğu politikalarının motivasyonu olmuş, Türk dış politikasında çok yönlü ilişkiler geliştirilmiştir. 24 Ocak 1980'de alınan kararlar doğrultusunda Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşüm, Türkiye ile ABD arasındaki işbirliğinin gelişmesinde itici güç olmuştur. Özal hükümeti bu dönemde Orta Doğu'daki istikrarın ABD için ne kadar önemli olduğunu görmüş, bu durumu fırsata çevirerek ABD desteğini almak ve Orta Doğu'da etkili olmak istemiştir. Zira bölgede güçlü bir Türkiye olması, ABD çıkarları açısından da uygun olacaktır. ABD ise bu doğrultudaki politikalara destek verirken bir yandan İsrail ile Türkiye'nin yakınlaşmasını istemiştir. Türkiye bu dönemde ABD'nin askeri ve ekonomik yardımlarından faydalanmış ve Orta Doğu ülkelerine yapılan ihracatla ekonomisini kalkındırmayı hedeflemiştir (Oran, 2018: 50-55).

Türkiye'nin Orta Doğu Bölgesi ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesinde İsrail ile olan ikili ilişkilerin bu dönemde düşük seviyede tutulması önemli bir faktör olmuştur. 1980'de İsrail, Kudüs'ü ebedi başkent olarak ilan ettiğinde, Türkiye bu kararı tanımamış ve diplomatik temsilcilik seviyesini düşürmüştür. Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri bozulurken bölge ve İslam dünyasıyla olan ilişkileri gelişme göstermiştir. Bu dönemde Türkiye İKÖ'ye cumhurbaşkanı düzeyinde katılım göstererek bölgeyle olan ilişkilerinde önemli bir

adım atmıştır. Daha da önemlisi, Türkiye 1988’de Filistin devletini tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur (Gözen, 2009: 195-200).

1990’ların başında SSCB’nin çökmesiyle beraber Soğuk Savaş dönemi bitmiş ve iki kutuplu düzen sona ermiştir. Uluslararası sistemde ve Orta Doğu Bölgesi’nde yaşanan değişim gerek Avrupa’da gerekse bölgede yeni çatışmalara yol açmıştır. Böylece yeni konjonktür Türkiye’nin Orta Doğu’da güvenliği merkeze alan politikalar yürütmesine zemin hazırlamıştır (Şahin, 2010b: 14). Soğuk Savaş’ın bitmesiyle birlikte Türk yetkililerin Batı’nın nazarında Türkiye’nin stratejik öneminin azaldığını düşünmesi, Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesiyle sona ermiştir. 1980-1988 İran-Irak savaşında tarafsızlığını koruyan Türkiye, 1990’da Kuveyt’i işgal eden Irak’a karşı tarafsızlığını bozmuş, ABD’nin bölgeye müdahalesine paralel olarak Batı ile birlikte Irak’ın karşısında yer almıştır. 1991’de ABD savaş uçaklarının Irak’ı bombalamasıyla başlayan Birinci Körfez Savaşı, Arap ülkelerinin de desteğiyle çok kısa sürede Irak’ın yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Özellikle Özal, bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş ve aktif bir dış politika izleyerek bölgede Batı ile uyumlu politikalar izlemiştir. Bu minvalde Türkiye, BM’de Irak’a karşı alınan tüm kararlara destek vermiştir (Arıdemir ve Acar, 2018: 89).

Türkiye, 1960’lardan itibaren Orta Doğu’ya yönelik sürdürmüş olduğu tarafsızlık ve denge politikasını Birinci Körfez Savaşı’nda terk etmiş, ABD öncülüğünde hareket ederek Irak ile olan tüm ekonomik ilişkilerini koparmıştır. İncirlik hava üssünün kullanımı konusunda ABD’ye izin veren Türkiye, Irak’a ciddi ambargo uygulamış ve petrol boru hatlarını kapatmıştır. Türkiye’nin 1973’ten sonra Irak ile kurmuş olduğu olumlu ilişkiler bu savaş sonrasında durma noktasına gelmiştir. Bu savaşta Türkiye’nin Batı ile birlikte Irak’a karşı gösterdiği tutumun yanında Arap ve İslam dünyasının da aldığı pozisyon Türk dış politikasının Körfez Savaşı’ndaki rolünde etkili olmuştur. Zira Sudi Arabistan, Mısır ve Suriye’nin de içinde yer aldığı 13 Arap ülkesi bu savaşta ABD’ye destek vermiştir. Böylece Arap ülkelerinin göstermiş olduğu duruş, Türkiye’nin bölgede daha rahat hareket etmesine yardımcı olmuştur (Gözen, 2009: 202-203).

Türkiye'nin Irak'a yönelik uyguladığı politikaların ekonomik, siyasi ve güvenlik açısından önemli sonuçları olmuştur. Uygulanan ekonomik ambargo neticesinde Türkiye-Irak ticareti durmuştur. Ayrıca petrol boru hatlarının kapatılması sonrası hem gelir kaybı yaşanmış hem de Türkiye enerji kaynağından yoksun kalmıştır. Körfez savaşının siyasi sonuçlarına bakıldığında ise Kuzey Irak'ın sorunlu bir bölge olarak Türkiye'nin karşısına çıktığı görülmektedir. Zira Irak'ta meydana gelen otorite boşluğundan PKK terör örgütü yararlanmış, bu durum Türkiye'nin güvenliği için risk oluşturmuştur. Nitekim 1990'lı yıllarda güvenlik politikaları artırılmış, Türkiye güneydoğu sınırlarının güvenliğini sağlamak üzere terörle mücadele kapsamında sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir (Arıdemir ve Acar, 2018: 91-92).

2.2.3. Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Orta Doğu Politikası (1991-2022)

SSCB'nin dağılmasından sonra bölgesel olarak Türkiye'nin çevresinde yaşanan sorunlar bilhassa Orta Doğu'daki karışıklıklar adeta bir girdap gibi Türkiye'yi sorunların içine çekmiştir. Körfez Savaşı sonrasında bölgede ortaya çıkan istikrarsızlık, PKK terör örgütünün faaliyetleriyle birleşince Türk dış politikası için yeni güvenlik sorunları gündeme gelmiştir. Türkiye için artık kuzeyden gelen Sovyet tehdidi yerini güneyden gelen tehdit algısına bırakmıştır. Böylece Türkiye'nin Orta Doğu politikaları 1990'lar boyunca güvenlik unsuru etrafında şekillenmiştir (Oran, 2018: 551).

Türkiye güneyinde oluşan güvenlik riskleri sebebiyle bir taraftan PKK terör örgütüyle mücadele ederken diğer taraftan Kürtlerin Irak'ın kuzeyinde kurmuş olduğu özerk yapıyı dikkatle takip ediyordu. Buradan hareketle Ankara yönetimi, bölgede bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasına karşı çıkıyor ve Irak'ın toprak bütünlüğünü savunuyordu. Nitekim güvenlik odaklı şekillenen politikalar doğrultusunda PKK terör örgütünü besleyen ve destekleyen ülkelere yönelik sert politikalar izlenmiştir. Diğer taraftan Orta Doğu'nun adeta bir sorun yumağı haline gelmesi ve tehdit kaynağı olarak algılanmasıyla birlikte TSK bölge politikalarının belirlenmesinde etkin bir hale gelmiştir. Böylece 1990'lar boyunca Genelkurmay

Başkanlığı dış politika yapım sürecinde aktif bir rol oynamaya başlamıştır (Sinkaya, 2011: 88).

Türkiye, bölgedeki tehditler karşısında hem güvenliğini sağlamak hem de PKK'ya destek veren Suriye'ye karşı Orta Doğu'da stratejik bir denge kurmak amacıyla İsrail ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. 1990'ların başında Orta Doğu barışının tesis edilmesine yönelik başlatılan girişimler, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde kolaylaştırıcı olmuştur. Körfez Savaşı sonrasında Madrid görüşmeleri çerçevesinde Araplar ile İsrail arasında başlayan Orta Doğu barış süreci, Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmış, böylece Türkiye'nin İsrail ve Araplar arasında ikilemde kalma durumu sona ermiştir. Türk yetkililer, İsrail ile ilişkileri geliştirme politikasını, güvenlik sorunları karşısında ABD'nin desteğini alabilmenin bir yolu olarak görmüşlerdir. Bu minvalde 1991'den itibaren Türkiye-İsrail ilişkilerinde gelişmeler yaşanmış, iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleşmiştir. Türkiye ve İsrail arasında ekonomik, ticari, güvenlik ve istihbarat alanında anlaşmalar yapılmış, iki ülke arasındaki ilişkiler 1996'da imzalanan askeri işbirliği anlaşmasıyla tarihindeki en üst seviyeye ulaşmıştır. Türkiye ve İsrail arasında gelişen bu işbirliği ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Bal, 2006: 717).

1990'lı yıllarda Türkiye'nin komşu ülkelerle yaşadığı güvenlik problemleri güç dengesinin sağlanabilmesi amacıyla Türkiye'yi İsrail ile işbirliği yapmaya sevk etmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020: 58). Yunanistan'ın PKK'ya destek veren Suriye, İran ve Ermenistan gibi ülkelerle temasa geçmesi ve bu ülkelerle askeri anlaşmalar yapması, Türkiye tarafından Yunanistan'ın PKK'yı bir koz olarak kullanma çabası olarak algılanmıştır. Keza Suriye'nin ve Irak'ın PKK'ya olan desteklerinden rahatsız olan Türkiye, bu durumu Fırat nehir suyunu öne sürerek çözmeye çalışmıştır. Ancak söz konusu politikalar çözüm getirmemiş, aksine Suriye Hatay üzerinde hak iddia ederek PKK'ya olan desteğini de sürdürmüştür. Bunun üzerine Türk Genelkurmay Başkanlığı, Orta Doğu politikalarında ve PKK özelinde ağırlığını daha çok ortaya koymaya başlamıştır. Nitekim 1998 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, Türkiye'nin sabrının taşıdığını ifade etmiş ve PKK elebaşı Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmaması durumunda Türkiye'nin savaşıacağını

bildirmiştir. PKK konusunda taviz vermeyen Türkiye'nin bu tutumu sonuç getirmiş, Abdullah Öcalan 17 Ekim 1998'de Suriye'yi terk etmiştir. Akabinde 20 Ekim 1998'de Türkiye ve Suriye arasında Adana Mutabakatı imzalanmış, Öcalan'ın Suriye'ye girişinin yasaklanması ve Suriye'deki tüm PKK kamplarının kapatılması konusunda mutabık kalınmıştır. Bu mutabakat ile birlikte Türkiye-Suriye ilişkilerinin gelişmesi için uygun bir zemin oluşmuştur (Balcı, 2013: 217-222).

Suriye'nin PKK konusunda Türkiye'ye vermiş olduğu taahhütler güvenlik endişelerini ortadan kaldırırken, Türkiye'nin Irak ve Suriye ile ilişkileri normalleşme sürecine girmeye başlamıştır. Ancak su sorunu ile ilgili henüz bir gelişme sağlanamamış, 1990'lı yıllarla kıyaslandığında ise ikibinli yıllara girerken Türkiye'nin dış politikada daha rahatlamış bir pozisyonda olduğu görülmektedir (Oran, 2018: 567).

1990'lı yıllarda ağırlıklı olarak askeri politikalar izleyen Türkiye, 2000'li yıllarda değişen konjonktürle birlikte askeri politikaların aksine yumuşak güce dayalı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Böyle bir politika benimsenmesinde içerde ve dışarda meydana gelen gelişmelerin hiç şüphesiz önemli bir etkisi vardır. Bir dış faktör olarak 11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terör saldırısı, akabinde ABD'nin Afganistan'a girmesi ve Irak'ın işgali uluslararası sistemi ve nitekim Orta Doğu'yu etkilemiştir. ABD'nin tek taraflı bir dış politika anlayışı içerisinde bölgeyi dönüştürme çabaları ve buna bağlı olarak izlenen sert ve yayılcı politikalar, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgeyi oldukça etkilemiştir. Diğer önemli bir faktör ise Türkiye'nin içeride yaşadığı siyasi değişimdir. 3 Ekim 2002'de yapılan seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) Türkiye'de iktidara gelmesi önemli bir gelişmedir (Gözen, 2009: 110-111). Zira AK Parti hükümeti dönemiyle birlikte Türk dış politikasında vizyon değişimi yaşanmış, bu durum Orta Doğu politikalarına farklı bir perspektif kazandırmıştır (Güder ve Mercan, 2012: 72).

AK Parti hükümeti döneminde Türk dış politikasında yaşanan vizyon değişiminin arka planında gerek partinin ilk dönemlerinde danışmanlık yapan gerekse sonraki dönemlerde bakanlık ve başbakanlık yapan Ahmet Davutoğlu'nun etkisi vardır. Davutoğlu'nun akademisyenlik döneminde teorik olarak ortaya koyduğu çalışmalar, AK Parti dönemiyle birlikte pratik kazanmıştır (Tarcan,

Akgüller, ve Işık, 2018: 252). Davutoğlu, 2001 yılında yayımlamış olduğu “Stratejik Derinlik” kitabında, Osmanlı geçmişine vurgu yaparak tarihsel mirasın sunacağı imkânların Türk dış politikasında kullanılması ve bu minvalde Türkiye’nin siyasi kültürünü ve kimliğini yeniden inşa etmesi gerektiğini savunmuştur (Balcı, 2013: 257-258).

Bu dönemde dış politika yapıcılarının ortaya koydukları vizyon, söylem ve hedefler Türk dış politikasında yaşanan değişimi göstermektedir. Türkiye coğrafyasına ve tarihine medeniyet olgusuyla yeniden tanımlama getiren politik yaklaşım, ülkenin güvenlik anlayışını ve jeopolitiğini farklı bir perspektife oturtmuştur (Duran, İnat, ve Özcan, 2010: 22). Türk dış politikasında özellikle dile getirilen “düzen kurucu” ve “merkez ülke” gibi kavramlar, Türkiye’nin Orta Doğu politikalarında kendini gösterir bir niteliğe sahiptir. Bu doğrultuda Türkiye, tek yanlı ve edilgen bir politika anlayışı yerine bölgesel barışın ve istikrarın sağlanmasına yönelik aktif, etken ve çok taraflı bir politika anlayışını benimsemiştir. Esasen söz konusu vizyon değişiminin daha net anlaşılabilmesi ve Orta Doğu politikalarına yansımalarını görebilmek için bu dönem dış politikasında ortaya koyulan beş temel prensibin bilinmesi gerekir (Çakırca, 2018: 183).

Bunlardan ilki güvenlik ve özgürlük dengesidir. Bu prensibe göre Türkiye, askeri önlemlerin dışında içerde ve dışarda özgürlükleri genişleterek yumuşak güce dayalı yöntemlerle ülke güvenliğini sağlayabilecektir. Bir yandan ülke içinde demokrasinin gelişimi desteklenirken diğer taraftan güvenlik sebebiyle özgürlüklerden vazgeçmemenin, ikisi arasında denge kurabilmenin zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci prensip “komşularla sıfır sorun politikası”dır. Buna göre Türkiye komşularıyla olan anlaşmazlıklarını en aza indirerek işbirliğini en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Üçüncüsü, komşularla ve bölge ötesiyle ilişkilerin geliştirilmesine dayanmaktadır. Türkiye’nin bölgesel etkisi Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu’ya kadar uzanmaktadır. Özellikle Orta Doğu ilişkilerinde pasifliğin aksine aktif politika izlenerek diplomatik temasları artırma yoluna gidilmiştir. Dördüncü prensip “çok boyutlu dış politika” anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, tek yönlü veya belli bir eksene dayalı politikalar yerine çok yönlü ilişkiler kurmayı hedeflemiş, bu ilişkiler birbirinin alternatifi değil

tamamlayıcısı olmuştur. Son olarak ise “ritmik diplomasi” prensibiyle Türk dış politikasında durağan bir diplomasi yerine dinamik olarak uluslararası örgütlere aktif bir katılım gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (Davutoğlu, 2008: 79-83).

Türk dış politika yapıcıları, yeni vizyon çerçevesinde Orta Doğu politikalarını şekillendirmeye başlamışlardır. Türkiye’nin sahip olduğu kültürel ve tarihsel yapının Orta Doğu ile iç içe olduğu vurgulanarak “ortak kültür”, “ortak tarih” ve “ortak medeniyet” kavramları üzerinden bölgesel politikalar yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Buradan hareketle Türk dış politika yapıcıları, Türkiye’nin Orta Doğu ülkelerine karşı manevi bir sorumluluğunun olduğunu belirterek Türkiye’ye bölgede merkezi bir rol yüklemişlerdir. Türkiye bu noktada aktif bir rol sergileyerek Orta Doğu Bölgesi’ni yeni vizyon doğrultusunda dönüştürmeyi hedeflemiştir. Bu minvalde Türkiye öncelikle bölgede barış ve istikrarın sağlanmasını daha sonra ekonomik olarak kalkınmayı arzulamıştır. Burada Türkiye için en önemli unsur hiç şüphesiz barış ve istikrarın sağlanması meselesidir. Zira Türk dış politikasında sürekli gündeme getirilen “komşularla sıfır sorun” prensibi gereği Suriye, Irak ve İran ile sorunlu ilişkileri düzeltme yoluna gidilmiştir. Türkiye, ikili ilişkilerdeki güvenlik problemlerini çözdükten sonra bölgesel işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim ikibinli yılların başlarından itibaren söz konusu ülkelere Türkiye’ye gelen tehditler azalmış ve yeni işbirliği fırsatları doğmuştur (Sinkaya, 2011: 92-93).

2000 yılında Suriye’de Hafız Esad’ın ölümünün ardından Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in Şam’a giderek Esad’ın cenaze törenine katılması, iki ülke ilişkileri açısından olumlu bir dönemin kapısını aralamıştır. Nitekim bu durum, Suriye tarafından Türkiye’ye yapılan üst düzey ziyaretlerde kendini göstermiştir. 2000 yılı Eylül ayında Suriye İçişleri Bakanı Muhammed Harba, Kasım ayında ise Suriye Cumhurbaşkanı Yardımcısı Abdulhalim Haddam Türkiye’yi ziyaret etmişlerdir. Ayrıca 2002 yılı Haziran ayında Suriye Genelkurmay Başkanı Hasan Türkmani’nin Türkiye’ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaret sonrasında “Askeri Alanda Eğitim Teknik ve Bilimsel İşbirliği Çerçeve Anlaşması” imzalanmıştır. Askeri alanda gelişen işbirliğinin yanında iki ülke arasında ekonomik ilişkiler de hızla gelişmeye başlamış, ticaret hacmi 1 milyar dolara ulaşmıştır (Bal, 2006: 725). Ocak 2004’te Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’ın Türkiye’yi ziyaret

etmesiyle birlikte ilişkiler hızlıca gelişmeye başlamış, akabinde Aralık 2004'te Türkiye Başbakan'ı Erdoğan Suriye'ye gitmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin boyutu, liderler düzeyinde gerçekleşen ziyaretlerin yanında bakanların da iştirakiyle 2010 yılına kadar ortak kabine toplantısı yapacak seviyeye ulaşmıştır (Kamel, 2014: 213-214).

Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yürüttüğü ortak politikalar ikili ilişkilerden çok taraflı ilişkilere dönüşmeye başlamıştır. Bu minvalde Haziran 2010'da Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı toplantıda Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan arasında “Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge” imzalanmıştır. Ortak tarih ve kültür ilişkisine vurgu yapılarak imzalanan bildirgeyle dört ülke arasında serbest ticaret alanının oluşturulmasına karar verilmiş, uzun vadede bölgedeki diğer ülkelerin de katılımına açık kapı bırakılarak, stratejik ortaklık ve ekonomik entegrasyon hedeflenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Türkiye, Suriye'yi Orta Doğu'ya açılan bir kapı olarak görürken Suriye, Türkiye'yi hem Batı'ya açılan kapı hem de 2003 Irak Savaşı akabinde bölgede ortaya çıkan dengeler açısından bir müttefik olarak görmektedir. İki ülkenin stratejik olarak birbirlerini önemli görmeleri karşılıklı işbirliğinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye bölgede barış ve istikrarın sağlanması noktasında ekonomik ve karşılıklı bağımlılık esasına dayalı politikalar izlemiştir. Bu kapsamda Suriye ile Türkiye arasında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması, iki ülke arasındaki ilişkileri ekonomik bütünleşme safhasına taşımıştır. Nitekim 2009 yılında karşılıklı vizelerin kaldırılması ve çeşitli alanlarda yapılan elli bir anlaşma söz konusu bütünleşmenin temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte Türkiye, Orta Doğu'da ekonomik kalkınmanın önünde bariyer olan bölgesel sorunların çözümünde aktif rol oynamış, bu minvalde Suriye-Irak ve Suriye-İsrail arasında arabuluculuk yapmıştır (Balcı, 2013: 276). Ancak 2009 yılında İsrail'in Gazze'ye saldırması sonucunda Türkiye bu arabuluculuktan vazgeçmiştir. Zira Türkiye, Orta Doğu'da sağlanmasını hedeflediği barış ve istikrarın önünde Filistin meselesini ciddi bir engel olarak görmektedir. Ayrıca, İsrail'in Lübnan'a ve Filistin'e yönelik uygulamış olduğu sert politikalar, Türkiye'nin bölgesel politikalarıyla çatışmış, ayrıca bu durum zamanla İsrail karşıtı politikaların gelişmesine de yol açmıştır (Özdemir ve Akbaş, 2020: 53).

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarında İsrail ile olan ilişkiler hiç şüphesiz oldukça kilit bir rol oynamaktadır. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler İsrail'in kurulduğu tarihten bu yana inişli çıkışlı bir haldedir. Her ne kadar bazı dönemlerde krizler ortaya çıksa da iki ülke arasında stratejik ortaklığa varan derin ilişkiler de kurulmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda derinleşen Türkiye-İsrail ilişkileri, ikibinli yıllarda AK Parti iktidarı döneminde yüksek düzeyde tutulmak istenmiştir. Bu sebeple bölgesel barışın sağlanmasına ve Orta Doğu ülkeleri ile daha sıkı ilişkiler geliştirilebilmesi adına İsrail-Filistin arasında yaşanan sorunlara çözüm aranmış, Türkiye bu meselede arabulucu olarak aktif bir şekilde rol almıştır. Ancak bu gelişmelere rağmen İsrail'in Gazze'ye yapmış olduğu saldırılar ilişkilerde kırılmalara neden olmuş, bu durum ilerleyen süreçte daha ciddi krizler getirmiştir. Nitekim 2009'da Başbakan Erdoğan'ın "Davos Çıkışı" ve sonrasında yaşanan "Mavi Marmara Hadisesi" ile birlikte ilişkiler kopma noktasına gelmiştir (Güder ve Mercan, 2012: 79-80). Mavi Marmara krizinden sonra İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi ve tazminat şartlarını yerine getirmesi ise ikili ilişkilerdeki gerilimi azaltmıştır (Gürpınar, 2017: 251). Netice itibariyle, iki ülke arasındaki ilişkiler genel olarak İsrail'in Filistin'e yönelik izlemiş olduğu politikalardan önemli ölçüde etkilenmektedir.

Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında önemli olan diğer bir boyutu bölgenin güçlü ülkelerinden biri olan İran oluşturmaktadır. Bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri daha çok ekonomi üzerine kurulmuştur. Irak savaşından sonra Türkiye güvenlik odaklı politikalar doğrultusunda İran ile yakınlaşmıştır. Irak'ın toprak bütünlüğü ve istikrarı konusunda iki ülke birlikte hareket etmiş, bu minvalde Türkiye öncülüğünde düzenlenen "Irak'a Komşu Ülkeler" toplantılarında ortak kararlar alınmıştır. Bunun neticesinde İran, 2004'ten itibaren PKK'yı terör örgütü olarak kabul edip, örgütle mücadele etmeye başlamıştır. Türkiye ise bu siyasi desteğe karşılık ABD'nin İran'a yönelik uygulamış olduğu ekonomik yaptırımları esnetmiş ve siyasi çevreleme politikalarına da sıcak bakmamıştır. Siyasi atmosferdeki bu olumlu hava ekonomi alanında kendini göstermiştir. İki ülke arasında dış ticaret ivme kazanmıştır. Bu dönemde Türkiye, yalnız İran ile değil tüm Orta Doğu ülkeleri ile yakınlaşma göstermiş, 2002'de Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ticaret hacmi 6,6 milyar

seviyesindeyken, 2008’de bu rakam 43 milyar doları geçmiştir (Balcı, 2013: 277-278).

Türkiye’nin Orta Doğu’da izlediği bazı politikalar ve bölgede İran ile kurduğu yakın ilişkiler belli dönemlerde ABD’yi rahatsız etmiştir. Türk dış politikasında uygulanan “komşularla sıfır sorun” stratejisi Washington tarafından olumlu görülse de Türkiye’nin bu stratejiye İran’ı da dâhil etmesi ABD tarafından olumsuz karşılanmıştır. ABD’nin İran’a ait nükleer tesisleri vurma ihtimalinin gündemde olduğu ve İran’a yönelik baskıyı artırdığı bir dönemde Türkiye’nin İran ile yakın ilişkiler kurması, ABD’nin tepkisine yol açmıştır (Oran, 2013: 265).

Türkiye’nin bu dönemde ABD ile yaşamış olduğu dalgalı ilişkilerin arka planında hiç şüphesiz ABD’nin Irak işgali vardır. 2003’te ABD’nin Irak’a yönelik askeri müdahalesinde Türk topraklarının kullanımını öngören 1 Mart tezkeresinin TBMM’de reddedilmesi, Türkiye-ABD ilişkilerinde sorunlara neden olmuştur. Bu durum Türkiye’nin Orta Doğu politikalarını etkilemiş, sonuç itibariyle bölge ülkeleri ile daha fazla yakınlaşmasına sebep olmuştur. TBMM’nin tezkereyi reddetmesi Arap ülkeleri nazarında olumlu karşılanmış, Türkiye’nin Orta Doğu politikasında Batı’ya rağmen bağımsız politikalar izleyebildiği görülmüştür (A. Aydın, 2013: 479).

Türkiye’nin 1 Mart tezkeresine onay vermemesi, İran tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. ABD’nin Afganistan ve Irak işgalleri, netice itibariyle İran’ın adeta çevresinin Amerikan askerleriyle sarıldığı endişesini ortaya çıkarmıştır. Aynı durumda Türkiye de Irak’ın işgali sonrası ortaya çıkan belirsizliğin güvenlik sorunu doğuracağı endişesine kapılmış, buna paralel olarak hem komşuları ile hem de bölgedeki diğer ülkeler ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu minvalde Türkiye ve İran gerek PKK meselesinde gerekse bölgede bir Kürt Devleti kurulması ihtimaline karşı birlikte hareket etmişlerdir. Zira bölgede kurulmak istenen devlet ile ABD-İsrail bağlantısı düşünüldüğünde bu durum İran açısından beka sorunu olarak görülmektedir. Bununla birlikte İran, Irak’taki etkinliğini kaybetme endişesinden dolayı Irak konusunda Türkiye ile aynı perspektifte hareket edebilmiştir (Sönmezoğlu, Özgür Baklacioğlu, ve Terzi, 2012: 567-568).

Türkiye'nin Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerine bakıldığında, ikibinli yılların başından 2010 Arap Baharına kadar geçen son on yılda karşılıklı ilişkilerin oldukça geliştiği görülmüştür. ABD'nin 2001'de Afganistan'ı, 2003'te Irak'ı işgali etmesiyle Orta Doğu'da değişen denklem, Türkiye ve Körfez ülkelerini stratejik olarak birbirine yaklaştırmıştır. Türkiye gerek ikili düzeyde gerekse çok taraflı olarak Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) nezdinde Körfez ülkeleri ile siyasi, askeri ve iktisadi alanlarda işbirliğini geliştirmiştir. Bu minvalde 2008 yılında Türkiye ve KİK arasında “Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog” toplantıları gerçekleştirilerek ilişkiler kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Akdoğan, 2020). Bu dönemde Körfez ülkeleri tarafından stratejik bir ortak olarak kabul edilen Türkiye, Orta Doğu politikaları doğrultusunda Körfez bölgesinin istikrarına ve güvenliğine oldukça önem vermiştir (Ayhan, 2009).

İkibinli yılların ilk on yılında, Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarına bakıldığında bölgede aktif bir şekilde rol aldığı ve etkili olduğu görülmektedir. Orta Doğu ülkelerine yapılan üst düzey ziyaretler, artan ihracata bağlı olarak gelişen ekonomik ilişkiler, vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması, bölgede yaşanan krizlerde başta Lübnan krizi olmak üzere İran ile ilgili yaşanan nükleer krizde, Suudi Arabistan ve Suriye arasında ortaya çıkan sorunların çözümünde ve Irak'ta hükümetin kurulması konusunda yaşanan krizlerin çözümü noktasında Türkiye'nin oynadığı arabuluculuk rolü oldukça dikkat çekmektedir. Bilhassa İsrail'in Filistin'e yönelik uygulamış olduğu şiddet ve ablukalara karşı Türkiye'nin izlemiş olduğu sert politikalar, Arap ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu gelişmelerin tümü birlikte analiz edildiğinde Türkiye'nin Orta Doğu'daki sorunlara ilgisiz ve tarafsız kalmadığı, aksine Orta Doğu'daki gelişmelere dâhil olarak bölgedeki etkisini artırdığı görülmüştür (Ayhan, 2010).

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve domino etkisiyle diğer Orta Doğu ülkelerine yayılan Arap Baharı, Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını derinden etkilemiştir. Arap halklarının demokratikleşme çabaları olarak algılanan protesto gösterileri zamanla bölgedeki otoriter rejimlerin sert müdahaleleriyle ciddi bir yıkıma dönüşmüştür. Nitekim bu gösteriler sonucunda birçok otoriter rejim yıkılmış, Orta

Doğu siyasetindeki dengeler bozulmuştur. Tunus'ta başlayan ayaklanmalar Mısır'da darbeye, Libya'da ve Suriye'de iç savaşa sebep olmuştur (Ekşi, 2018: 84).

Arap Baharı sonrası bölgesel konjonktürün değişmesiyle ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye'nin Orta Doğu politikaları ve bölgeyle bütünleşme çabaları karşısında ciddi bir sınav olmuştur. Arap Baharının etkisiyle vuku bulan ve bölgedeki birçok ülkeyi derinden sarsan olaylar, Orta Doğu'daki düzenin zayıflıklarını gözler önüne sermiştir. Bu minvalde Orta Doğu düzeninin dönüşümüne paralel olarak Türk dış politikasında da dönüşümler yaşanmış, Türkiye'nin Orta Doğu politikaları değişikliğe uğramıştır (Kardaş, 2013: 73).

Arap Baharından önce, Orta Doğu'da proaktif politikalar çerçevesinde bölgedeki ülkelerle yumuşak güce dayalı, uzlaşmacı ve işbirliğine dayalı dostane ilişkiler geliştiren Türkiye, Arap Baharından sonra bölgede yaşanan dönüşümün etkisiyle politikasını sertleştirerek, otoriter rejimlere karşı muhalif grupların yanında yer alan bir duruş sergilemiştir. Bölgedeki bahar etkisini, Orta Doğu'da ezilen halkların demokrasi arayışı olarak nitelendiren Türkiye, bu süreçte muhalif hareketleri destekler politikalar izlemiştir. Nitekim Tunus, Libya, Mısır ve Suriye'de halk hareketlerini ve bu ülkelerdeki yönetimlerin seçim yoluyla iktidara gelmelerini desteklemiştir. Baharın etkisiyle Türkiye'nin bölgede göstermiş olduğu reaksiyonlar, zamanla bölge ülkeleri ile ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Türk dış politikasındaki “komşularla sıfır sorun” prensibi her ne kadar bölgede barışçıl ve yumuşak güce dayalı ilişkiler geliştirilmesine dayansa da, Arap Baharı sonrasında ortaya farklı bir tablo çıkmıştır (Zeren, Yılmaz, ve Akbulut, 2017: 1884-1885).

Arap Baharı sonrasında Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde ciddi kırılmalar yaşanmıştır. Tabiri caizse Orta Doğu'da başlayan bahar esintisi Türk dış politikası açısından adeta kış havasına dönüşmüştür. Türkiye'nin başta komşuları olmak üzere bölgenin diğer ülkeleri ile kurduğu diplomatik ilişkiler ciddi dönüşüme uğramıştır. Günümüzde hala devam etmekte olan ve Türk dış politikasında gündemini koruyan Suriye krizi, Ankara yönetimi tarafından Türkiye'nin bir iç meselesi olarak görülmektedir (Sönmezoğlu vd., 2012: 614).

Başlangıcından itibaren Suriye’de meydana gelen gelişmeleri dikkatle takip eden Türkiye, ayaklanmaların başladığı ilk aylarda Suriye rejimi ile olan irtibatını sürdürmüştür. Suriye’de yaşanan sorunların çözümü noktasında Davutoğlu, 2011 yılının Ağustos ayında Şam’ı ziyaret etmiş ve Esad rejimine gerekli reformların yapılması konusunda önerilerde bulunmuştur. Ancak Türkiye’nin ikna çabaları sonuçsuz kalmış, sonuç itibarıyla Suriye’ye yönelik politikalarda değişikliğe gidilmiştir (Balcı, 2013: 308). Esad rejimi, bahar sürecini birlikte yürütme teklifinde bulunan Ankara’yı reddetmekle kalmamış, halkı üzerinde gittikçe sert uygulamalarda bulunmuştur. Şam yönetimi ile ilişkilerini sorgulamaya başlayan Ankara, nitekim Esad rejiminin orantısız güç kullanarak kendi halkı üzerine ateş açması sonucunda Suriye olan ilişkilerini tamamen koparmıştır (Ayhan, 2012: 423).

Suriye’de yaşanan gelişmeler karşısında Rusya, Çin ve İran Esad rejiminin yanında duruş sergilerken Batılı güçler Esad’a karşı muhalif güçleri destekleme politikası izlemişlerdir (Kamel, 2014: 228). Türkiye’nin Suriye krizi konusundaki yaklaşımı ise rejim karşısında yer alan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) gibi muhalif güçleri desteklemeye yönelik olmuştur. Ankara’nın Esad rejimine karşı almış olduğu bu pozisyon, bölgedeki diğer ülkelerle olan ilişkilerini etkilemiştir. Zira Türkiye’nin Orta Doğu’daki halkların demokratik taleplerini destekleyen bir aktör olarak hareket etmesi, başta İran olmak üzere Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan ve Rusya ile ilişkilerde anlaşmazlıklara neden olmuştur (Kardaş, 2013: 75).

Suriye’de şiddetin giderek artması ve bölgede meydana gelen otorite boşluğu, Türkiye için yeni güvenlik riskleri doğurmuştur. Esasen Türkiye’nin 911 kilometreyle en uzun kara sınırını oluşturan ve kontrol edilmesi güç olan Suriye sınırı, Türkiye’nin güvenliği açısından oldukça önemlidir. Zira Suriye’de yaşanan iç savaş Türkiye’yi çok olumsuz etkilemiştir. Türkiye’ye sığınan milyonlarca mülteci ekonomik ve sosyal yönden sıkıntılar oluşturmıştır. Ayrıca bölgede meydana gelen otorite boşluğu PKK/PYD ve DEAŞ gibi terör örgütlerine alan açmış, dolayısıyla bu boşluğu doldurmaya çalışan terör örgütleri, Türkiye’nin güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir (Erşen, 2016: 154).

2012’de TSK’ya ait keşif uçağının Suriye tarafından düşürülmesi, 2013’de Hatay’ın Reyhanlı ilçesinde meydana gelen terör saldırıları, 2015’de Süleyman Şah

Türbesi'nin ve türbedeki personellerin DEAŞ tehdidi altına girmesi ve daha birçok terör olaylarının Suriye tarafından Türkiye'ye yansması sonucu Türkiye'nin Şam rejimine yönelik söylemleri sertleşmiştir (Zeren vd., 2017: 1885-1886). Türkiye, artan güvelik tehditleri karşısında ülkesinin güvenliğini ve çıkarlarını sağlamak amacıyla terör örgütlerine karşı 2016'da Fırat Kalkanı Harekâtı, 2018'de Zeytin Dalı Harekâtı ve 2019'da Barış Pınarı Harekâtı gerçekleştirmiştir. Böylelikle, Orta Doğu barışı önünde engel teşkil eden ve bölgede istikrarsızlığa sebep olan terör unsurları TSK tarafından geri püskürtülmüştür (TRT Haber, 2019b).

İkibinli yılların başından Arap Baharının ortaya çıktığı döneme kadar Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarının temelini oluşturan ekonomik kalkınma ve entegrasyon, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması gibi stratejiler, bölgede değişen konjonktürün etkisiyle sekteye uğramış, güvenlik konusu Türk dış politikasında yeniden öncelikli hale gelmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020: 54).

Türkiye'nin güvenlik odaklı politikalar doğrultusunda sahada göstermiş olduğu etkili operasyonlar sonuç olarak masaya yansımıştır. Zira ABD'nin bölgede silah desteği sağladığı PKK/YPG terör örgütüne karşı Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu operasyonlar ABD'nin tepkisine neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı ile gösterdiği başarı sonrasında ABD, Türkiye ile müzakere masasına oturmuş, neticesinde iki ülke ortak mutabakata varmıştır. Varılan mutabakat çerçevesinde, Türkiye'nin ülke ve bölge güvenliğini sağlamak amacıyla hazırlamış olduğu "Güvenli Bölge Planı" ABD tarafından kabul edilmiştir (Pirinççi, 2019). Bu mutabakattan beş gün sonra Türkiye, güvenli bölge planı konusunda Rusya ile de ayrı bir mutabakat anlaşmasına varmıştır (TRT Haber, 2019a). Bir hafta içerisinde hem ABD hem de Rusya ile varılan anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve Orta Doğu'ya açılan kapısını güvence altına almaya çalıştığı net bir şekilde görülmektedir.

Türkiye, Suriye'deki şiddetin durdurulması ve bölgede meydana gelebilecek yeni göç hareketlerinin önüne geçmek adına askeri yöntemlerin dışında bir yol izleyerek Suriye krizinin çözümüne yönelik uluslararası platformlarda diplomatik adımlar atmıştır. Türkiye bu minvalde yapılan Cenevre Konferansları ve Astana görüşmelerinde, Suriye krizinin çözülmesi için aktif bir dış politika izlemiştir.

2012’de başlayan Cenevre konferansına BM daimî üyeleri, Katar, Irak, AB ve Arap Birliği ülkeleriyle birlikte katılım gösteren Türkiye, bu konferanstan sonuç çıkmayınca Rusya ve İran ile 2016’da Astana sürecini başlatmıştır. Astana süreciyle beraber Suriye’de çatışmasızlık bölgeleri oluşturularak şiddetin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Ayvaz, 2020: 53-54). Astana görüşmelerindeki son toplantı, dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını sebebiyle 01.07.2020 tarihinde video konferans yoluyla yapılmıştır. Garantör ülkelerin liderleri, bölgedeki güvenlik ve istikrarın sağlanması için Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu minvalde İsrail’in Suriye ait Golan Tepeleri’ni işgal altında tutması ve Suriye’ye yönelik gerçekleştirdiği saldırılar bölgenin istikrarı önünde engel olarak görülmüştür. Ayrıca Golan’ın işgalini reddeden BM kararlarına ve uluslararası hukuka riayet edilmesi gerektiğini ifade eden liderler, ABD’nin ve İsrail’in kuralları ihlal eden uygulamalarının bölgedeki gerilimi artırdığını belirtmişlerdir (Beyaz, 2020).

Suriye’de meydana gelen gelişmelerin yanında Arap Baharının etkisiyle rejim değişikliğinin gerçekleştiği Tunus, Mısır ve Libya’daki olaylarda, Türkiye ilk başlarda tereddüt etse de sonrasında otoriter rejimlere karşı muhalif grupları destekleme politikası izlemiştir. Ankara yönetimi, Türk dış politikasında yaşanan değişimin etkisiyle insan hakları ve demokrasi kavramlarına vurgu yaparak bu ülkelerle olan ilişkilerine yeni bir nitelik kazandırmıştır (Balcı, 2013: 310).

2011’de Libya’da artan şiddetin iç savaşa dönüşmesinin ardından, Batılı güçlerin Libya’ya yönelik askeri müdahale seçeneğini masaya yatırmaları, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Olası bir NATO operasyonuna karşı çıkan ve Libya’da yaşanan olaylara insani açıdan yaklaşan Ankara yönetimi, Kaddafi hükümetiyle ikili ilişkileri bozacak söylemlerden de kaçınmıştır. Ancak ilerleyen süreçte BM’nin ve Arap Birliği’nin Libya’ya yönelik gerçekleştirilecek askeri müdahalenin önünü açan kararları, Türkiye’yi müdahale karşıtı tutumundan vazgeçirmiştir. Durum böyleyken bile Türkiye, Libya’daki ekonomik çıkarları gereği Kaddafi rejimiyle ilişkileri koparmamış, fakat rejimin ayakta durma ihtimalinin azalması üzerine Şubat 2011’de Kaddafi karşıtları tarafından kurulan “Libya Ulusal Geçiş Konseyi” ile ilişkiler kurmaya başlamıştır (Oran, 2013: 426-428). Nitekim

Temmuz 2011’de Davutoğlu, Ulusal Geçiş Konseyi Yürütme Kurulu Başkanı ile yapmış olduğu ortak basın toplantısında Türkiye ve Libya’nın ortak tarih ve kültürüne vurgu yaparak, Türkiye’nin Libya politikasını açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu minvalde Türkiye, Libya halkının talepleri doğrultusunda hukuka ve demokratik işleyişe uygun yeni bir Libya’nın inşa edilmesini desteklemiş ve Libya’nın toprak bütünlüğünü savunmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Türkiye, Libya’nın egemenlik haklarını, birliğini ve toprak bütünlüğünü savunan politikalar doğrultusunda, 27 Kasım 2019’da Libya ile “Güvenlik ve Askeri İşbirliği Antlaşması” imzalamıştır. Aynı zamanda iki ülke arasında “Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması”na yönelik mutabakat muhtıraları imzalanmıştır. BM tarafından kabul edilen bu anlaşmayla iki ülke Doğu Akdeniz’deki çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Diğer taraftan, bölgede yer alan Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Yunanistan gibi ülkelerin Doğu Akdeniz gazı üzerindeki çıkar mücadelesi düşünüldüğünde Türkiye ile Libya arasında yapılan deniz yetki anlaşması son derece önemlidir (Tarhan, 2021).

Libya’nın yeniden inşası sürecinde pastadan pay almak isteyen ulusal ve uluslararası aktörler, hem Türkiye-Libya arasında geliştirilen işbirliğini bozmak hem de iki ülke arasındaki deniz yetki anlaşmasını baltalamak için Libya istikrarını tehdit eden General Halife Hafter’i desteklemişlerdir (V. Kurt, 2021). Türkiye’nin desteklediği ve BM’nin resmi olarak tanıdığı Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH), Hafter güçleri tarafından devrilmeye çalışılmaktadır. Bu süreçte Hafter güçlerine destek veren ülkelerin başında Mısır ve BEA olmak üzere Fransa, Rusya (Wagner Grubu) ve Yunanistan gelmektedir. Ancak Türkiye’nin UMH’ye sağladığı askeri destekle Hafter güçleri geri çekilmek zorunda kalmıştır (BBC, 2021b). Son yıllarda Libya’da yaşanan iç savaşın bitmesi için yürütülen barış süreci ve bu kapsamda yapılacak olan seçimler, hem Libya’nın birliği hem de bölgenin barış ve istikrarı için önem taşımaktadır (BBC, 2021a).

Mısır’da en başından itibaren muhalif güçlerden yana olan Türkiye, Tahrir Devrimi’nden sonra seçimle iktidara gelen Müslüman Kardeşler ile yakın ilişkiler kurmuştur. 2012 yılı sonrasında Mısır, Türkiye’nin bölgedeki önemli müttefiki haline

gelmiştir (Balcı, 2013: 310). Ancak, 3 Temmuz 2013'te General Abdülfettah el-Sisi öncülüğünde Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi iktidarına yapılan askeri darbeyle, Türkiye-Mısır ilişkilerinde krizler yaşanmıştır. Türkiye, Mısır'da yapılan darbeye sert tepki göstermiş, bunun üzerine Mısır'daki geçici yönetim Türkiye büyükelçisini istenmeyen adam (*persona non grata*) ilan etmiştir (Kamel, 2014: 227). Türkiye de aynı şekilde karşılık vererek, darbe yönetimini ilişkilerdeki olumsuzluğun kaynağı olarak göstermiştir. Bununla birlikte Mısır'ın demokrasiye ve istikrara kavuşması akabinde Türkiye-Mısır ilişkilerinin de normale döneceği belirtilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2013).

Mısır, 2013'ten itibaren başta Doğu Akdeniz'deki enerji rekabeti ve Libya olmak üzere birçok bölgesel meselede Türkiye karşıtı politikalar izlemiştir. Bu minvalde Kahire yönetimi, Libya'da Hafter güçlerini desteklerken, Doğu Akdeniz'de Yunanistan ile MEB (Münhasır Ekonomik Bölge) anlaşması imzalamıştır (Duran, İnat, ve Caner, 2021: 451-452). Türkiye-Libya arasındaki deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşmayı bypass etmeye çalışan bu girişim, Türkiye tarafından yok hükmünde sayılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020b).

Türkiye ve Mısır arasında 2013'ten bu yana olumsuz seyreden ilişkiler 2020'den itibaren yumuşama göstermeye başlamıştır. Ankara ve Kahire yönetimleri iki ülke arasındaki krizlerin çözümü ve bölgesel istikrarın sağlanabilmesi noktasında yapıcı ilişkiler kurmayı hedeflemiş ve son zamanlarda bu yönde politikalar yürütmüşlerdir (Duran vd., 2021: 449). Nitekim Mayıs 2021'de Türkiye ve Mısır arasında istikşafî görüşmeler başlamıştır. Mısır Dışişleri Bakanı Samih Şukri'nin görüşmelerin olumlu yönde ilerlediğini ifade etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi adına oldukça önemlidir (TRT Haber, 2021b).

Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde Libya, Mısır ve Suriye'de reform hareketlerini ve demokrasiyi desteklemesi, bunun yanında Orta Doğu'da izlemiş olduğu çok boyutlu dış politika, BAE ve Suudi Arabistan gibi Körfez ülkeleri tarafından endişeyle karşılanmıştır. Türkiye'nin bilhassa Libya ve Suriye meselesinde izlemiş olduğu politikalar başta olmak üzere 2017'de yaşanan Körfez krizinde Katar'ı desteklemesi, BAE-Suudi Arabistan eksenini oldukça rahatsız etmiştir (Duran vd., 2021: 153).

2013'te Mısır'da yapılan darbe sonrası Körfez ülkeleri ve Türkiye arasında Orta Doğu'da derin politika farklılıkları ortaya çıkmıştır. Türkiye, Mısır'da seçilmiş iktidarı desteklerken, Körfez ülkelerinin darbecileri desteklemesi, Türkiye ve KİK arasındaki kurumsal işbirliğinin sonu olmuştur. Ayrıca BAE, Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi Körfez ülkelerinin kendi aralarında Türkiye'ye karşı saflaştığını gören Ankara yönetimi, bundan sonraki süreçte Körfez ülkeleri ile ilişkilerine ikili düzeyde devam etmiştir. Bu minvalde Kuveyt ve Umman ile ilişkilerin mevcut hali korunurken, Katar ile ilişkiler oldukça ileri seviyeye ulaşmıştır (Akdoğan, 2020).

BAE ve Suudi Arabistan, Donald Trump döneminde ABD'nin desteğini arkasına alarak "İsrail ve Batı ile uyumlu" olabilecek bir Arap milliyetçiliği çerçevesinde yeni bölgesel düzen kurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda BAE-Suud-Mısır-İsrail bir eksenle hareket ederken Türkiye ötekileştirilmiştir (Duran vd., 2021: 23). BAE ve Bahreyn bir taraftan bölgede İsrail ile olan ilişkilerini normalleştirme yönünde adımlar atarken, diğer taraftan Suudi Arabistan ile birlikte Türkiye karşıtı politikalar izlemiştir (Yorulmaz ve Demirdöğen, 2020: 4). Mısır, BAE ve Suudi Arabistan, bölgede İsrail ve ABD'nin Filistin politikalarına destek vermiştir. Bununla birlikte söz konusu Körfez ülkeleri Türkiye'ye rağmen Libya'da Hafter'e, Suriye'de ise PKK/PYD terör örgütlerine açıktan destek vermiştir (Özev, 2019). Türkiye, Libya'da ve Suriye'de toprak bütünlüğünü savunarak istikrar ve barışın sağlanmasına yönelik politikalar izlerken, BAE ve Suudi Arabistan gibi Körfez ülkelerinin oluşturduğu blok, Libya'nın bölünmesine yönelik adımlar atmakta ve Suriye'de istikrarsızlığı körüklemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin Orta Doğu politikası ile Körfez ülkelerinin bölgesel politikalarının çatıştığı görülmektedir.

Son dönemde Türkiye ile Körfez ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve bölgesel politikaların tekrar gözden geçirildiği görülmektedir. 2020'de ABD başkanlık koltuğuna Joe Biden'ın oturması ve ABD'nin yeniden şekillenen Orta Doğu politikaları, bölgesel rekabet ve işbirliği anlayışını değiştirmiştir. Bölgedeki aktörler, Arap ayaklanmaları sonrası hem politikalarını hem de Başkan Trump döneminde geliştirdikleri ilişki ve ittifak anlayışını yeniden yapılandırmaya başlamışlardır. Bu minvalde bölgedeki aktörler yeniden pozisyon almakta ve bozulan ilişkilerin düzeltilmesi yönünde adımlar atmaktadırlar (Duran vd., 2021: 25). Nitekim 2020'de

ABD'nin öncülüğünde İsrail ile BAE, Bahreyn ve Sudan arasındaki diplomatik ilişkilerin normalleşmesine yönelik olarak İbrahim Anlaşması (Abraham Accords) imzalanmıştır (Pressman, 2021).

Son zamanlarda Türkiye-BAE ve Türkiye-İsrail arasında gerçekleştirilen görüşmeler, bölgedeki normalleşme sürecine katkı yapar niteliktedir. Temmuz 2021'de Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail'in yeni seçilen Cumhurbaşkanı Isaac Herzog'u arayarak tebrik etmesi ve Orta Doğu'nun istikrarı için ikili ilişkilerin önem taşıdığını vurgulaması oldukça önemlidir. Erdoğan, İsrail-Filistin arasındaki anlaşmazlığın çözümü için atılacak adımların Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesine katkı yapacağını belirtmiş, sonuç olarak iki lider Türkiye ve İsrail ilişkilerinin geliştirilmesi için diyalogun devam etmesi konusunda anlaşmışlardır (Kaplan, 2021). Yine bu minvalde gerçekleştirilen girişimlerden biri de Şubat 2022'de Erdoğan'ın BAE'ye yaptığı ziyaretidir. Ziyaret sonrasında Türkiye ve BAE arasında 13 anlaşma imzalanmıştır. İşbirliği konusunda yakalanan ivme karşılıklı olarak korunmak istenmiş, Türkiye, BAE'nin ve Körfez bölgesinin güvenliğine önem verdiğini vurgulamıştır (Hürriyet, 2022). Böylelikle, Türkiye'nin bölgesel aktörlerle olan ilişkilerini yeniden konumlandığı ve Orta Doğu'da aktif bir dış politika sergileyerek barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik politikalar izlediği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD DIŞ POLİTİKASINDA ORTA DOĞU: İLKELER VE ÇIKARLAR

3.1. ABD Dış Politikasının İlkeleri

Devletlerin dış politikadaki en temel hedefleri ulusal çıkarları sağlamaktır. Buradan hareketle, Amerikan dış politikasının odaklandığı çıkarlara bakıldığında başlıca hedefin ABD'yi güçlendirmek olduğu söylenebilir. Amerikan dış politika yapıcıları hem ülke güvenliğini sağlamayı hem de ekonomik yönden güçlü olmayı arzulamakta, bunun için bazen yumuşak güç (soft power) bazen de sert güç (hard power) unsurları kullanarak diğer devletler üzerinde etkili olmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte demokrasi, özgürlük, liberalizm, uluslararası hukuk gibi ideolojik değerleri geliştirmek, Amerikan kültür ve moral değerlerini dünyaya yaymak Amerikan dış politikasının genel çıkarlarını oluşturmaktadır (McLaughlin, 2015).

Amerikan dış politikasında ulusal çıkarların sağlanması ve temel hedeflere ulaşılabilmesi adına birden fazla ilke geliştirilmiştir. Yalnızcılık, moralizm, yayılmacılık, pragmatizm ve tek taraflılık Amerikan dış politikasına yön veren başlıca ilkelerdir. Bu ilkeler, farklı dönemlerde farklı biçimde uygulama imkânı bulmuştur (Gözen vd., 2013: 107-108). Amerikan politik kültürünün ve anlayışının oluşumunda belirleyici role sahip olan ilkeler, ABD'nin dünyaya ve bilhassa Orta Doğu'ya bakışını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Amerikan dış politikasındaki ilkelerin kısa bir özetinin yapılması, ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarının anlaşılmasında daha faydalı olacaktır (İnat ve Ataman, 2008: 405-406).

3.1.1. Yalnızcılık

Amerikan dış politikasındaki yaklaşımların özünü anlayabilmek için Amerikan siyasi tarihinde mihenk taşı görevi gören Monroe Doktrini'nin bilinmesi gerekir. Zira bu doktrin, ABD'nin oldukça tedbirli bir stratejisi benimsemesine neden olmuş ve en sonunda tamamen yalnızcılık (isolationism) politikasına dönüşmüştür.

Bu dönüşümün arka planında 1820’li yılların başında Avrupalı güçlerin ABD’yi domine etme çabaları vardır. Bu durum Avrupa’ya karşı olumsuz bir Amerikan tepkisi doğurmuştur. ABD, özellikle gelecekteki ekonomik çıkarlarının zarar göreceği düşüncesiyle Avrupalı güçlerin sömürgeci olarak daha fazla yayılmasından endişe etmiştir. Buradan hareketle, Amerikan dış politikasında, Amerika kıtasındaki yeni bağımsız toprakların sömürgeci ilerleyişe karşı korunması gerektiği düşünülmüştür (Özden, 2016: 220).

Amerikan Başkanı James Monroe, 2 Aralık 1823’te kendi adıyla anılan doktrini kongreye sunmuştur. Bu doktrin çerçevesinde ABD, Avrupa kıtasındaki meselelere karışmayacağını taahhüt ederken Avrupa devletlerinden de Amerika’ya yönelik bir sömürge politikası izlememesini istemiştir. Yalnızcılık politikası olarak adlandırılan bu doktrinle ABD, Avrupalı güçleri Amerika kıtasından uzak tutmayı hedeflemiştir (Renehan, 2007: 87-90). Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse ABD, Avrupalı güçlere tabiri caizse “siz bana karışmayın ben de size” diyerek kendi kabuğuna çekilmiştir.

ABD’nin kendi kıtasına çekilmesine dayanan yalnızcılık politikası, ABD’nin uluslararası politikadaki mücadelelere girmeme tercihindен oluşmaktadır. Nitekim ABD’nin kurucu başkanı George Washington’un ifadeleri ABD’nin o dönemdeki dış politika ilkesini ortaya koymuştur. Washington, ABD’nin dünyanın herhangi bir bölgesi ile kalıcı ittifaklara girmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü Avrupalı güçler güvenilmez olarak görülmüş ve onlarla girilecek bir güç dengesi siyasetinin hem ABD içindeki özgürlüğü yok edeceğine hem de dışarıda tehlikelere sebep olacağına inanılmıştır. Başkan Washington bu durumu “köpekle yatan piriyle kalkar” ifadesiyle özetlemiştir (Wittkopf, Jones, ve Kegley, 2008: 31). Amerikan dış politikasındaki yalnızcılık ilkesi her ne kadar 1823’te Başkan Monroe tarafından resmi olarak ilan edilmiş olsa da Başkan Washington’dan başlayıp, 1940’larda Başkan Franklin D. Roosevelt dönemine kadar dış politikada uygulama imkânı bulmuştur (Renehan, 2007: 109).

3.1.2. Yayılmacılık

Monroe Doktrini, ABD'nin dışarıya karşı savunulmasını hedeflemiş, bunun bir sonucu olarak ABD'nin gelecekteki yayılmacılığına zemin hazırlamıştır (Atalay Aydın, 2020). ABD'nin kabuğundan çıkıp dünya siyasetine dâhil olması, diğer bölgelere yönelmesi ve hegemonya kurma süreci olarak tanımlanan yayılmacılık ilkesi, bilhassa 1950'lerden sonra kendisini göstermiştir. ABD'nin uluslararası politikayı şekillendirme çabası 19. yüzyıla kadar uzansa da tam anlamıyla yayılmacılık 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. ABD, çıkarları gerektirdiğinde küresel güç mücadelesinde aktif olarak yer almıştır. Uluslararası sistemde meydana gelen sorunları kendi sorunları olarak görmüş, başka ülkelerin politikalarına müdahale etmiş, uluslararası piyasalarda ekonomik etki göstermiş, ABD değerlerini dünyaya yaymaya çalışmış, askeri alanda etkili olmuş, BM ve NATO gibi uluslararası örgütler aracılığıyla dünya düzeni kurma girişiminde bulunarak emperyalist politikalar izlemiştir (Gözen vd., 2013: 109).

Soğuk Savaş döneminde ABD başkanlarının yayılmacılık ilkesine öncelik verdiği görülmektedir. Başkanların ilan ettiği doktrinler incelendiğinde yayılmacılık siyasetinin ABD dış politikasında oynadığı rol daha net ortaya çıkmaktadır. 1947'de Başkan Harry Truman tarafından Sovyet tehdidine karşı ilan edilen Truman Doktrini ile ABD'nin dış politikası değişmiş ve SSCB ile mücadele temel politika haline gelmiştir. Ayrıca bu doktrinle birlikte ABD, SSCB'nin Orta Doğu'da etkili olmasını engellemek istemiştir. 1980'de Başkan Jimmy Carter tarafından ilan edilen Carter Doktrini ise SSCB'nin Afganistan işgali sonrasında ABD'nin askeri güç kullanımını öngören bir politika olarak ortaya çıkmıştır. ABD dış politikasında 1980'lerden SSCB'nin çöktüğü 1991 yılına kadar uygulanan diğer bir doktrin de ABD başkanı Ronald Reagan tarafından ilan edilen Reagan Doktrini'dir. Bu dönemde ABD, SSCB'nin ve komünizmin dünyadaki etkisini tamamen ortadan kaldırılmayı amaçlamıştır. Bu minvalde komünizmin etkili olduğu bölgelerde antikomünist hareketler ABD tarafından desteklenmiştir (Atalay Aydın, 2020).

Amerikan dış politikasında önemli olan diğer bir doktrin Başkan George W. Bush tarafından Eylül 2002'de ABD ulusal güvenlik stratejisi olarak ilan edilen Bush Doktrini'dir (The White House, 2002). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ABD'nin

güvenlik anlayışı köklü bir değişikliğe uğramıştır. 11 Eylül saldırıları sonrası teröre ve terörü destekleyen haydut devletlere karşı küresel düzeyde savaş açılmıştır. ABD'nin 2001'de Afganistan'ı ve 2003'te Irak'ı işgali Bush Doktrini çerçevesinde gerçekleştirilen operasyonlardır (Hastedt, 2020: 18).

11 Eylül saldırıları Amerikan dış politikası açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Zira ABD, tarihinde ilk kez bu saldırılar sonrasında ulusal güvenliğini korumak amacıyla oldukça saldırgan ve yayılmacı politikalar izlemeye başlamıştır. 2008'de ABD Başkanı Barack Obama döneminde her ne kadar yumuşak güce dayalı bir dış politika anlayışı görülse de günümüzde bilhassa Orta Doğu Bölgesi'nde yayılmacı ve saldırgan politikalar uygulanmaya devam etmektedir (Ataman ve Gökcan, 2012: 225).

3.1.3. Moralizm

Amerikan dış politikasında moral veya etik değerlerin dış politika yapım sürecinde önemli bir rolü vardır. ABD'nin kendine özgü birtakım değerlerle kurulması ve ülkenin yalnızcılık politikaları bağlamında gelişmesi, Amerikan dış politikasının bir başka önemli yönünü ortaya çıkarmıştır. Bu durum moral ilkelerine olan güveni ifade etmekte, aynı zamanda moral değerlerin dünya meselelerindeki rehberliğini vurgulamaktadır (McCormick, 2009: 21).

ABD ideolojik konumunu evrensel moral ilkeleri etrafında geliştirmiştir. Hatta ABD'ye demokrasinin meşale taşıyıcısı unvanı atfedilmiştir. Ancak gerçek şu ki, uluslararası sistemde büyük bir güç olan ABD, dünyadaki jeopolitik çıkarlarını artırmak için bu ilkelerden etkin bir biçimde yararlanmıştır. Bu durumu gerek iki dünya savaşı döneminde gerekse Vietnam ve Irak savaşında açıkça görmek mümkündür. Esasen dünyadaki demokratik idealleri savunmak ve teşvik etmek için Amerikan Misyonu, “moralizm, idealizm ve legalizm” temelinde tanımlanmaktadır. Ancak Realistler, bu geleneksel davranışları ulusal çıkarları gerçekleştirebilmek için kullanılan birer araç olarak görmektedir. Örneğin, ABD Başkanı Woodrow Wilson emperyalizm karşıtı ve demokrasi savunucularından biri olarak hatırlanır. Ancak başkanlığı döneminde yedi kez başka ülkelere karşı güç kullanmıştır. Aynı şekilde Vietnam, Afganistan ve Irak savaşlarında da ABD gerek ahlaki gerekse hukuki

boyuta aldırış etmeden müdahalede bulunmuştur. Benzer şekilde, Başkan Donald Trump döneminde dış politikadaki “önce Amerika” (first America) anlayışıyla birlikte Amerikan istisnacılığı rafa kaldırılmıştır. Nitekim ABD sınırlarından memnun olan ve artık demokrasinin veya moral ilkelerinin tüm dünyaya yayılmasıyla ilgilenmeyen normal bir devlet gibi davranmaya başlamıştır (Mirza ve Babar, 2021: 146-148).

ABD, sınırlarının ötesindeki ülkelerin gelişmesi için çaba harcamakta ve Amerikan değerlerini model olarak diğer insanlara sunmaktadır. Başka bir deyişle, Amerikan kültürünün diğer ülkelere ihraç edilmesi söz konusudur. ABD, özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB ve komünizme karşı özgürlük ve demokrasi savunucusu olarak başta Avrupa devletleri olmak üzere birçok ülkeyi korumaya çalışmıştır. Truman Doktrini kapsamında Sovyet tehlikesine karşı Yunanistan ve Türkiye’ye yapılan yardımlar bunun açık bir göstergesidir. ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgal girişimleri de esasen liberal ve demokratik değerlerin yaygınlaştırılması amacını taşımıştır. Ancak, bu durum ABD’nin ulusal çıkarlarından bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla ABD’nin Afganistan’a ve Irak’a müdahalesinin görünen yüzünde terörle savaşmak ve bölgeye demokrasiyi, insan haklarını ve liberal değerleri götürmek olsa da arka planında ABD’nin küresel çıkarlarını gerçekleştirme arzusu vardır (Gözen vd., 2013: 110).

3.1.4. Pragmatizm

Pragmatizm, 19. yüzyılın sonlarında Charles Sanders Peirce, William James ve John Dewey tarafından geliştirilen ve 21. yüzyıl boyunca çeşitli yazarlar tarafından incelenen bir Amerikan felsefi geleneğidir. Bu geleneğin özünde inançların eylemlerden ayrılmaz olduğu varsayımı yatar. Bu yüzden inançların doğruluğu sonuçlarına göre değerlendirilmelidir. Başka bir deyişle, pragmatizmde bir inancın, ifadenin veya ilkenin uygulamada amaçlarla ve çıkarlarla uyumlu olup olmadığı, istenilen sonuçları getirip getirmediği meselesi temel çıkış noktasıdır. Dolayısıyla ilkeler, görüşler veya inançlar işe yaradıkları müddetçe doğru kabul edilir (Spencer, 2019: 10-12).

Amerikan toplumunda ve dahi dış politikasında başarı odaklı bir anlayış söz konusudur. Dolayısıyla netice itibariyle başarıya götürmeyen her hamle gereksiz görülmekte, böylece kâr-zarar hesabı politikanın merkezine yerleştirilmektedir. Amerikan dış politikasında ve ülkenin gelişmiş olmasında pragmatizmin oldukça önemli katkısı vardır. Fakat şunu ifade etmek gerekir ki vuku bulan her eylem bu minvalde meşrulaştırılabilmektedir (Bulut, 2012).

Amerikan dış politikasında pragmatik yaklaşımın görüldüğü birçok olay vardır. 1990’larda Körfez Savaşı’nda Irak’ın işgalini idealist politikalar çerçevesinde durdurma girişiminde bulunan ABD’nin, İsrail’in Filistin topraklarını işgal etmesine sessiz kalması, Amerikan dış politikasının pragmatik özelliğini göstermektedir. Burada ABD’nin, maliyet hesabı yaparak kendisi için fayda sağlamayacak sorunlara dâhil olmak istemediği görülmektedir. Ancak ABD’nin Körfez Savaşı’nda Kuveyt’i kurtarma politikasının arka planında petrol ve İsrail’in güvenliği gibi bölgesel çıkarlarına fayda sağlama düşüncesi vardır (Gözen vd., 2013: 110).

Amerikan dış politikasında pragmatist yaklaşımlar ülkenin geleneksel politikalarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla başkanlık koltuğuna kim oturursa otursun Amerikan dış politikasının özünde köklü bir değişiklik meydana gelmemektedir. Zira ABD için fayda getiren şeyler iyi, diğerleri ise kötü olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde Trump’tan sonra başkan seçilen Joe Biden, demokrat kimliğine sahip olsa da gerek cumhuriyetçiler gerekse demokratlar arasında ortak olan unsur ABD’nin pragmatist anlayışıdır. Çünkü bu ortak paydaya göre ABD’yi çıkarlarına ulaştıracak ülkeler veya aktörler faydalı olarak tanımlanmakta, pragmatik birer araç olarak görülmektedir. Ancak çıkarlara giden yolda söz konusu araçların faydası sona erdiğinde, ABD bu araçlardan vazgeçebilmektedir. Esasen Saddam Hüseyin’in ve Bin Ladin’in yok edilmesi buna açık bir örnektir. Bununla birlikte ABD’nin çıkarlarını gerçekleştirmek için araçsallaştırdığı unsurlar yine pragmatist yaklaşımın bir sonucudur. Bilhassa ABD’nin Orta Doğu’da terör örgütlerini kullanarak gerçekleştirdiği vekâlet savaşları bu minvalde yürütülen politikalar (Korkmaz, 2020).

3.1.5. Tek Taraflılık

Uluslararası ilişkilerde ABD birçok meselede tek taraflı olarak hareket etmiştir. Zira ABD'nin yıllarca içerde ve dışarda istediğini tek başına yapabilme potansiyeli bunda etkili olmuştur. ABD'nin dış politikadaki tek yanlı hareketi uluslararası platformlara yansımış, kendi çıkarlarını tüm ulusların faydasına olacak politikaların bile önüne koymuştur. Nitekim tüm dünyayı ilgilendiren küresel ısınma meselesiyle alakalı Kyoto Protokolü'nü onaylamamıştır. Aynı şekilde Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne ve Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne onay vermemiştir (İnat ve Ataman, 2008: 407).

ABD'nin tek taraflı politikalarının uygulama imkânı bulduğu bir başka alan Orta Doğu'dur. ABD, 2003'te Irak'a askeri operasyon gerçekleştirirken tek taraflı davranmış, BM'nin onayını almadan işgale girişmiştir. Nitekim Bush yönetimi, Amerikan çıkarlarını elde edebilmek için tek taraflı hareket etmenin başkalarıyla hareket etmekten daha kolay ve Amerika'nın yararına olduğunu savunmuştur (Gözen vd., 2013: 112).

11 Eylül saldırıları sonrasında Amerikan dış politikasında ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminde Sovyetleri kuşatma politikasına dayanan çevreleme doktrini, ilan edilen yeni ulusal güvenlik stratejisi ile tek taraflı olarak rafa kaldırılmıştır. Yeni güvenlik stratejisinde merkeze alınan “önleyici savaş” (preventive war) doktrini ile birlikte ABD proaktif, saldırgan ve tek taraflı bir dış politika izlemeye başlamıştır. Başkan Bush'un “ya bizimlesiniz ya da teröristlerle” ifadesi tek taraflılığın getirmiş olduğu bir yaklaşımdır. ABD'nin uluslararası politikadaki bu tavrı müttefikleriyle olan ilişkilerine olumsuz yansımıştır. ABD'nin özellikle Orta Doğu'da müttefiklerinin fikirlerine aldırış etmeden uygulamaya koyduğu bu minvaldeki politikaları müttefikleriyle arasını açmıştır (Kanat, 2016). ABD'nin hayati çıkarlarını ileri sürerek Irak'a tek taraflı olarak müdahale etmesi, Almanya ve Fransa gibi Batılı ülkelerin tepkisine neden olmuştur. Burada Almanya'nın ve Fransa'nın ABD'ye tepki göstermesinin nedeni, başta AB'nin tehdit algısındaki farklılıklardan kaynaklanmakla birlikte hiç şüphesiz Orta Doğu özelinde bu iki ülkenin ekonomik çıkarlarının zarar görmesidir. Dolayısıyla ABD'nin diğer

devletleri ve onların bölgedeki çıkarlarını dikkate almadan izlemiş olduğu tek taraflı politikalar olumsuz tepkiler doğurmuştur (Özdikmenli ve Ovalı, 2008: 101-105).

Amerikan dış politikasındaki tek taraflı uygulamalara tepki gösteren diğer bir ülke ABD'nin NATO müttefiki Türkiye'dir. Washington tarafından Orta Doğu'ya yönelik izlenen tek taraflı politikalar Suriye özelinde kendini göstermiş, bu durum Suriye ile en uzun kara sınırını paylaşan Türkiye'nin başta güvenlik olmak üzere birçok meselede çıkarlarına ters düşmüştür. Suriye'nin kuzeyinde konuşlanan PKK/YPG terör örgütüne ABD'nin silah yardımı yapması, iki ülke arasında krize sebep olmuştur. Ayrıca 15 Temmuz darbe girişimi sorumlusu FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) lideri Fethullah Gülen'in ABD tarafından Türkiye'ye iade edilmemesi de iki ülke arasındaki başka bir sorundur. Hülâsa Washington yönetiminin Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditleri dikkate almadan tek taraflı olarak hareket etmesi, Ankara'nın ciddi tepkisine yol açmıştır. Nitekim Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Washington yönetiminin tek taraflı politikalarına son vermemesi halinde Türkiye'nin yeni müttefikler aramaya başlayacağını" ifade etmesi bunun açık bir göstergesidir (The New York Times, 2018).

3.2. ABD Dış Politikasında Orta Doğu: Temel Çıkarlar

Orta Doğu, tarih boyunca dünyanın ilgisini üzerine çeken, Batı ile Doğu arasında geçiş güzergâhı olan ve çeşitli kültürel özellikleri bünyesinde barındıran önemli bir bölge olmuştur. Orta Doğu coğrafyası esasen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin doğduğu yerdir. Dolayısıyla bu bölge gerek Yahudiler gerekse Hristiyan ve Müslüman dünyası için oldukça önemli topraklar olarak kabul edilmektedir (İnat, Ataman, Aydın, ve Yıldırım, 2012: 521).

Orta Doğu Bölgesi kültürel, tarihsel ve dinsel özellikleri yanı sıra ekonomik olarak oldukça stratejik bir değere sahiptir. Zira geniş anlamda dikkate alındığında Orta Asya, Kafkasya ve Kuzey Afrika bölgelerini de içine alan Orta Doğu, dünyadaki petrol rezervlerinin ortalama %60'ına, gaz rezervlerinin de %50'sine sahiptir. Diğer taraftan bölgeye dar kapsamda bakıldığında ise bu oranların %50'ye %40 olduğu görülmektedir. Kısacası bölge enerji kaynakları bakımından oldukça zengin olmakla beraber bu minvalde merkezi bir konumdadır. Bölgedeki enerjinin

ekonomi bakımından hayati öneme sahip olduğu düşünüldüğünde, Orta Doğu üzerinde sağlanacak egemenlik, bir ülkeye dünya hegemonyasına sahip olma veya hegemon gücünü sürdürebilme fırsatı vermektedir (Arı, 2014: 20-21).

Orta Doğu'nun Amerikan dış politikasındaki yerini ve bölgeye olan ilgisini ortaya koymadan önce, ABD'nin hegemon bir güç olarak dünya sahnesinde yer almasında etkili olan dış politika anlayışını ortaya koymak gerekir. Zira ABD'nin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na girişine kadar geçen süreçte (1876-1941) takip edilen yalnızcılık politikası, 20. yüzyılın ortalarından itibaren ABD'ye süper güç olabilme imkânı sağlamıştır (Ataman ve Gökcan, 2012: 202).

ABD, Monroe Doktrini ile birlikte bir yandan kıtasındaki hâkimiyetini muhafaza ederken diğer taraftan sorunlu Avrupalı devletlerini kendisinden uzak tutmayı başarmıştır. 1815 Avrupa uyumunun bozulması ve Avrupalı devletler arasında (İngiltere-Almanya) gittikçe artan rekabet, kitlesel olarak iki büyük savaşın çıkmasına sebep olmuştur. Dünya, iki büyük savaşla sarsılıp bilhassa Avrupa güç kaybederken ABD bu konjonktürden istifade etmiş, ortaya koyduğu politikalar ve Avrupa kıtasına yapmış olduğu yardımlar aracılığıyla Avrupalı devletlerini kendine bağımlı kılmıştır (Ercan ve Ayata, 2018: 116).

Amerikan dış politikasında Orta Doğu'ya yönelik ilgi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin bölge petrollerinden yararlanmak istemesiyle başlamıştır (Karagüzel, 2020: 31). Ancak, ABD Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kendini uluslararası politikada göstermesine rağmen dünya sahnesinde asıl etkili olduğu yıllar, İkinci Dünya Savaşı ve müteakip dönemlerdir. Uluslararası sistemde meydana gelen konjonktürel değişimlere paralel olarak İngiltere'nin zayıflamasıyla ortaya çıkan güç boşluğu, ABD tarafından doldurulmuştur. Bu durum kendini Orta Doğu Bölgesi'nde göstermeye başlamış, nitekim İkinci Dünya Savaşı akabinde İngiltere, Orta Doğu'daki nüfuzunu kaybederken onun yerine ABD bölgeye nüfuz etmeye başlamıştır (Akbaş, 2011: 2).

ABD'nin 1941'de İkinci Dünya Savaşı'na girmesiyle Amerikan dış politikasında yeni bir dönem başlamıştır. ABD savaşa girdikten sonra küresel bir güç olma doğrultusunda yalnızcılık politikalarından vazgeçerken başta ülkesinin çıkarları

olmak üzere müttefiklerinin güvenliğini sağlamaya yönelik bir dış politika izlemiştir. Nitekim ABD savaşın sonunda oldukça güçlü bir ülke olarak ortaya çıkmış, küresel hegemonyasını dünyaya ilan etmiştir (Ataman ve Gökcan, 2012: 206). Ancak savaş sonrasında Sovyet Rusya, ABD'nin küresel üstünlüğüne karşı meydan okumuş, bunun sonucunda uluslararası sistem siyasi, ekonomik ve ideolojik olarak Batı ve Doğu Bloku olmak üzere iki kutuplu bir yapıya bürünmüştür. Soğuk Savaş yılları olarak ifade edilen bu dönemde, Batı Blokunun başını çeken ABD ile Doğu Blokunun başını çeken SSCB arasındaki rekabet 1991 yılına kadar devam etmiştir (Ercan ve Ayata, 2018: 117).

İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte ABD'nin Orta Doğu Bölgesi'ne politik olarak ilgisiz kaldığı görülmektedir. Ancak savaşın akabinde ve Soğuk Savaş dönemi boyunca Amerikan çıkarlarının ve müttefiklerinin güvenliğini sağlanabilmesi amacıyla Orta Doğu önemli görülmeye başlamıştır. Bu minvalde Orta Doğu, jeostratejik pozisyonu itibarıyla SSCB'nin yayılmacılığına karşı tampon bir bölge olarak görülmüş, ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında tahrip olan Avrupa'nın yeniden yapılanması sürecinde gerekli olan enerjiyi sağlayacak bir kaynak olarak değerlendirilmiştir (Erol ve Çelik, 2018: 24).

Stratejik olarak kilit role sahip olan Orta Doğu Bölgesi'nin Amerikan çıkarları açısından oldukça önemli bir yeri vardır. Soğuk Savaş'ın başladığı yıllardan ikibinli yılların başına kadar ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik izlemiş olduğu üç ana politika söz konusudur. Bunlardan birincisi Orta Doğu petrollerini kontrol ederek petrolün düzenli olarak piyasaya sevk edilmesini sağlamak, ikincisi Körfez'de bulunan ABD müttefiki rejimleri destekleyerek var olan düzeni korumak, üçüncüsü ise İsrail'in güvenliğini sağlamaktır. Ayrıca ABD, Orta Doğu'ya yönelik bu hedeflere ulaşabilmek için gerektiğinde askeri güç kullanma seçeneğini de masaya yatırmıştır (Arı, 2017: 75-76).

3.2.1. ABD'nin Bölgedeki Ekonomik Çıkarları ve Petrol

Günümüzde önemli enerji kaynaklarından olan petrol ve doğalgaz, başta ülkelerin ekonomik gelişiminde olmak üzere sanayi, teknoloji ve birçok alanda kalkınma açısından stratejik bir yer teşkil etmektedir. Bu sebepten ötürü zengin

enerji kaynaklarına sahip olan Orta Doğu coğrafyası, dünya ekonomisi için önem arz etmektedir. Bölgenin öneminin anlaşılmasından sonra Orta Doğu, bölgesel ve küresel güçlerin üzerinde uzun yıllar rekabet ettiği ve çıkar çatışmalarının yaşandığı bir yer olmuştur. Zira enerjiye olan talebin gittikçe arttığı 21. Yüzyılda, Orta Doğu Bölgesi'ne hükmeden gücün enerjiye yön vereceği, buna paralel olarak enerji üzerindeki kontrolü elde etmiş bir gücün de dünya ekonomisi üzerindeki etkinliğinin artacağı aşikârdır. Dolayısıyla kendisine hükmedene böylesi bir fırsatı verebilecek potansiyele sahip olan Orta Doğu, haliyle küresel güçlerin odağında kalmıştır (Yılmaz, 2016: 102).

Orta Doğu topraklarındaki petrolün 1800'lü yıllardaki keşfi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, uluslararası petrol şirketlerinin bölgedeki petrolden pay elde etme rekabetine bağlı olarak bölgeyi daha önemli bir hale getirmiştir. Zira Ermeni asıllı Calouste Sarkis Gulbenkian'ın Mezopotamya'daki petrol olanakları hakkında 1890'lı yıllarda hazırlamış olduğu rapor, petrol imtiyazı elde etmek isteyen devletlerin bölgeye olan ilgisini ve rekabetini artırmıştır. Nitekim bu durum dönemin Osmanlı Padişahı Sultan İkinci Abdülhamid'i endişelendirmiştir. 1904-1912 yılları arasında İngilizler ve Almanlar arasındaki rekabet, sonuç itibarıyla birbirlerine engel olmaktan başka bir işe yaramamış, bunu açıkça gören Gulbenkian, petrol üzerindeki çözümün rekabet etmek yerine Alman çıkarlarıyla işbirliği yapmaktan geçtiğini savunmuştur. Bölgedeki petrolden imtiyaz elde etmeye çalışan İngiltere hem Osmanlı'daki İngiliz girişimini desteklemek hem de bölgedeki petrolden imtiyaz elde etmek amacıyla 1910'da yöneticisinin Gulbenkian olduğu Türkiye Ulusal Bankası'nı kurmuştur. İngiltere'nin ve Almanya'nın işbirliği sonucunda, Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya'daki topraklarında petrol arama ve üretimini teşvik etmek amacıyla 1912'de Royal Dutch/Shell, Deutsche Bank ve Türkiye Ulusal Bankası'nın ortak girişimleriyle Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company-TPC) kurulmuştur (U.S. Federal Trade Commission, 1952: 47-48).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere ve Almanya arasında cereyan eden petrol üzerindeki güç mücadelesi, ancak savaşın sonunda Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesiyle değişime uğramıştır. Orta Doğu Bölgesi İngilizlerin ve Fransızların etkisiyle yeniden şekillenmeye başlamıştır. Ayrıca o dönem Orta

Doğu petrolleri üzerinde imtiyaz hakkına sahip olan Türk Petrol Şirketi'nin hisseleri, savaş sonrasında İngiltere ve Fransa tarafından yeniden paylaşılmıştır. Savaş öncesinde İngiltere ile Almanya arasında yaşanan petrolden pay alma rekabeti, savaş sonrasında ise İngiltere ile ABD arasında gerçekleşmeye başlamıştır (Tavukcu, 2015).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Deutsche Bank'ın TPC'deki hisseleri 1920'de San Remo Konferansı'nda savaş ganimeti olarak Fransa'ya devredilirken Amerikan petrol şirketleri bu konferansta Fransa'nın ve İngiltere'nin yapmış olduğu petrol anlaşmaları sonucu dışlanmıştır. Zira savaş sonrasında İngiltere'nin manda bölgesi haline gelen Mezopotamya'da İngiliz petrol tekeli hâkimdi. Bu süreçte ABD'nin, Orta Doğu petrol kaynaklarının geliştirilmesinde Amerikan petrol şirketlerinin de rol almasını istemesi üzerine, Amerikan ve İngiliz hükümetleri arasında bölge petrolleri konusunda hararetli ve uzun süreli diplomatik anlaşmazlıklar yaşanmıştır (U.S. Federal Trade Commission, 1952: 50-51). Buradan hareketle Amerikan hükümeti, Orta Doğu petrollerine erişebilmek için 1921'de açık kapı politikası izleyerek Amerikan sermayesi ve uluslararası şirketler için bölge petrollerine yönelik eşit erişim talebinde bulunmuştur. İngilizler bu politikaya başta itiraz etseler de Amerikan hükümetinin diplomatik baskıları sonucunda anlaşma sağlanmıştır (Morton, 2013).

ABD, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında çıkarları gereği Amerikan petrol şirketlerine diplomatik açıdan uluslararası alanda destek vermiş, bu şirketlerin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik politikalar izlemiştir. Böylelikle Amerikan sermayesiyle kurulmuş olan petrol şirketleri, Amerikan yönetiminin siyasi desteğiyle bazen tamamen ayrıcalık elde ederken bazen de uluslararası imtiyazlar kazanarak bölgedeki petrolden pay almaya başlamışlardır (Bahtiyar, 2021: 142).

ABD'nin Orta Doğu'daki ticari ve ekonomik çıkarları, 1928'de imzalanan Kırmızı Hat Anlaşması (Red Line Agreement) ve daha sonra ABD-Suudi Arabistan ve ABD-Bahreyn arasında yapılan anlaşmalar neticesinde Amerikan petrol şirketlerinin ilk petrol imtiyazı elde etmesiyle başlamıştır (Arı, 2017: 78). 31 Temmuz 1928'de İngiliz Anglo-Persian Oil Company (British Petroleum-BP), Royal Dutch Shell, Compagnie Française des Petroles (Total), Amerikan Standart Oil (New

Jersey), Socony-Vacuum ve Gulf Oil petrol şirketleri arasında Kırmızı Hat Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte söz konusu petrol şirketleri ham petrolün piyasa fiyatının düşmesini önlemeye çalışmışlardır. Ayrıca Orta Doğu petroleri üzerinde birbirleriyle rekabet etmeme ve bölgeye başka şirketleri sokmama konusunda anlaşmışlardır. 1929'da TPC'nin ismi değişerek Iraq Petroleum Company (Irak Petrol Şirketi/IPC) adını almış ve şirketin hissedarları Amerikan petrol şirketlerinin katılımıyla değişmiştir (Tavukcu, 2015).

1930'lardan önce ABD'nin Arap yarımadası üzerindeki teması esas olarak tüccarların ve misyonerlerin sınırlı ve geçici faaliyetlerinden oluşuyordu. Ancak 1930'lu yıllarda Suudi Arabistan'da petrolün keşfedilmesiyle birlikte ABD'nin bölgeyle olan teması daha da artmıştır. Nitekim 1933'te Amerikan petrol şirketi ile Suudi Arabistan arasında ilk imtiyaz anlaşması imzalanmıştır (Tillman, 1982: 73). Bu imtiyaz el-Hasa bölgesinde Standart Oil Company of California (Socal)'ya verilmiştir. Elde edilen imtiyazın yarısı 1936'da Texas Corporation (Texaco)'a devredilerek söz konusu iki şirket 1944'te Arabian-American Oil Company (ARAMCO) adında ortak bir petrol şirketi kurmuşlardır. 1927'de ise yine bir Amerikan petrol şirketi olan Gulf Oil Corporation (Gulf) Bahreyn'de ilk ayrıcalığı elde etmiştir. Aynı şekilde, 1934'te Kuveyt'te Amerikan şirketi Gulf ile İngiliz şirketi Anglo-Persian Oil Company tarafından Kuwait Oil Company adında bir şirket kurulmuş ve sonraları ARAMCO'ya dâhil olan bu şirket, Kuveyt topraklarının tamamını içeren bir imtiyaz elde etmiştir (Arı, 2017: 78).

1939'da Amerikan petrol şirketlerinin Orta Doğu'daki imtiyaz bölgeleri gittikçe genişlemiştir. Buna paralel olarak 1948'de Amerikan şirketi Socony Mobil ve Standart Oil of New Jersey de ARAMCO'ya katılmıştır. Böylelikle İkinci Dünya Savaşı öncesinde Amerikan petrol şirketlerinin kontrolüne girmeye başlayan bölge petroleri, savaş sonrası dönemde tamamen ABD tekelinde kalmıştır (Bahtiyar, 2021: 149).

ABD'nin bölge petroleri üzerindeki diğer önemli bir girişimi İran petrollerine yönelik olmuştur. 1950'li yıllarda İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ın çoğu İngilizlere ait olan yabancı petrol şirketlerini millileştirme kararı alması, ABD'yi ve İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Amerikan ve İngiliz ekonomik

çıkarları iki ülkeyi bölgede birlikte hareket etmeye itmiş, nitekim 1953'te Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA) ve İngiliz gizli servisi, Başbakan Musaddık'ı darbeye indirmeye çalışmıştır (Prifti, 2017: 7). CIA'nın darbe sürecini başından beri takip etmesi ve ABD'nin İran sahasındaki fiili faaliyetleri Musaddık'ın devrilmesinde etkili olmuş, böylelikle İran'daki petrolü millileştirme denemesi rafa kalkmıştır. ABD için önemli olan diğer bir durum ise stratejik öneme sahip İran'ın İngiliz etkisinden çıkıp Amerikan etkisine girmesidir. Bu durum 1979'da gerçekleşen İran devrimine kadar böyle devam etmiştir (Bahtiyar, 2021: 153-154).

Sonuç itibarıyla Amerikan petrol şirketleri, 1930'larda Suudi Arabistan yarımadasında, 1940'larda Katar'da, 1960 ile 1970'lerde Umman'da ve BAE'de petrol çıkarmaya başlamıştır. Ancak zamanla petrol üzerindeki güç, yabancı şirketlerden üretimin gerçekleştiği ülkelere kaymıştır. Özellikle 1973'te Arap-İsrail Savaşı'nda Batı'nın İsrail'e verdiği destek Arap ülkelerini kızdırmıştır. Nitekim petrol bir silah olarak kullanılmış, sonunda Araplar petrol ambargosu uygulamışlardır. 1980'lere doğru çoğu Amerikan şirketi olmak üzere yabancı petrol şirketleri Arap ülkeleri tarafından millileştirilmiştir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki her ne kadar petrol üretimi bölge ülkelerdeki milli şirketlerin kontrolüne geçmiş olsa bile, petrolün rafine edilme ve uluslararası piyasalara pazarlama süreci hâlâ çoğunlukla yabancı petrol şirketlerinin denetimindedir (Arı, 2017: 79).

2021 yılında BP'nin dünya enerji kaynakları ile ilgili yayımladığı istatistik verilerine göre, Orta Doğu petrolü dünyadaki toplam rezervler içerisinde sahip olduğu 835.9 milyar varil petrol rezerviyle %48,3'lük bir paya sahiptir. Dolayısıyla üretim kapasitesi en yüksek bölge olarak oldukça kıymetli ve vazgeçilmez bir bölgedir (BP, 2021). ABD'nin bölgeyle olan petrol ticaretine bakıldığında, 1977'den bugüne kadar OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) ülkelerinden ithal ettiği petrol (ham petrol dahil) payının genel olarak azaldığı görülür. Nitekim 2020 verilerine göre, ABD'nin toplam petrol ithalatı içindeki en büyük pay %52'lik bir oranla Kanada'ya aittir. Orta Doğu petrolünün ABD ekonomisi içindeki payına bakacak olursak, toplam petrol ithalatındaki OPEC'in payı %11, ham petrol payı ise %14'tür. OPEC'in en büyük petrol ihracatçısı olan Suudi Arabistan tek başına,

ABD'nin petrol ithalatının %7'sini, ham petrol ithalatının ise %8'ini sağlamıştır. Zira Suudi Arabistan Körfez ülkeleri içinde ABD petrol ithalatının en büyük kaynağı durumundadır. ABD 1949'dan bu yana ilk kez 2020'de net petrol ihracatçısı ülke haline gelmiştir. Ancak ABD'nin yıllık petrol üretimi petrol tüketiminden ve ihracatı ithalatından fazla olmasına rağmen, hem ülke içi talebi karşılamak hem de uluslararası piyasalara arz sağlamak için ham petrol ve bazı petrol ürünlerini ithal etmeye devam etmektedir (EIA, 2021).

ABD'nin Orta Doğu üzerindeki ekonomik çıkarlarına temel oluşturan ve petrolle ilgilenmesinin arka planında yatan daha başka oldukça önemli unsurlar vardır. Açıkça belirtmek gerekirse Orta Doğu petrollerinin uluslararası piyasalara sunulması, petrolün satışından elde edilen yüksek miktardaki petro-dolarların döngüsünün sağlanması, Amerikan ekonomisi için hayati öneme sahiptir. Bu noktada bölgedeki dev petrol şirketleri önemli bir rol oynamaktadır. Zira petrolün aranması, çıkartılması, pazarlanması ve piyasalara satışı büyük ölçüde Amerikan petrol şirketleri tarafından yapılmaktadır. Dolayısıyla milyar dolarlık yatırımları olan bu şirketlerin güvenliğinin korunması elzemdir. Bu sebeple Amerikan hükümeti Orta Doğu'daki Amerikan petrol şirketlerinin çıkarlarını korumaya yönelik politikalar izlemekte, bu şirketleri bölgedeki terör faaliyetlerinden korumaya çalışmaktadır (Yılmaz, 2016: 118).

ABD'nin çıkarlarını korumaya çalıştığı dev petrol şirketleri, uluslararası politikayı etkileme potansiyeline sahip önemli aktörlerdir. ABD'nin dışişleri eski bakanı Condoleezza Rice ve Rex Tillerson, ünlü Amerikan petrol şirketi Exxon Mobil'in üst düzey yöneticiliğini yapmış kişilerdir. Dolayısıyla petrol şirketlerinde görev alan bu isimlerin daha sonra ABD'de dışişleri bakanı olarak göreve geldikleri düşünüldüğünde, Amerikan dış politikasına hatta dünya siyasetine nasıl yön verdikleri açıkça ortadadır (Sherman ve Nussbaum, 2016).

Orta Doğu'daki petrolün Amerikan ekonomisi ve dünya ekonomisi için önemli olan bir boyutu, petrolden kazanılan petro-dolar gelirlerinin petrol üreten belli ülkelerde toplanmaması ve bu paraların piyasalarda dolaşımının sağlanması ile ilgilidir. Aksi takdirde küresel bir krizin yaşanması kaçınılmazdır. Bu amaçla ABD başta Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt gibi Körfez ülkeleri olmak üzere OPEC

lkelerinin küresel ekonomik sisteme entegre edilmesine dikkat etmektedir (Arı, 2017: 81).

Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt gibi Körfez lkeleri, petrolden kazandıkları yüksek miktardaki petro-dolarları Orta Doğu'nun ya da kendi ülkelerinin kalkınmasında kullanmak yerine bilhassa bu paraları ABD'deki banka, tahvil ve borsa işlemlerinde değerlendirmektedir. Buna karşılık Amerikan hükümeti ise Arap kralların iktidarını korumaya yönelik bir Orta Doğu politikası yürütmektedir. Başka bir deyişle, petro-dolarlar bölgedeki kralların tabiri caizse saltanat garantisi olmuştur. Nitekim bu sayede ABD'de basılan dolarlar tekrar ABD'ye dönüş yapmakta, böylece Amerikan mali piyasalarına pozitif yönde etki etmektedir. Washington yönetimi bu durumu önemli bir koz olarak kullanmaktadır. Zira Körfez lkelerinin petro-dolarları, özellikle krallara ait petro-dolarlar fiziki olarak kendilerine verilmemekte, Amerikan bankalarında kâydi para olarak görünmektedir. Nitekim Arap kralları bunun bilincinde olarak hareket etmekte, sonuç olarak ABD'ye istediği açık desteği vermektedir. ABD ile petrol zengini Körfez lkelerinin kralları arasındaki çıkar ilişkisinin dayandığı unsurlar dikkate alındığında, ABD'nin bölgeden sağladığı fayda daha net anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2016: 119).

Petrol piyasası üzerinden dönen dolar akışı küçümsenemeyecek derecede önemlidir. Zira küresel anlamda petrol ticaretinde dönen dolar diğer ürünlerin ticaretinde kullanılan dolara hemen hemen eşittir. Başka bir deyişle, uluslararası piyasalarda dönen doların yarısı petrol ticareti için kullanılmaktadır. Paranın üstünlüğünü belirleyen bu durum haliyle dünyadaki rezerv paranın da hala dolar olduğunu göstermektedir. Amerikan dolarının dünya piyasasındaki üstün pozisyonunun korunması, ABD'nin tabi hedeflerinden biridir. Bu durum ticaretin ancak dolarla yapılmasıyla ve doların piyasalarda kullanımının daha da artmasıyla mümkündür. Dolara ihtiyaı olan lkeler ABD'ye üretmiş oldukları mal veya hizmeti vererek karşılığında dolar elde edebilmektedirler. Bu da bir anlamda ABD'nin üretim yapmadan sadece dolar basmakla bile piyasadan mal ve hizmet almasını kolaylaştırmaktadır. Ancak uluslararası piyasaların ticarete dolar yerine başka bir para birimine geçmesi, doların değer kaybetmesine sebep olacağı gibi ABD'nin çok daha pahalıya mal ve hizmet ithal edeceği anlamına gelecektir. Bu sebepten ötürü,

ABD hem petrol üzerinde hem de petrol ihraç eden ülkeler üzerinde denetim sağlayarak doların düşüşünü engellemeye çalışmaktadır. Nitekim ikibinli yılların başında Saddam Hüseyin'in Irak petrolünü euro üzerinden satacağını bildirmesi, 2003'te Irak'a pahalıya mal olmuştur (Arı, 2014: 383-384).

ABD'nin Orta Doğu üzerinde çıkar sağladığı diğer bir konu petrolden kazanılan paranın Körfez ülkeleri tarafından Amerikan silahlarına yatırılmasıdır. ABD, 2016-2020 yılları arasında silah ticareti yapan ülkeler sıralamasında %37'lik bir oranla silah ihracatı yapan bir numaralı ülke konumundadır. ABD'yi sırasıyla Rusya, Fransa, Almanya ve Çin takip etmektedir. 2019'da dünyadaki en büyük 25 silah şirketinin yapmış olduğu silah satışı toplam 361 milyar dolardır ve ilk 5 sırada Amerikan silah şirketleri yer almaktadır. Diğer taraftan 2016-2020 döneminde dünyadaki en büyük silah ithalatçısı ülkeler sıralamasına bakıldığında ise %11'lik oranla Suudi Arabistan'ın ilk sırada olduğu görülmektedir (SIPRI, 2021).

ABD, Orta Doğu'da meydana gelen çatışmalardan yararlanarak Amerikan silahlarının bölgede satılmasını amaçlamaktadır. Nitekim bu durum beraberinde silahlanma yarışını artırdığı gibi bölgenin istikrarsızlaşmasına da sebep olmaktadır. Orta Doğu'da yaşanan çatışma ve savaşlarda ABD bazen müttefiklerine silah satmış bazense çatışan tarafların her ikisini de silahlandırarak bölgedeki istikrarsızlıktan hem ekonomik hem de siyasi kazanç elde etmeye çalışmıştır. Örneğin 1980-1988'de İran ve Irak arasında yaşanan savaşta ABD her iki tarafı da silahlandırmıştır (Yılmaz, 2016: 120). Savaş boyunca ABD, petrole dayalı ekonomik çıkarlarını ve İsrail'in bölgedeki güvenliğini düşünerek hareket etmiştir. Zira sekiz yıl süren savaşta İran ile Irak ekonomik ve askeri yönden zayıflarken İsrail'in güvenliği korunmak istenmiştir (Bahtiyar, 2021: 143).

3.2.2. ABD'nin Bölgedeki Siyasi Çıkarları

ABD'nin ve Batılı müttefiklerin Orta Doğu Bölgesi'ndeki petrole ilişkin ekonomik çıkarlarının korunması ABD ve müttefikleri için hayati öneme sahiptir. Bu yüzden Amerikan hükümetleri yıllar boyunca ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehdit edecek devletlerin veya aktörlerin Orta Doğu'da etkili olmasını veya bölgeye nüfuz etmesini engellemeye yönelik politikalar izlemiştir. Böyle bir senaryonun yaşanması

durumunda Amerikan dış politika yapıcıları sadece ekonomik çıkarların değil Batı'nın güvenlik çıkarlarının da tehlikeye gireceğini hesap etmiştir. Bu minvalde Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD, SSCB'nin bölgeye nüfuz etmesini önlemek üzere stratejiler geliştirmiştir. Bununla birlikte ABD bölgedeki çıkarlarını muhafaza etmek bakımından askeri güç kullanımını dış politikada önemli bir araç olarak görmüştür. Nitekim ABD'nin bölgede askeri kuvvet bulundurma süreci 1949'da kurulan MIDEASTFOR (Orta Doğu Gücü)'un Bahreyn'deki Jufayr deniz üssünden yararlanmasıyla birlikte başlamıştır. Dolayısıyla bölgede askeri güç bulundurmaya yönelik bu girişim, ABD'nin siyasi çıkarları doğrultusunda nasıl harekete geçtiğini açıkça gösteren bir durumdur (Arı, 2017: 83).

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde güç kaybetmiş, İngilizlerin sahip olduğu ekonomik ve askeri güç iyice zayıflamıştır. 1946'da İngiliz ve Sovyet birliklerinin İran'dan çekilmesi, ardından 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını kazanması, 1949'da İsrail'in kurulması, 1950'lerin ortalarında gerçekleşen Süveyş krizi, 1958'de Irak'ta gerçekleşen askeri darbe ve 1967'de Aden'deki kontrolün kaybedilmesi gibi olaylar İngiltere'nin hem sömürgeleri üzerindeki hâkimiyetinin hem de Basra Körfezi'ndeki etkisinin azalması anlamına geliyordu. İngiltere'nin Orta Doğu'daki bu düşüşü ise çıkarları çerçevesinde bölgeye yayılmaya çalışan SSCB ile ona karşı durmaya çalışan ABD'yi karşı karşıya getirmiştir. ABD'nin, Sovyetlerin önüne geçmek istemesinin arka planında elbette ABD'nin ekonomik çıkarları yatmaktadır. Zira Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki varlığı Amerikan hükümetleri tarafından her daim korunmak istenmiştir. Böylece ABD gerek ekonomik çıkarları çerçevesinde gerekse demokratik bir ülke vasfında dünya genelinde barışı koruma rolünü üstlenmiş olması hasebiyle Soğuk Savaş boyunca Sovyetleri çevreleyerek komünist politika hedeflerini engellemeye çalışmıştır (Deforth, 1975: 29-30).

Amerikan dış politikasındaki güvenlik, stratejik ve siyasal politikalar, özellikle Amerikan petrol şirketlerinin bölgenin oldukça zengin olan enerji kaynaklarını keşfetmeleriyle birlikte Orta Doğu'daki ekonomik çıkarlarının varlığına bağlı olarak gelişme göstermiş ve bu ekseninde şekillenmiştir. Buradan hareketle, Başkan Truman'dan George Bush'a kadar uzanan süreçte, ABD'nin Orta Doğu

politikaları dönemsel olarak inişli çıkışlı bir hal alsa da bölge daima Amerikan çıkarları için vazgeçilmez bir yer olmuştur. Nitekim ABD başkanlarının ilan ettikleri Carter ve Reagan Doktrinlerinde bu durum “hayati çıkarlar” olarak belirtilmiştir. Tüm bunlara ilaveten, ABD’nin ekonomik çıkarlarının devamıyla ilgili olan hayati çıkarların yanında İsrail’in güvenlik sorunu ve beka meselesi, ABD nazarında Orta Doğu’yu stratejik önemi yüksek bir bölge haline getirmektedir (Arı, 2014: 397-398).

İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte patlak veren Arap-İsrail çatışması, 1967 ve 1973’teki Arap-İsrail savaşları ve akabinde Arapların uyguladığı ambargo sonrası ortaya çıkan petrol krizi, keza 1979’da İran’da meydana gelen devrimin bölge ülkelerini tehdit etmesi, 1980-1988 İran-Irak savaşı, 1990’lı yıllarda Saddam Hüseyin’in Kuveyt’i işgal etmesiyle cereyan eden Körfez savaşları dahi Orta Doğu ile ilgili geçmişten günümüze kadar gelen sorunların ekseriyeti, Anglo-Amerikan etkisinin petrol endeksli ekonomik ve siyasi çıkarları minvalinde şekillenmiştir. Nitekim ABD’nin bölgeyle ilgilenmeye başladığı dönemden bu güne kadar Orta Doğu’ya yönelik politikasının temelinde enerji kaynaklarına bağlı çıkarlar ile bölgedeki en önemli müttefiki olan İsrail’in güvenliğini sağlamak vardır (Bahtiyar, 2021: 146).

1979’da İran’da yaşanan devrim ve SSCB’nin Afganistan’ı işgal etmesi, ABD’nin Orta Doğu’daki siyasi ve ekonomik çıkarları için tehdit oluşturmıştır. Buna mukabil ABD Başkanı Carter’ın kendi adıyla ilan ettiği doktrin çerçevesinde Orta Doğu’daki Amerikan çıkarlarını korumaya yönelik kararlar alınmıştır. Sovyetlerin gösterdiği yayılmacı politikalar ve Afganistan’ı işgal etmesiyle ortaya çıkan yeni konjonktür, Amerikan hükümeti tarafından bir ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Nitekim 1980’de Carter Doktrini ile beraber ABD’nin bölgeye yönelik dış politikası askeri güç kullanımına varıncaya kadar önlemler almayı gerektirmiştir. Zira Basra Körfezi’ne yapılacak bir dış müdahale, ABD’nin hayati çıkarlarına yönelik bir saldırı teşebbüsü olarak kabul edilmiştir (Prifti, 2017: 77). Aynı şekilde İran devrimi sonrasında bölgede ortaya çıkan İslami rejim ve bu rejimin Şii nitelikte olması hatta İran’ın rejimini bölgeye ihraç etmeye çalışması, ABD’nin bölgedeki müttefikleri açısından tehdit oluşturduğu gibi Amerikan çıkarları için de tehdit olarak algılanmıştır. Bu minvalde Amerikan yönetimi, başta İsrail’in güvenliği

olmak üzere bölgede Amerikan çıkarlarıyla uyumlu olan geleneksel rejimlerin korunmasına yönelik politikalar izlemiştir. Bu açıdan bakıldığında, Körfez ülkelerinin güvenliği ve bu ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesi, Amerikan hükümetleri nazarında geçmişten bu yana önem taşımaktadır. 1943'te Başkan Roosevelt döneminde Suudi Arabistan'ın güvenliği Amerikan çıkarları için hayati önem taşıdığından "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" (Lend-Lease) kapsamında Suudi Arabistan'a yardım yapılmıştır. Aynı şekilde 1991'de Başkan Bush'un, Suudi Arabistan'ın İran gibi olmaması için Suudi hükümetinin güvenliğine ve istikrarına önem verdiğini açıklaması, Amerikan çıkarlarının korunmasına yönelik atılan adımlardır (Arı, 2017: 84-85).

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve iki kutuplu düzenin yıkılmasıyla birlikte ABD büyük bir güç olarak dünya sahnesinde yer almıştır. Amerikan yönetimleri küresel olarak dünya için tehdit oluşturan unsurlarla tek taraflı olarak mücadele yöntemini seçmiş, bilhassa Orta Doğu Bölgesi'ni şekillendirmeye çalışmıştır. Diğer taraftan 21. yüzyılda insan hakları, demokrasi, terörle mücadele ve insani müdahale gibi unsurlar aracılığıyla uluslararası sistemi yeniden inşa etmeye yönelik politikalar izlenmiştir (Ercan ve Ayata, 2018: 117).

ABD, Soğuk Savaş sonrası konjonktürde başat bir güç olarak Orta Doğu üzerinde ortaya koyduğu üçayaklı stratejiyle bölgesel düzeni yeniden dizayn etmeye çalışmıştır. Bu stratejiler Arap-İsrail arasındaki barış süreci, çifte çevreleme, siyasi ve ekonomik reform politikalarından oluşmaktadır. ABD nihai olarak Araplar ile İsrail arasındaki çatışmalara son vermeyi ve İsrail'in bölgede normal bir devlet olarak kabul edilmesini istemiştir. Bunun için Arap-İsrail barış sürecini ve bölgesel düzeni baltalayacağını düşündüğü İran ve Irak gibi ülkeleri çifte çevreleme stratejisiyle tecrit etmeyi planlamıştır. Diğer taraftan Amerikan hükümetleri bölgedeki siyasi ve ekonomik reformları desteklemiştir. Zira Soğuk Savaş'tan galip çıkan ABD ile beraber onun temsil etmiş olduğu liberal değerler, demokrasi ve kapitalizm de küresel zafer kazanmıştır (Altunışık, 2009: 71-73).

Jeostratejik ve jeopolitik özellikleri bakımından ABD için önemi oldukça yüksek olan Orta Doğu coğrafyası, 11 Eylül saldırıları sonrasında terörle ilişkilendirilmiştir. Bush doktrini kapsamında terörizme karşı savaş açılmıştır. Bu

durumun göstergesi olarak ABD 2001’de Afganistan’a, 2003’te ise Irak’a askeri müdahalede bulunmuştur. Askeri ekseninde sert güce dayalı politikalar izleyen Bush yönetimi “önleyici savaş”, “terörle mücadele” ve “haydut devletler” gibi kavramlarla Orta Doğu Bölgesi’ni şekillendirmeye devam etmiştir (Karagüzel, 2020: 29). ABD stratejik olarak bölgede yeni aktörlerle işbirliği yaparak gerek terörle mücadelede gerekse bölgedeki siyasi çıkarları gereği vekil aktörler üzerinden hareket etmiştir. Özellikle Arap Baharı sonrası Suriye sahasında desteklediği devlet dışı aktörler olan Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan-PKK), PKK’nın Suriye’deki uzantısı Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekitiya Demokrat-PYD) ve onun silahlı kolu Halkçı Koruma Birlikleri (Yekineyen Parastina Gel-YPG) gibi terör örgütleriyle Orta Doğu’da işbirliğine gitmiştir (Erol ve Çelik, 2018: 26).

2017’de ilan edilen Ulusal Güvenlik Stratejisi’nde ABD’nin Orta Doğu’ya yönelik politikaları bir kez daha ortaya koyulmuştur. Buna göre, İran’ın bölgede vekâlet savaşı veren aktörleri kendi politikaları doğrultusunda silahlandırması ve Orta Doğu’yu istikrarsızlaştıran faaliyetleri, Amerikan çıkarları için tehdit olarak görülmüştür. Başta İsrail’in güvenliği olmak üzere bölgedeki Amerikan yanlısı devletlerin ve küresel enerji piyasasının güvenliği açısından bu durumun tehlike oluşturduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bölgeyi tehdit eden DEAŞ ve el-Kaide gibi terör unsurlarına karşı mücadele edileceği kararlaştırılmıştır. Netice itibariyle, Amerikan hükümetleri bölgede Amerikan çıkarlarını ve müttefiklerini tehdit eden ve bölgeyi istikrarsızlaştıran unsurlara karşı mücadelesini sürdürmekte ve bölgedeki çıkarları çerçevesinde güç dengesini korumaya çalışmaktadır (The White House, 2017).

3.2.3. İsrail’in Güvenliği

ABD’nin İsrail’in güvenliğini sağlamaya yönelik politikası esasen 1922 yılına kadar dayanmaktadır. Filistin topraklarında bir Yahudi devletinin kurulmasını vaat eden 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu, Amerikan kongresi tarafından desteklenmiştir. Bu tarihten itibaren Siyonist lobilerden etkilenen ABD, kendi içerisinde söz konusu deklarasyonun desteklenmesi konusunda kurumsal olarak görüş ayrılıkları yaşamıştır. ABD Dış İşleri ve Savunma Bakanlığı hatta CIA, Orta Doğu’da Yahudileri destekleme kararının Amerikan çıkarlarına zarar vereceğini düşünmüştür. Ancak ABD, Arapların tepki göstermesine rağmen İsrail devletinin

kurulması sürecinde 1947’de taksim planına BM Genel Kurulu’nda onay vermiş, 1948’de İsrail’in bağımsızlığını ilan etmesinden on bir dakika sonra İsrail’i tanıyarak Yahudilere olan desteğini açık ortaya koymuştur (Arı, 1999: 237).

ABD, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Orta Doğu’daki İngiliz mandasının son bulmasıyla Yahudilerin bölgedeki tek koruyucusu haline gelmiş, bu minvalde İngilizlerin bıraktığı boşluk Amerikan çıkarlarıyla bütünleştirilerek doldurmuştur. ABD ile İsrail arasında önemli kültürel bağlar bulunmakla birlikte iki ülke siyasi olarak da birbirlerine kuvvetli derecede bağlıdırlar. Bu bağlılık, ABD’nin bölge ülkeleriyle olan ilişkilerini bazı dönemlerde etkilese bile Amerikan hükümetleri tarafından öncelik İsrail’in güvenliğini sağlamak olmuştur. Zira İsrail’in güvenliği, ABD’nin bölgedeki ekonomik ve siyasi çıkarları başta olmak üzere küresel liderlik politikaları açısından birbiriyle bağlantılı bir hale bürünmüştür. Dolayısıyla ABD’nin Orta Doğu’daki müttefik ve dost ülkelerin istikrarına önem vermesi bu perspektiften değerlendirilmektedir. Nitekim ABD bölgede hem ülkesi hem de stratejik ortağı olan İsrail aleyhine gelişecek çıkışları, dahi terör hareketlerini müttefik rejimlerle ve devlet dışı aktörlerle işbirliği yaparak bertaraf etmeye çalışmaktadır. Bu sebeple, Orta Doğu’daki Amerikan çıkarları açısından stratejik öneme sahip olan İsrail’in güvenliği, Amerikan dış politikasında öncelikli konumdadır. Nitekim bu doğrultuda ABD’nin İsrail’e sağladığı eşsiz ve sınırsız destek, İsrail’in bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığı ilk günden bugüne sürmektedir (Arı, 2017: 76-77).

ABD’nin Soğuk Savaş dönemi boyunca Orta Doğu’daki politikası, Sovyetlerin bölgedeki nüfuz alanını genişletmesini engellemek ve bölge petrollerinin Batı’ya istikrarlı bir şekilde ulaşmasını sağlamaktı. Bu politikanın karşılık bulması için ABD, kendisine yakın olan müttefik rejimlerin hayatta kalmasını istiyordu. Bu minvalde Amerikan yönetimleri İsrail’i SSCB’ye karşı adeta bir bariyer olarak görmüştür. Ayrıca bölgede güçlendirilecek bir İsrail’in hem bölgedeki Amerikan karşıtı radikal rejimlere set olacağı hem de Amerikan yanlısı rejimler için koruyucu bir rol üstleneceği düşünülmüştür. Bu düşünceler çerçevesinde İsrail, ABD’nin Orta Doğu’da vazgeçemediği bir ülke konumuna gelmiştir (Kasım, 2000: 121-122).

1967’de yaşanan Arap-İsrail savaşı, ABD-İsrail ilişkileri bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşta üstün gelen İsrail’in Amerikan dış politikası

açısından değeri oldukça yükselmiş, nitekim bu perspektifte stratejik bir değer (strategic asset) olarak görülmeye başlanmıştır. 1967 savaşıdan sonra İsrail, ABD'nin bölgedeki Sovyet etkisini önlemeye yönelik politikalarına hizmet etmiş, tabiri caizse bölgede ABD'nin ileri karakolu haline gelmiştir. Amerikan yönetimlerinin bu savaşta İsrail'e vermiş oldukları destek, bölgedeki Sovyet etkisinin kırılması hasebiyle oldukça önemli görülmüştür. İsrail'in stratejik değer imajı 1970'lerde kök salmış, 1980'lerin ortalarında ise adeta bir inanç meselesi haline gelmiştir. Nitekim 1967-1989 döneminde ABD'nin Orta Doğu'daki vekili olarak hizmet eden İsrail, Amerikan çıkarları için oldukça önemli olan bu bölgede hem Sovyet genişlemesinin durdurulmasında hem de ABD'nin diğer bölgesel krizlerle başa çıkmasında yardımcı olmuştur. Bununla birlikte 1967 savaşını kaybeden Sovyet yanlısı Mısır ve Suriye, SSCB'nin sağlam bir müttefik olmadığını görmüş, netice olarak ABD'nin bölgedeki imajı değer kazanmıştır. Bu durum 1970'lerde meyvesini vermiş, Enver Sedat Moskova ile bağlarını kopardığı gibi 1979'da Mısır-İsrail barış anlaşması için ABD çizgisine yaklaşmıştır (Mearsheimer ve Walt, 2007: 51-52).

1979'da Orta Doğu'da meydana gelen konjonktürel değişimler bölgedeki Amerikan çıkarlarını tehlikeye sokmuştur. 1979'da İran'da Batı karşıtı olan bir yönetimin devrimle işbaşına gelmesi, aynı şekilde SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi, İsrail'in ABD nazarında stratejik önemini daha da artırmıştır. Bu doğrultuda 1985-1989'da Başkan Reagan döneminde, İsrail'e NATO dışındaki en önemli stratejik müttefik statüsü verilmiştir. Böylelikle İsrail, Amerikan silah ve savunma sistemlerine daha kolay erişim sağlama fırsatı yakalamış, keza Amerikan yönetimleri de İsrail'e diplomatik, askeri ve ekonomik yönden desteklerini esirgememişlerdir (Şahin, 2010a: 41).

SSCB'nin çökmesiyle beraber Soğuk Savaş dönemi bitmiş ve Orta Doğu'da Amerikan çıkarları üzerinde tehdit olarak görülen Sovyet tehlikesi son bulmuştur. Bundan sonraki dönemlerde ABD, Orta Doğu'daki çıkarlarını korumaya yönelik bölgesel barışın, istikrarın ve güvenliğin sağlanmasına yönelik politikalar izlemiştir. Bu minvalde öncelikle İsrail ve Filistin arasında cereyan eden sorun ABD öncülüğünde çözülmek istenmiştir. Nitekim Ağustos 1993'te İsrail ve Filistin arasında Oslo'da başlayan barış görüşmeleri, Eylül 1993'te Washington anlaşmasıyla

sonuçlanmıştır. Her ne kadar anlaşma İsrail'in saldırgan politikaları neticesinde olumsuz sonuçlansa da Washington anlaşması aracılığıyla İsrail ve FKÖ ilk defa birbirlerini tanımışlardır (Kasım, 2000: 126-127).

Amerikan Başkanı Truman'dan günümüze kadar neredeyse tüm ABD başkanları İsrail'in bölgedeki güvenliğini destekler politikalar izlemişlerdir. Orta Doğu'da istikrarı yakalamak adına İsrail-Filistin arasındaki barış sürecini yönetme fırsatını bulduklarında, İsrail'in süreci baltalayan politikalarına rağmen bu ülkeyi siyasi, ekonomik ve askeri yönden desteklemeye devam etmişlerdir (Özdemir ve Akbaş, 2020: 69). Özellikle Başkan Bill Clinton'ın 1994'te İsrail Meclisi Knesset'te İsrail hakkında yaptığı konuşmaya bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir:

“... İsrail onlarca yıldır hayatta kalma mücadelesi verirken, biz de sizin acılarınızı paylaştık zaferlerinize ise sevindik. İsrail kurulduğundan bu yana farklı inançlara sahip her Amerikalı size hayran kalmış ve sizi desteklemiştir... Savaş ve barış zamanlarında, Harry Truman'dan bu yana ABD'nin her başkanı ve Kongre, İsrail'in önemini anlamıştır. İsrail'in hayatta kalması sadece çıkarlarımız için değil, Amerikan halkı olarak inandığımız değerler için de önemlidir... İsrail'in niteliksel üstünlüğünü güçlendirmek için somut adımlar attık. Mevcut askeri ve ekonomik yardım seviyelerini korumak için kongremizle birlikte çalışmaya kararlıyım... Dolayısıyla İsrail'in hak ettiği güvenliği beraberinde getirecek barış sürecinin inşası için çabalıyoruz... İsrail güvenli olmalı, her zaman kendini savunabilmelidir... Yolculuğunuz bizim yolculuğumuzdur, Amerika şimdi ve her daim yanınızda olacaktır” (The Knesset, 1994).

2017'de Başkan Trump döneminde ABD'nin Orta Doğu politikası genel olarak İsrail, İran, Suriye, Arap Baharı ve bu süreç sonrasında bölgede etkili olan radikal terör örgütleri minvalinde şekillenmiştir. Bu dönemde ABD, İsrail'in güvenliğini Orta Doğu politikalarının merkezine yerleştirerek bölgedeki Amerikan çıkarlarının sağlanması noktasında radikal terör örgütleri (DEAŞ ve el-Kaide) ile mücadele etmeye yönelik stratejiler yürütmüştür (Erol ve Çelik, 2018: 26).

2021'de ABD başkanlık koltuğuna oturan Joe Biden'ın bölgedeki Amerikan değerlerini, strateji ve çıkarlarını koruma politikasının devam edeceğini vurgulaması

ve ABD'nin Orta Doğu'daki müttefik ve dost ülkeleri savunacağını bildirmesi, İsrail'in günümüz Amerikan dış politikasındaki önemini hala koruduğunun açık bir göstergesidir (The White House, 2021).

3.3. ABD'nin İsrail Politikasının Ontolojisi ve Araçları

Uluslararası politikada devletlerin birbirleriyle olan ilişkileri analiz edildiğinde ABD ve İsrail arasındaki ilişkilerin günümüzde neredeyse benzer bir örneği yoktur. Uluslararası ilişkilerde devletlerin en tabi amacı olan ulusal çıkarları sağlama hedefi, söz konusu İsrail olduğunda Amerikan çıkarları açısından bazen olumsuz sonuçlar doğursa bile, Amerikan hükümetleri İsrail'e olan koşulsuz desteğini sürdürmektedir. ABD ile İsrail arasındaki bu ilişki, en başta Orta Doğu olmak üzere dünya politikasını etkiler düzeydedir (Şahin, 2010a: 40).

ABD ve İsrail arasında deyim yerindeyse simbiyotik bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkilerin arka planında yatan faktörlerin anlaşılabilmesi, ABD'nin İsrail'e sağladığı koşulsuz desteği görebilmek bakımından oldukça önemlidir. Zira bu iki ülke arasındaki ilişki “özel bir ilişki” (special relationship) olarak tanımlanmaktadır. Nitekim Başkan Carter'ın 13 Mayıs 1977'deki söylemlerine bakıldığında, bu ilişki biçimi açıkça ifade edilmiştir: *“İsrail ile özel bir ilişkimiz var. Ülkemizde veya dünyada hiç kimsenin Orta Doğu'daki bir numaralı taahhüdümüzün İsrail'in var olma ve kalıcı olarak barış içerisinde var olma hakkını korumak olduğundan şüphe etmemesi son derece önemlidir. Esasen bu özel bir ilişkidir.”* Bu şekilde ifade edilen bir taahhüdün kaynağı başka faktörlerde, paylaşılan değerlerde, duygularda hatta görev ve bağlılıkta aranmalıdır (Tillman, 1982: 53).

ABD ve İsrail arasındaki bağlılığın ve özel ilişkilerin boyutu, ABD'nin İsrail politikalarına açıkça yansımaktadır. Bu bakımdan ABD-İsrail ilişkilerinin ve ABD'nin İsrail politikasının arka planında yatan ontolojik unsurların ve araçların ortaya koyulması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, ABD'nin Orta Doğu'da varlığını oldukça önemseydiği bir numaralı müttefiki İsrail'e sağladığı kadim desteğin ve İsrail üzerinden bölgede kurguladığı politikaların kaynağını oluşturan faktörler ortaya koyulduğunda söz konusu özel ilişki biçimi daha net anlaşılacaktır.

3.3.1. Evanjelizm Faktörü

Evanjelizm kavramının asıl kökeni Yunanca “euangelion” kelimesinden gelmektedir. İsa peygamberin, insanlar için kurtuluşu temsil etmesinden dolayı kelimenin özü “müjde” veya “iyi haber” anlamına gelmektedir (Çoban, 2017: 2022). Bununla birlikte İngilizcede “evangel” kelimesi Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil manasına da gelmektedir. Evanjelizmde İncil merkeze alınmakta, buradan hareketle İsa peygamber aracılığıyla kurtuluşa erileceğine inanılmaktadır (H. Yılmaz, 2020: 33). 1920’lerden itibaren sıkça kullanılmaya başlayan bu kavram, günümüzde İncil öğretilerini daha geniş çevrelere yaymak için kapsamlı bir şekilde kullanılmaktadır (Berkkan, 2018: 29).

Evanjelist doktrinler sadece İncil kitabına dayandırıldığı için Evanjelizm, asıl olarak Protestan gruplara atfedilen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Özbey, 2017: 155). Hristiyanlığın Protestanlık mezhebinin kuruluşunda öncül rol oynayan Martin Luther ve John Calvin gibi isimler, Katolik mezhebindeki uygulamalara ve Katolik kilisesinin otoritesine karşı çıkarak, Hristiyanlık inancında bir yenileme yani reformasyon sürecini başlatmışlardır. Bu süreçte Katolik kilisesinin ve rahiplerin insanlar üzerindeki nüfuzu sorgulanmıştır. Reform hareketleri sonucunda Protestanlık öğretilerinin ilan edilmesiyle beraber İncil tek otorite, İsa peygamber ise insanların kurtuluşu için tek araç olarak kabul edilmiştir. Bu minvalde 17. yy’da Protestan kiliselerinin bazıları söz konusu öğretilere bağlılıklarını göstermek adına Evanjelist kavramını kullanmaya başlamışlardır. Evanjelist öğretiler, 18. ve 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetleri sonucunda başta Avrupa ve Amerika olmak üzere dünyada birçok bölgeye yayılmaya başlamıştır. Burada belirtilmesi gereken önemli nokta, ABD’yi kuranların bu öğretilerden etkilenmesidir. Bu yolda İncil tek dayanak ve önemli bir rehber olarak görülmüştür. Netice itibariyle, İncil’de yer alan “vaat edilmiş topraklar”, “seçilmiş halk”, “Kudüs” ve “toplu göç” de dâhil olmak üzere bu gibi kavramlar, Amerikan ulus kimliğinin oluşumunda ve gelişiminde etkili olmuştur (Çoban, 2017: 2023).

Evanjelist Protestanlar, Katoliklerin benimsemediği “vaat edilen topraklar” ve “seçilmiş halk” gibi kavramları önemsemişlerdir. Eski Ahit’te bahsedilen seçilmiş halk; Yahudiler, vaat edilen topraklar ise Orta Doğu’dur. Dolayısıyla Evanjelistler,

Yahudilere çok fazla ilgi duymuşlar ve Yahudi öğretilerini tasdik etmişlerdir. Evanjelistler, vaat edilen toprakların Yahudilere ait olduğu ve İsa Mesih'in yeryüzüne inmesiyle birlikte Yahudilerin dünyaya hâkim olacakları kehanetine gönülden inanmışlardır. Protestanlığın gelişmesiyle ön plana çıkan bu Yahudileşme, diğer taraftan "Hıristiyan Siyonizmi"nin de temel dayanağı olmuştur. Evanjelistlerin, Yahudi öğretilerinde yer alan "Mesihçilik" (Mesih beklemesi) ve "bin yıllık" (bin yıllık Mesih iktidarı) kavramlarını kabul etmesi, Yahudi olmayan güçlü bir Siyonist geleneğin oluşmasını sağlamıştır. Böylece Yahudiler, kendi öğretilerinde yer alan kehanetlere ve Mesih inancına destek verecek bir müttefik (Protestan-Yahudi ittifakı) kazanmışlardır. Evanjelistler, kehanetlerin gerçekleşmesi için kendilerinin mesul olduğuna inanırlar. Bu inanca göre, dünya yaşanmayacak haldedir ve tekrar düzene sokulması gerekir. Bu düzeni ise sadece Mesih getirebilir. Ayrıca Mesih'in gelişi Tanrı'nın şartlarına bağlıdır. Eğer şartlar müsait değilse, Evanjelistler bu şartları yerine getirmeye ve deyim yerindeyse Tanrı'yı kıyamete zorlamaya çalışırlar. Bu sebeple ABD'deki Evanjelistler bunu sağlamak adına ekonomik ve kültürel olarak çalışmakta ve İsrail'e her anlamda destek olmaktadır (Berkkan, 2018: 23-34).

Yahudi inancıyla ortak noktada birleşen Evanjelistlere göre, Tanrı insanları Yahudi olanlar ve olmayanlar diye iki gruba ayırmıştır. Cennet, Evanjelistler için söz konusudur ve öteki grupta yer alan Katolik, Ortodoks, Budist ve Müslümanlar ise Tanrı nazarında bir şey ifade etmemektedir. İnanişâ göre, İsa Mesih yeryüzüne geldiğinde Yahudiler ve Evanjelist Protestanlar bir tarafta, onların düşmanları Katolikler, Ortodokslar, Budistler ve Müslümanlar ise karşı tarafta yer alacak, İsrail'in Megiddo vadisinde "Armagedon" savaşı başlayacaktır. İsa Mesih'in liderliğindeki Yahudi-Evanjelist grup ve Mesih'in tarafında yer alanlar savaşı kazanacak ve bin yıl sürecek bir dünya hâkimiyeti yaşanacaktır (R. K. Kurt, 2006: 335-338). Bu sebeple ABD'deki Fundamentalist Hıristiyanlar, Mesih'in yeryüzüne inişini sağlayacak olan söz konusu savaşın, hızlı bir şekilde vuku bulması için İsrail'i önemli bir araç olarak görmüşlerdir. Esasen İsrail konusundaki tutumların ve Yahudilere olan ilginin altında yatan sebep bu tür inaniş biçiminden kaynaklanmaktadır (Vural, 2003: 31).

Mesih'in tekrar yeryüzüne gelmesi için dünyada dağınık halde bulunan Yahudilerin kutsal toprak olarak nitelendirdikleri Kudüs'e dönmeleri gerekiyordu. Buradan hareketle Evanjelistler, Yahudi ve Hristiyan halkı Mesih'in gelişini hazırlamak ve uygun zemini oluşturmak için Kudüs'te bir Yahudi devleti kurulmasını planlamıştır. Kutsal topraklarda devlet kurulduktan sonra Yahudiler buraya göç ettirilecek, daha sonra yeni bir tapınak inşa edilecek ve "Tanrı'nın Krallığı" kurulacaktı (Berkkan, 2018: 75-82). Bu plana paralel olarak ABD Başkanı Truman, kutsal toprakların ve Yahudilerin Tanrı'nın nazarında özel bir yeri olduğuna inanmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı boyunca Yahudi halkının büyük ızdırap çektiğini düşünüyor ve yüz yıllarca topraklarından uzakta yaşadıkları gerekçesiyle Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına sıcak bakıyordu. Bu anlayış çerçevesinde Truman yönetimi, İsrail devleti kurulmadan önce Yahudi mültecilerin Filistin'e göç ettirilmesi konusunda 135 milyar dolar destek sağlamıştır (Çoban, 2017: 2032).

1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla birlikte Evanjelistlerin Mesih planı ve kehanetlerin işlediği kabul edilmektedir. Aynı şekilde 1948'te ve sonrasında Orta Doğu'da yaşanan savaşlar ve iç karışıklıklar gibi olumsuz durumlar, Evanjelistler tarafından İsa Mesih'in ikinci kez gelecek olmasının belirtileri başka bir ifadeyle, müjdesi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Evanjelistlerin İsrail'e destek vermelerinin perde arkasında maddi olmayan teopolitik sebepler yatmaktadır. Bu sebepten ötürü, ileride yaşanacak olan Armegedon savaşı öncesi İsrail'in maddi ve manevi yönden desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir (Alıcı, 2018: 51-52).

2022 yılı nüfus verilerine göre, ortalama 337 milyon civarında nüfusa sahip olan ABD'nin %67,3'ü Hristiyan dinine mensuptur. Hristiyanların ise %46,5'i Protestan mezhebini benimsemektedir (CIA, 2022). Public Religion Research Institute (PRRI) tarafından 2020 yılında yapılmış olan kamuoyu araştırmasında, Amerikan nüfusunun yaklaşık dörtte birinin yani 85 milyona yakın kişinin Evanjelist Protestan olduğu anlaşılmaktadır (PRRI, 2021). Bu sayı dikkate alındığında Evanjelist Protestanların nüfusu Amerikan yönetimleri açısından çok kıymetli görülmüştür. Zira başkanlık seçimi dönemlerinde cumhuriyetçiler ve demokratlar arasında Evanjelistlerin oylarını alabilmek adına kıyasıya rekabet yaşanmakta, hatta başkan adayları Evanjelik kitleleri etkileyebilmek için İncil'de var olan değerlere

yönelik söylemlerde bulunmaktadır. Bu minvalde Evanjelistlerin ABD yönetimi üzerinde oldukça önemli etkisi vardır. Keza Amerikan siyasetindeki etkileri Amerikan başkanlarını yönlendirmekte, sonuç olarak bu durum ABD'nin iç ve dış politikasında kendini göstermektedir (Düzgün, 2020).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de aktif bir şekilde rol alan Evanjelistler, özellikle 1970'li yıllardan sonra Amerikan siyasetinde daha görünür hale gelmişlerdir. ABD Başkanı Reagan döneminde Evanjelik söylemlerin Amerikan siyasetinde kullanılmaya başlandığı görülür (T. Yılmaz ve Durul, 2018). “Armagedon için hazırlanmalıyız” söylemiyle bu kavramı ilk defa kullanan Başkan Reagan’dır (R. K. Kurt, 2006: 338). Ayrıca Reagan’ın 1971 yılındaki konuşmalarına bakıldığında, kendini Armagedon vizyonuna kaptırdığını belirtmesi ve “Armagedon savaşı ve Mesih’in ikinci gelişi için ilk defa her şey hazır” ifadelerini kullanması, Amerikan siyasetindeki Evanjelik söylemlerin açık bir tezahürüdür (Schorr, 1988).

1970’lerden günümüze Amerikan başkanlarının çoğu Evanjelist grupların ve bu yöndeki inanışların doğrultusunda Orta Doğu politikasını şekillendirmeye çalışmıştır. Reagan, yaklaşan Armagedon savaşı nedeniyle İsrail’in her alanda desteklenmesi gerektiğini savunmuş, bu minvalde bütçede bazı kısıtlamalar yaparak nükleer silahlanmaya ve İsrail’e yapılacak askeri ve ekonomik yardımlara daha fazla ağırlık vermiştir. Buna paralel olarak Baba ve Oğul Bush dönemlerinde de Orta Doğu politikaları bu eksende devam etmiştir. Körfez Savaşı’nda İsrail için tehdit olan Irak’a müdahale edilmiştir. Ayrıca 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Orta Doğu coğrafyasındaki Müslümanların hedef gösterilmesi ve Bush’un “haçlı seferi” ibaresini kullanması, inanış biçiminin politika üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Clinton döneminde İsrail’e tam destek verilmiştir. Hatta Clinton ailesinin Kudüs’e yaptığı ziyaretlerde Yahudi ritüellerine uygun olarak giyinmesi ve Yahudiler için kutsal sayılan Ağlama Duvarı’na gitmesi oldukça manidardır (Vural, 2003: 39-50).

Evanjelistlerin Amerikan başkanları ve dış politika üzerindeki en görünür etkisi, şüphesiz Başkan Trump döneminde yaşanmıştır. Amerikan dış politikasında İsrail yanlısı politikalar, Trump döneminde hiç görülmediği kadar artmıştır. İlk defa 1995 yılında kabul edilen ancak 22 yıldır ertelenen “Kudüs Büyükelçilik Yasası”,

Trump döneminde Amerikan elçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmasıyla birlikte uluslararası politikada gündem olmuştur. Bu karar sonrasında İslam dünyası büyük tepki göstermiş, ancak ABD bu tepkilere aldırış etmemiştir. ABD daha önceki dönemlerde olduğu gibi İsrail'e olan askeri ve ekonomik yardımlarına devam etmiş, BM nezdinde İsrail aleyhine alınan kararları da veto ederek siyasi desteğini sürdürmüştür. Ayrıca Trump yönetiminin Golan Tepeleri konusundaki İsrail'in hâkimiyetini tanıyan yaklaşımı, Bahreyn ve BAE gibi Arap ülkeleri ile İsrail'i yakınlaştırmaya yönelik diplomatik çabaları bölgesel gerilimi tırmandırmış, dahası ilan edilen sözde "Yüzyılın Anlaşması" politikasıyla beraber İsrail-Filistin meselesi farklı bir boyut kazanmıştır (Düzgün, 2020).

Evanjelistler, Başkan Trump döneminde ortaya koyulan politikalardan oldukça memnun kalmışlardır. Trump'ın, Başkan Yardımcısı Mike Pence ve Dışişleri Bakanı Mike Pompeo gibi Evanjelistleri üst düzey kadrolara ataması, bunda etkili olmuştur. Ayrıca Evanjelistler için kıymetli olan Amerikalı Pastör Andrew Craig Brunson'ın 2018'de Türkiye'de tutuklanmasının ardından, Trump'ın Türkiye'ye yaptırım uygulaması ve sonrasında Brunson'ın salıverilmesi, Evanjelistleri oldukça sevindirmiştir. Zira büyük çoğunluğun Müslüman olduğu bir ülkede Hristiyan bir Pastörün hapsedilmesi, cumhuriyetçi taban içerisinde yer alan Evanjelist grup için hassas bir mesele haline gelmiştir. Dolayısıyla ABD ve Türkiye arasındaki müttefiklik ilişkisine rağmen, Evanjelist grubun inanç ve değerlerinin Amerikan yönetim sistemi üzerinde ne kadar etkili olduğu açıkça görülmektedir (BBC, 2018).

3.3.2. İsrail Lobisi

ABD'de bulunan yabancı lobiler içerisinde finansal açıdan oldukça güçlü kaynaklara sahip ve yapısal olarak son derece iyi organize olmuş lobilerin başında İsrail lobisi gelmektedir. Bununla birlikte ülke içerisindeki birçok lobi kuruluşu İsrail lobisine ayrıca destek vermektedir. İsrail lobisinin örgütlenme biçimi adeta örümcek ağı gibi ABD'nin tüm eyaletlerinde kendini göstermektedir. Neredeyse tüm Yahudiler doğrudan veya dolaylı olarak lobi faaliyetlerine katkı sunmaktadır. Bununla birlikte, ABD içerisinde 6 milyondan fazla nüfusa sahip olan Yahudiler, ciddi bir oy potansiyeli de taşımaktadır. Ülke içerisinde basın ve yayın sektörüne

hâkim olan, yüksek kademelerde bulunan, özellikle yasama ve yürütme organında nüfuz sahibi olan Yahudiler ile birlikte düşünüldüğünde, İsrail lobisinin Amerikan iç ve dış siyasetindeki etkisi daha net ortaya çıkmaktadır. Bu lobinin temel amacı ise İsrail'in güvenliği konusunda Amerikan yönetimlerinin desteğini almak ve bu minvalde siyasi, askeri ve ekonomik olarak Amerikan yardımlarının İsrail'e ulaşmasını sağlamaktır (Arı, 2009a: 252-254).

İsrail lobileri Amerika'daki çiftçiler, işçiler, petrol şirketleri hatta güçlü silah lobisi olan Ulusal Silah Birliği (National Rifle Association-NRA) gibi belirli ekonomik veya sosyal amaçlar etrafında birleşmiş olan geleneksel lobilerden farklı bir öneme sahiptir. ABD nazarında İsrail devleti nasıl "benzersiz ve emsalsiz" bir yer teşkil ediyorsa, İsrail lobileri de aynı şekildedir. ABD içindeki Yahudilerin ekseriyeti ve İsrail lobileri adına hizmet eden Yahudiler, İsrail devletine karşı sevgi ve sadakatle bağlıdırlar. Amerikan Yahudi topluluğunun bu bağlılığı daha ziyade bir halka, bir davaya, ortak bir tarihin hafızasına ve ortak bir kader inancına dayanan türden bir bağlılıktır. Bir lobi için halka ilişkiler (Public Relations-PR), medyaya erişim ve bol finans kaynakları her ne kadar önemli ve etkileyici kaynaklar olsa da, İsrail lobisinin arkasındaki temel güç, Amerikan Yahudi toplumunun ekseriyetinin sağladığı bu sağlam, tutarlı ve birleşik destekte saklıdır. Yahudi toplumunun sahip olduğu inanç ve bu minvalde gelişen güçlü bağlar, maddi kaynaklarla birleşince İsrail lobilerini ABD'deki diğer lobiler karşısında daha üstün kılmaktadır (Tillman, 1982: 54).

ABD'deki İsrail lobileri arasında başta AIPAC (American Israel Public Affairs Committee) olmak üzere, Anti-Defamation League of B'nai B'rith (ADL) American Jewish Congress ve American Jewish Committee (AJC), United Jewish Appeal ve Haddasah en çok bilinen Yahudi örgütleridir. Bu örgütler İsrail çıkarlarına uygun politikalar yürütülmesi için adeta bir makine gibi çalışmaktadır. Dolayısıyla ülke içerisinde nüfuz sahibi olan bu örgütler, bugün Amerikan Yahudi toplumunun motor gücünü oluşturmaktadır (Goldberg, 1996: 12-16).

AIPAC, 1954'te Isaiah L. Kenen tarafından American Zionist Committee for Public Affairs (Amerikan Siyonist Halkla İlişkiler Komitesi) adıyla Amerika'da bir lobi örgütü olarak kurulmuş, daha sonra 1959'da AIPAC (Amerikan İsrail Halkla

İlişkiler Komitesi) adını almıştır. Dış politikayı gündemlerinin merkezine yerleştiren Yahudi örgütleri arasında şüphesiz en çok adı geçen en önemli lobi AIPAC'tır. Özellikle Washington merkezli lobiler arasında yapılan güç sıralamasında AIPAC ikinci sırada yer almıştır. Amerikan kongresi eski üyelerinden Mervyn Dymally, AIPAC'ı kongredeki en etkili lobi olarak nitelendirmiştir. Aynı şekilde Amerikan kongresinde otuz dört yıl hizmet vermiş olan Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi eski başkanı Lee Hamilton'ın, "AIPAC tek başına ayrı bir sınıf, kendilerine denk başka bir lobi yok" şeklindeki ifadesi söz konusu lobinin Amerikan yasama organı içindeki gücünü ortaya koyar niteliktedir (Mearsheimer ve Walt, 2007: 117-118). Esasen kongre binasına (Capitol Hill) çok yakın bir konumda bulunan AIPAC, kongrede İsrail ile alakalı bir görüşme yapıldığında, ivedi bir şekilde Temsilciler Meclisi üyeleri ve Senatörleri konuyla ilgili bilgilendirerek rapor sunmaktadır. Nitekim lobi, kendisine yakın olan üyelerin çoğunluğunu İsrail'in çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir (Arı, 2017: 97).

AIPAC gerek büyük örgütsel yapısı itibariyle gerekse Amerikan seçimlerinde oynadığı rol gereği ABD için özel bir yere sahiptir. Zira AIPAC'ın seçim dönemlerinde California, Florida, Illinois ve New York gibi kritik eyaletlerde rol aldığı faaliyetler ve İsrail yanlısı başkan adaylarına sağladığı destek, Amerikan iç siyasetini etkileyebilmektedir. Seçim sonrasında ise bu lobi ABD ve İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesi yönünde çalışmalar yapmaktadır. Özellikle lobinin İsrail ve Orta Doğu ile ilgili yaptığı çalışmalar Amerikan dış politika yapıcılarını etkilemekte, böylece ABD-İsrail çıkarları uyumlaştırılarak bölgesel politikalar dizayn edilmektedir (Kasım, 2000: 124). Burada önemli olan diğer bir husus, İsrail lobilerinin oluşturduğu siyasal eylem komiteleri (PAC) üzerinden Senato ve Temsilciler Meclisi üyelerine yapılan bağışlarla ilgilidir. Seçim kampanyaları için harcanan paralar özellikle dış ilişkiler komitesi üyelerine gitmektedir (Arı, 1999: 247).

AIPAC, kurulduğu tarihten bu yana İsrail'e yönelik Amerikan desteğinin devamlılığını sağlayarak İsrail'in güvenlik çıkarlarını korumaya çalışmaktadır. İsrail ile alakalı meselelerde belirleyici olmaya çalışan lobi, gösteri düzenleme, basın ve yayın yolu ile kamuoyu oluşturma, hatta mektup yazma yolu ile kongre üyeleri

üzerinde baskı kurma yeteneğine sahiptir. Bu yüzden Amerikalı siyasetçiler açısından AIPAC'in desteğini kazanmak oldukça önemlidir. Nitekim seçim öncesinde Amerikan başkan adayları ve Kongre üyeleri lobilerin desteğini alabilmek için genellikle İsrail'i ziyaret ederler. Örneğin George W. Bush başkan adaylığı öncesinde İsrail'i ziyaret etmiştir. Keza Obama döneminde Başkan Yardımcısı olan Biden da Kongreye seçildiği dönem İsrail'e ziyarette bulunmuştur. 2005 yılında yüzün üzerinde Kongre üyesi İsrail'e ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler sonucunda Amerikan Kongresindeki İsrail yanlısı tarafların eli güçlendirilmektedir. Kaldı ki lobilerin etkisi yalnızca Kongre bazında değildir. Amerikan yönetimleri içerisinde de Yahudi veya İsrail yanlısı isimler mevcuttur. Clinton döneminde; Aaron Miller, Martin Indyk ve Dennis Ross, Bush döneminde; John Bolton, I. Lewis Libby, Elliot Abrams, Paul Wolfowitz ve Richard Perle gibi İsrail yanlısı kişiler farklı kademelerde görev almışlardır (Duman, 2011: 164-165).

Başkan Trump döneminde ABD dış politikasına özellikle Filistin politikasına yön veren isimlere bakıldığında, ekseriyetinin Yahudi ve İsrail yanlısı kişiler olduğu görülmektedir. Bu kişilerin başında Trump'ın damadı ve başdanışmanı Jared Kushner, İsrail'e Büyükelçi olarak atanan David Friedman ve İsrail-Filistin özel temsilcisi Jason Greenblatt gelmektedir. Ayrıca ABD'nin İsrail politikasında etkili olan ve Filistin politikalarına katkıda bulunacağı düşünülen isimler arasında Ronald Laude ve Sheldon Adelson gibi Amerikan Yahudisi milyarderler de bulunmaktadır (Boyraz, 2017b). 2021 yılında başkanlık koltuğuna oturan Biden yönetiminde de üst düzey makamlara İsrail yanlısı Yahudi asıllı kişiler atanmıştır. Biden'ın ekibindeki Antony Blinken (Dışişleri Bakanı), Janet Yellen (Hazine Bakanı), Merrick Garland (Adalet Bakanı), Avril Haines (Ulusal İstihbarat Direktörü) ve David Cohen (CIA Başkan Yardımcısı) gibi isimler Amerikan iç ve dış politika yapım sürecinde oldukça stratejik mevkilerde yer almaktadır (Maital, 2021).

Yahudi toplumunun ve İsrail'in menfaatlerini savunan ABD'deki en eski lobilerden bir diğeri AJC (American Jewish Committee)'dir. Merkezi New York'ta bulunan lobinin, ABD içinde güçlü think tank faaliyetleri söz konusudur. Bunun yanı sıra, başkent Washington'da yasama ve yürütme organlarıyla güçlü ilişkilere sahiptir ve ciddi PR çalışmaları yürütmektedir. İsrail'in kurulmasında aktif bir rol alan bu

örgüt, 1917 Balfour Deklarasyonu'nun ABD tarafından desteklenmesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte AJC, İsrail'in kuruluşu sonrasında başta ABD'deki Yahudiler olmak üzere bütün Yahudilerin refah seviyesini artırmayı, Yahudilerin Amerikan siyasal sistemine entegre olmasını ve ABD-İsrail arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamış, bu minvalde gerek yasama ve yürütme düzeyinde gerekse medya ve kamuoyu içinde önemli çalışmalar yapmıştır (Arı, 2009a: 256-257).

ABD'deki İsrail yanlısı tüm lobilerin başkanları, Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations (Büyük Amerikan Yahudi Teşkilatları Başkanlar Konferansı) adı altında hemen hemen her ay toplanırlar ve amaçları doğrultusunda yaptıkları faaliyetleri genel olarak değerlendirirler. Lobilerin kendi aralarında tek bir çatı altında organize olduğu bu yapı, bir nevi çatı örgüt vazifesi görmektedir (Arı, 2017: 96). Elli beş farklı lobinin liderlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bu örgüt, Amerikan dış politikasının gündeminde yer alan meselelerde Yahudilerin veya İsrail'in pozisyonunu belirleme konusunda etkili bir fonksiyona sahiptir (Duman, 2011: 163).

İsrail lobileri, diğer çıkar gruplarından farklı olarak Washington yönetimini etkilemek adına daha fazla gayret göstermektedirler. İsrail'in stratejik önemi Amerikan kamuoyuna sürekli dayatılarak toplum mobilize edilmektedir. Aksi durumlarda İsrail aleyhinde oluşan eylem ve söylemler ötekileştirilerek etkisiz hale getirilmekte, hatta İsrail politikasını eleştiren ya da ABD-İsrail özel ilişkisine meydan okuyan herkes, lobideki gruplar tarafından marjinalleştirilmeye çalışılmaktadır. Olumsuz söylem veya katı tutumlar anti-semitik (Yahudi karşıtı) suçlamalara neden olabilmektedir. Dolayısıyla lobiler çeşitli kuruluşlarda, medya önünde veya akademik camiada İsrail hakkındaki tutum ve söylemleri olumlu yönde değiştirmeye çalışırlar. İsrail lobilerinin söz konusu yönlendirme hareketleri kritik öneme sahiptir. Zira ABD'nin bilhassa Orta Doğu politikalarının İsrail yanlısı biçimde şekillenmesinde lobilerin büyük rolü vardır (Mearsheimer ve Walt, 2007: 168).

Politika yapımında etkili olan ve yaptığı araştırmalar neticesinde düşünce üreterek politikacılara katkı sağlayan birçok think tank kuruluşu, ABD'de İsrail lobileri ile irtibatlı haldedir. Hatta çoğunun kurucusu Yahudi asıllı veya Evanjelisttir.

American Enterprise Institute, Hudson Institute ve Washington Institute gibi think tank kuruluşlarının İsrail lobileri ile ilişkileri manidardır. Örneğin, Washington Institute'yi kuran kişi, 1985'te AIPAC yöneticiliği yapan ve İsrail Büyükelçisi olarak görev alan Martin Indyk'tir. Kurucuları Herman Kahn ve Max Singer olan Hudson Institute, aşırı sağ görüşü benimseyen ve İslam dünyasının dönüşümü üzerine geliştirdiği projeler ile tanınan bir kuruluştur. Bununla birlikte Jewish Institute for National Security Affairs (JINSA), Foreign Policy Research Institute ve Institute for Foreign Policy Analysis gibi ünlü think tank kuruluşları İsrail lobilerinin kontrolü altındadır. Bunların dışında New York Times gazetesi, Wall Street Journal, Foreign Affairs, Commentary dergileri ve Fox TV gibi en bilindik yayın kuruluşları aynı şekilde Yahudilerin kontrolündedir. Kısacası, Amerikan kamuoyunun nabzını tutan bazı kuruluş ve yayın organlarının kontrolü Yahudilerin elindedir. Daha da önemlisi, Amerikan devlet politikasını yönlendirme potansiyeline sahip olan bu kuruluşların İsrail lobileri ile güçlü bağlantıları söz konusudur (Arı, 2009a: 265-267).

3.3.3. İsrail'e Yapılan Amerikan Yardımları

İsrail, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD'den en fazla dış yardım alan ülke konumundadır. Kongre ile birlikte hareket eden ABD yönetimleri, devlet politikası gereği İsrail'in güvenliği başta olmak üzere, her alanda İsrail'e güçlü destek sağladılar. Bu yardımların arkasında, Orta Doğu'daki ortak stratejik hedefler, demokratik değerlere karşılıklı bağlılık ve 1948'te İsrail'in kurulmasına verilen Amerikan desteğinden kaynaklanan tarihi bağlar vardır. ABD dış yardımları bu bağları güçlendirme konusunda önemli bir bileşen olmuştur. ABD'nin Orta Doğu'daki hayati çıkarları bakımından İsrail'i ayrıca stratejik bir ortak gören Amerikan hükümetleri, bu minvalde uzun yıllar boyunca İsrail'e olan maddi desteklerini sürdürmüşlerdir (Sharp, 2022: 2).

İsrail, yılda ortalama 3 milyar dolardan fazla aldığı yardımla ABD'nin dış yardım yaptığı ülkeler listesinde birinci sırada yer almaktadır. Bu ülkeyi ise ikinci sırada 2,1 milyar dolarlık dış yardım ile Mısır takip etmektedir. ABD'nin Mısır'a yapmış olduğu bu desteğin temelinde ise yine İsrail'in güvenliğini sağlama politikaları vardır. Zira Mısır, İsrail'e sınır komşusu olan ve askeri bakımdan güçlü olan bir Arap devletidir. Dolayısıyla ABD şemsiyesi altında İsrail ile barıştırılan

Mısır, Amerikan hükümetleri tarafından yapılan dış yardımlarla bir nevi ödüllendirilmektedir. Netice itibarıyla, İsrail'in ve Mısır'ın yıllık ortalama 6 milyar dolardan civarında almış olduğu dış yardım, ABD'nin yıllık dış yardım miktarının %40'na tekabül etmektedir (Arı, 2017: 94-95).

ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (USAID) verilerine göre, Amerikan yönetimleri 1946-2019 yılları arasında 34 milyar doları aşkın ekonomik, 101 milyar doları aşkın askeri yardım olmak üzere toplamda 135 milyar dolardan fazla İsrail'e dış yardımda bulunmuştur (USAID, 2019: 19). Bunların haricinde İsrail'in bu yıllar arasında füze savunma sistemleri için aldığı yardımlar ise 7 milyar dolara yakındır. 2020-2021 yıllarında yapılan dış yardımlar da eklendiğinde ekonomik, askeri ve füze savunması için İsrail'e yapılan dış yardımlar toplam 150 milyar doları geçmiştir. Sonuç olarak enflasyon rakamları da hesaba katıldığında 1946-2021 yılları arasında ABD'nin İsrail'e sağlamış olduğu dış yardımların toplam miktarı 247 milyar dolar olmuştur (Sharp, 2022: 2).

ABD'den dış yardım alan ülkeler, alacakları yardımları taksitler halinde almak mecburiyetinde kalırken, İsrail bu yardımları mali yılın hemen başında alabilmektedir. Nitekim elde edilen Amerikan dış yardımlarında İsrail'in ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Zira diğer ülkeler askeri yardımlar çerçevesinde Amerikan silahı almak zorunda olduğu halde İsrail, almış olduğu askeri yardımların belli bir kısmını kendi askeri teknolojisi için kullanabilmektedir. Ayrıca, Amerikan şirketlerinden silah satın alacak devletlerin, ABD Savunma Bakanlığı ile bir anlaşma yapması gerekirken, İsrail için böyle bir gereklilik yoktur. Hatta ABD tarafından verilen dış yardımların diğer ülkelere kullanım şekli denetime tabi tutulurken, İsrail'in yardımları kullanması için her hangi bir şart veya kayıt aranmamaktadır (Arı, 2017: 90).

Dış yardımların haricinde ABD'de vergiden muaf olan Yahudi dernekleri üzerinden İsrail'e yıllık 1 milyar dolar civarında karşılıksız yardım yapılmaktadır. Aynı şekilde ABD, İsrail yönetimine 1 milyar dolarlık Amerikan devlet tahvili vererek İsrail'in borçlanması imkân tanımaktadır (Arı, 1999: 239).

İsrail'e yapılan Amerikan yardımlarının neredeyse tamamı askeri yardım şeklindedir. Bu yardımlar, İsrail silahlı kuvvetlerini teknolojik açıdan dünyanın en gelişmiş ordularından birine dönüştürmüştür. İsrail, askeri yardımlar sonrasında savunma sanayisini oldukça geliştirerek günümüzde dünyanın en büyük silah ihracatçısı ülkelerinden biri haline gelmiştir. İsrail Havacılık ve Uzay Sanayi (Israel Aerospace Industries-IAI), Rafael ve Elbit Systems gibi İsrail savunma şirketleri bugün ürettiği ürünlerin %70'ni ihraç etmektedir. Günümüzde İsrail'e ait füze savunma sistemleri, insansız hava araçları, siber güvenlik ürünleri, radar ve elektronik haberleşme sistemleri Azerbaycan, Hindistan, Japonya, Kazakistan, Çekya, Güney Kore, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Rusya, İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri ve ABD gibi ülkelere ihraç edilmektedir. İsrail bazı savunma teknolojilerinde küresel bir lider haline geldikçe ABD pazarındaki ihracat payı önemli ölçüde artmıştır. ABD'nin askeri yardımlarıyla kalkınan ve savunma sanayi alanında gelişme gösteren İsrail'in, bugün ABD'ye ihraç ettiği ürünlerin arasında Demir Kubbe (Iron Dome) hava savunma sistemi, M1 Abrams tankları, gelişmiş gece görüş gözlükleri, F-35 savaş uçağı kanatları, elektronik sensörler, radar ve kamera sistemleri vardır (Sharp, 2022: 2-3).

İsrail, kurulduğu tarihten bu yana ABD'den aldığı askeri ve ekonomik yardımlar sayesinde Orta Doğu'da ileri teknoloji ile donatılmış modern bir ordusu olan ülke haline gelmiştir. İsrail'in bölgedeki bu konumu onu sıradan bir ülke olmaktan çıkarmaktadır (Arı, 2017: 88).

3.3.4. Amerikan Elçiliğinin Kudüs'e Taşınması

1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla başlayan Arap-İsrail savaşında tarihi kutsal kent Kudüs'ün batı yakası İsrail tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra 1967'de yaşanan Arap-İsrail savaşında İsrail, Kudüs'ün doğu yakasını da işgal etmiş ve şehri topraklarına kattığını ilan etmiştir (Kökçam, 2019). 1980 yılında ise İsrail Meclisi, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmiştir. Ancak BM almış olduğu 478 sayılı karar doğrultusunda, İsrail'in Kudüs'ü başkent olarak ilan etmesini kabul etmemiştir. ABD dâhil olmak üzere uluslararası toplum İsrail'in bu kararını tanımamış ve büyükelçiliklerini Tel Aviv'de bulundurmışlardır (Boyraz, 2017a). Ancak ABD, yıllar sonra Kudüs konusunda politika değişikliğine giderek Başkan

Trump döneminde 6 Aralık 2017’de Kudüs’ü İsrail’in ebedi başkenti olarak ilan etmiştir. Böylelikle Başkan Trump yaklaşık yetmiş yıllık Amerikan dış politikasını tersine çevirerek ABD büyükelçiliğini Tel Aviv’den Kudüs’e taşıma planını uygulamaya koymuştur (Landler, 2017).

Kudüs’ün İsrail’in başkenti olarak tanınması ve Amerikan elçiliğinin Kudüs’e taşınması yönünde Kongrenin 1995’te kabul ettiği “Kudüs Büyükelçilik Yasası” önceki Amerikan başkanları tarafından yirmi yılı aşkın süredir ertelenmekteydi. Seçim dönemlerinde ise Amerikan başkanları bu konu ile ilgili büyük kampanya sözleri vermişlerdir. Söz konusu yasanın uygulanması noktasında geç kalındığını ifade eden Başkan Trump, bu konuda verdiği sözü tuttuğunu belirtmiştir. Ayrıca Trump, Kudüs’ü eski zamanlarda Yahudi halkı tarafından kurulmuş bir başkent olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla Kudüs modern İsrail devletinin merkezi olarak görülmüştür (U.S. Embassy in Israel, 2020).

İsrail’in Doğu Kudüs üzerindeki egemenliğini tanımayan BM kararlarına ve uluslararası toplumun sert tepkilerine rağmen, ABD başkanı Trump daha önce hiçbir başkanın uygulamaya koymadığı bir karara imza atarak 2018’de Amerikan Büyükelçiliğini Tel Aviv’den Kudüs’e taşıma kararı alan ilk lider olmuştur. BM Genel Kurulu toplanarak bu kararı tanımadığını bildirmiş ve diğer ülkelerin bu kararı kabul etmemesi yönünde çağrılar yapılmıştır. Nitekim Kosova ve Guatemala dışında elçiliklerini Kudüs’e taşıyan başka bir ülke olmamıştır (Çelik ve Okur, 2021: 10).

Trump’ın Kudüs ile ilgili aldığı kararda seçim öncesinde verdiği vaatlerin yanı sıra etrafında güçlü lobi faaliyetlerinde bulunan Amerikan Yahudilerinin de etkisi olmuştur. Ayrıca dindar bir Hristiyan olan Başkan Yardımcısı Mike Pence ve onun desteklediği Evanjelistlerin de bu karardaki rolü büyüktür. İncil’e atıfta bulunan Dallas Evanjelik Papazı Robert Jeffress’in, “Tanrı, 3000 bin yıl öncesinde, Kral Davud döneminde, Kudüs’ün İsrail’in başkenti olduğuna karar vermişti” şeklindeki ifadesi Hristiyan Evanjelistlerin ve İsrail yanlısı grupların Kudüs konusundaki tutumunu açıkça göstermektedir (Usher, 2018). Nitekim Trump’ın Ağustos 2020’de Wisconsin’in Oshkosh kentinde düzenlemiş olduğu bir mitingde, yönetiminin Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıma ve ABD Büyükelçiliğini Kudüs’e taşıma kararının, Evanjelik Hristiyanları memnun etmek için olduğunu söylemesi,

Evanjelistlerin ABD yönetimi üzerindeki etkisini bir kez daha gözler önüne sermektedir (Jones, 2020).

3.3.5. Yüzyılın Anlaşması Planı

Kudüs konusunda aldığı kararlarla uluslararası politikada gündem olan ve başta İslam dünyası olmak üzere birçok ülkenin tepkisini çeken Trump, Ocak 2020’de “Yüzyılın Anlaşması” (Deal of the Century) olarak bilinen yeni bir plan ortaya koymuştur. İsrail ve Filistin arasındaki uyuşmazlıkları çözmek maksadıyla tasarlanan bu plan, sorunları daha da derinleştirecek bir zemin oluşturmuştur (Çelik ve Okur, 2021: 10).

2019’da Washington yönetiminin Bahreyn’in başkenti Manama’da üzerinde çalıştığı plan, “Refah için Barış: Filistin ve İsrail halkının yaşamlarını iyileştirme vizyonu” adı altında tasarlanmış ve 2020 yılında Trump tarafından Yüzyılın Anlaşması olarak dünyaya ilan edilmiştir (ACRPS, 2020). Vizyon, siyasi ve ekonomik olarak iki kısma ayrılmıştır. İsrail’in ve Filistin’in karşılıklı olarak birbirlerini tanıması başta olmak üzere güvenlik, alt yapının geliştirilmesi, Kudüs’ün statüsü, mülteciler ve sınır konuları planın siyasi çerçevesini oluşturmaktadır (Gürseler, 2021: 385). Planın ekonomik kısmında ise Filistin ve komşu ülkeler için hazırlanan 50 milyon dolarlık bir yatırım paketi söz konusudur (Özdemir ve Akbaş, 2020: 70). Ancak Filistin’in ekonomik paketten faydalanabilmesi bazı şartlara bağlanmış, vizyondaki güvenlik kriterlerini yerine getirmesi istenmiştir. Bununla birlikte, Filistin tarafının İsrail’i bir devlet olarak tanıması ve terör faaliyetlerinden vazgeçmesi, bölgenin ve İsrail’in güvenliği açısından anlaşmanın diğer şartları olarak öne sürülmüştür (Gürseler, 2021: 386).

Plan dâhilinde İsrail’in ve Filistin’in yeni sınırlarını gösteren bir harita hazırlanmıştır. Buna göre, Batı Şeria’nın %20’si İsrail’in olurken, kalan diğer kısmında bir Filistin devleti kurulacaktır. Ancak tüm sınırların kontrolü İsrail’in elinde olacaktır (Harkov ve Keinon, 2020). Filistin devletinin diğer toprakları ise Gazze ve Negev (Necef) çölünde bulunan Gazze’ye yakın iki araziden oluşmaktadır. Batı Şeria ve Gazze arasında ulaşım sağlanabilmesi için de yeraltı tünellerinin inşa edilmesi planlanmaktadır (Aral, 2020).

İki devletli çözümü öngören planda, Kudüs bölünmez bir şekilde İsrail'in başkenti olarak kabul edilmektedir. Filistin için öngörülen başkent ise güvenlik bariyerinin kuzeyinde ve doğusunda yer alan Kafr Akab, Ebu Dis ve Şufat gibi Doğu Kudüs'ün bir kısım mahallelerinden oluşan dar bir bölgeyi kapsamaktadır. Bariyerin batısında kalan bölgede, başta Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Harem-i Şerif olmak üzere kutsal yerler ve 300 bin civarında Filistinlinin yaşadığı mahalleler bulunmaktadır (Taştekin, 2020).

Planda yer alan diğer bir husus Yahudi yerleşim yerleri ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Buna göre, mevcut haldeki tüm Yahudi yerleşimlerinin hepsi İsrail'in kontrolü ve denetimi altında olacaktır. Ayrıca Yahudi yerleşim birimleri yıkılmayacak, ancak söz konusu vizyon çerçevesinde dört yıl boyunca yeni bir Yahudi yerleşim yeri de inşa edilmeyecektir. Bu süre dolduğunda ise yeni yerleşim alanlarının inşa edilebileceği öngörülmüştür (Gürseler, 2021: 388).

Planda 5 milyondan fazla Filistinli mültecinin geri dönüşüyle ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Filistinlilerin İsrail'e ve onun işgal ettiği bölgelere dönüşü engellenmiştir. Geri dönebilecekleri yer ise kurulması planlanan yeni Filistin devletidir. Bunun da gerçekleşebilmesi için İsrail ve Filistin tarafından oluşturulacak komitenin onayı gerekmektedir. Esasen Yüzyılın Anlaşması olarak lanse edilen bu planla beraber Filistin bir nevi tasfiye sürecine sokulmaktadır. Oysa 1993'te yine ABD'nin arabuluculuğuyla yapılan Oslo görüşmelerinde, Filistin anlaşmanın bir tarafı olarak müzakerelerde yer almıştır. Ancak söz konusu plan, hem Trump yönetimi hem de her daim Amerikan güvenlik şemsiyesi altına giren İsrail tarafından tek yanlı biçimde adeta uluslararası topluma dayatılmıştır (Taştekin, 2020). Zira Filistin ve İsrail arasındaki barış görüşmelerinde yıllarca süren arabuluculuk boyunca, ABD'nin en önemli öncelikleri her zaman İsrail'in talepleri, kısıtlamaları ve en önemlisi güvenliği olmuştur. Ancak birbirini izleyen ABD başkanları, İsrail ile Filistin'e eşit egemenlik hakkı vermeye hazır olmasalar bile, barış için İsrail devletinin yanında yaşayabilir bir Filistin devletinin gerektiğini de kabul etmişlerdir (Bowen, 2020).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ABD ETKİSİNDE TÜRKİYE VE İSRAİL İLİŞKİLERİ

4.1. Siyonizm ve İsrail'in Kuruluş Süreci

Yahudilerin tarih boyunca yaşadıkları yerlerden dışlanmaları, kendilerine karşı duyulan düşmanlık ve nefret duyguları diğer bir deyişle antisemitik yaklaşımlar, Yahudilerin siyasal biçimde örgütlenmelerinde etkili olmuştur. Antisemitik hareketler, ilk çağlarda Roma dönemine kadar uzanmaktadır. Bu düşmanlık, Orta Çağ döneminde büyük bir dalga şeklinde devam ederek Avrupa'da baş göstermiş, Yahudiler 1290'da Fransa, 1392'de İngiltere, 1492'de İspanya ve 1497'de Portekiz topraklarından sürülmüşlerdir. Nitekim asıl önemli gelişme 1789 Fransız İhtilali sonrasında yaşanmış, ortaya çıkan milliyetçilik akımı antisemitik hareketleri daha da körüklemiştir. Kitlesel olarak yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan Yahudiler, dünyanın farklı bölgelerine dağılmışlardır. Yahudilerin yüzyıllarca yaşadıkları bu sürgün hayatı, onları bir şuur etrafında birleşmeye, siyasal örgütlenmeye ve kendilerine ait bir yurt edinmeye sevk etmiştir. Bunun sonucunda Filistin topraklarında yurt sahibi olmayı hedefleyen Yahudilerin bu ülkü etrafında örgütlenmesi, Siyonizm ideolojisini ortaya çıkarmıştır (Arı, 2014: 241-242).

Siyonizm, Yahudilerin çok eski tarihlerden bu yana Kudüs şehri için kullandıkları "Siyon" sözcüğünden gelmektedir (Tellioğlu, 2018: 21). Siyonizm, dünyada dağınık halde bulunan Yahudilerin birleşerek vaat edilen topraklarda (Arz-ı Mevud) bir Yahudi devleti kurma ideolojisine dayanmaktadır. Siyonizm kavramı ilk kez 1893'te Nathan Birnbaum'un "Yahudi Sorununun Çözümüne Yönelik Olarak Yahudi Halkının Anavatanında Yeniden Doğuşu" isimli çalışmasıyla literatüre girmiştir. Siyonizmi siyasi bir ideoloji haline getiren kişi ise Macar Yahudisi olan Theodore Herzl'dir. Herzl, Yahudilerin yaşadığı sorunların ancak Yahudilere ait müstakil bir devletin kurulmasıyla çözüleceğine inanmış, bunu da 1896'da kaleme aldığı "Der Judenstaat" (Yahudi Devleti) kitabında dile getirmiştir. Herzl, Yahudi devletinin kurulmasına yönelik inancını, 29 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel

şehrinde düzenlediği 1. Siyonist Kongresi ile birlikte harekete geçirmiştir (Ojalvo, 2013).

Dünya Siyonist Teşkilatı'nın temelleri Basel'de düzenlenen kongrede atılmıştır. Herzl ile birlikte siyasi bir ideolojiye dönüşen Siyonizm, Yahudi milleti tarafından benimsenmiş ve yaygın bir şekilde kullanılır hale gelmiştir. Siyonist ideolojide Tevrat'ta vaat edildiği söylenen topraklara ayrıca vurgu yapılmıştır. Buna göre kutsal topraklar, Tanrı (Yehova) tarafından İbrahim Peygambere ve onun kavmine verilmiştir. Dolayısıyla Yahudilerin Siyon olarak tabir ettikleri Kudüs'e geri dönmeleri, Süleyman Mabedi'ni orada yeniden inşa etmeleri ve seçilmiş Yahudi halkının Nil'den Fırat'a kadar olan kutsal topraklarda egemen olması amaçlanmıştır. Bu minvalde Siyonizm ülküsü altında birleşen Yahudiler, bu inancı öyle benimsemişlerdir ki, bir gün gelecek olan Mesih liderliğinde Kral Davud'un yıldızı altında toplanacakları günü sabırla beklemektedirler (Kızıloğlu, 2012: 45-47).

Siyonizmin pratiğe dönüşmesi Yahudi halkının Filistin'e göç etmesi etmesiyle beraber başlamıştır. Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmesinde Yahudi asıllı Sir Moses Montefiore'nin büyük rolü olmuştur. Montefiore, Yahudilere ziraat çalışmalarını öğretmek maksadıyla, 1856'da Kudüs yakınlarından toprak satın almış, 1860'ta Kudüs'te kurulan Yahudi mahallelerini ise ıslah ettirmiştir. Bunun yanında, 1870'te "Mikveh Israel" (İsrail'in Ümidi) adıyla bir ziraat okulu kurulmuştur. 1878'te zirai yerleşimleri Yahudi banker Baron Edmund Rothschild tarafından finanse edilerek bölgedeki Yahudilere imkânlar sağlanmıştır. 1880'lerde ise Rusya'da başlayan Yahudi düşmanlığı sonrası mezalimden kaçan binlerce Yahudi, Filistin topraklarına göç etmeye başlamıştır. Rusya'nın baskıları karşısında Yahudiler örgütlenerek Hovevei Zion (Siyon Âşıkları) adıyla bir dernek kurmuş, örgütün faaliyetleri sonrasında Yahudiler, 1882'de Rusya'dan Osmanlı idaresindeki Filistin topraklarına hareket etmişlerdir (Ojalvo, 2013).

Filistin topraklarında ilk Yahudi kolonileri oluşturulmadan önce farklı ülkelerden ve Hristiyanlığın farklı mezheplerinden olan birçok cemaat, Filistin'e gelerek koloniler kurmuşlardır. 1868'de Hayfa bölgesinde Tapınak Cemaati (Temple Society) tarafından bir koloni kurulmuş, ardından yine aynı bölgede Saron Alman kolonisi inşa edilmiştir. Aynı zamanda İngiltere, Amerika ve Almanya konsolos

vekilleri de bölgede kolonicilik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Burada dikkat çeken husus ise Filistin’de koloni kuran Hristiyan cemaatlerin veya örgütlerin, “Hristiyan Siyonizmi” çerçevesinde dini çalışmalar yapmasıdır. Zira Yahudi Siyonizminin hareket kazanmasında Yahudi öğretilerini destekleyen Hristiyan Siyonistlerin büyük katkısı olmuştur (Tellioğlu, 2018: 27).

19. yüzyılın sonlarına doğru Rusya’da ve birçok Avrupa ülkesinde Yahudi düşmanlığının ciddi bir şekilde artmaya başlamasıyla, yaşadıkları ülkelerin milletleriyle aynı ortamda barınamayacağını düşünen Yahudiler, Filistin’e göç etmeye karar vermişlerdir. Özellikle Siyonistler, Yahudilerin kendilerine ait bir vatanı olmadığı müddetçe Yahudi sorununun çözilemeyeceği kanaatindeydiler. Siyonistler gerek geçmişte Yahudi krallığına duyulan tarihi özlemin gerekse dini duyguların oluşturduğu inancın etkisiyle kendileri için vatan kabul ettikleri Filistin topraklarına göç etmeyi hedeflemişlerdir (Bozkurt, 2008: 18).

Herzl, 1. Siyonist kongresinde belirlenen hedefler çerçevesinde Yahudilerin Filistin topraklarına yerleştirilebilmeleri için dönemin Osmanlı Padişahı Sultan 2. Abdülhamid’i ikna etmek üzere 1896-1902 yılları arasında birçok kez İstanbul’a gelmiştir. Herzl, Filistin toprakları karşılığında Osmanlı’nın kötü olan ekonomisini düzeltme teklifinde bulunmuştur, ancak Sultan 2. Abdülhamid bu teklifleri reddetmiştir. Sultan bununla da kalmamış, Yahudilerin Filistin’den toprak almalarını engellemek için kanunlar çıkarmıştır. Netice itibarıyla Osmanlı Devleti’nin Siyonist hedefler önünde engel teşkil etmesi, Siyonist hareketi oldukça rahatsız etmiştir. Herzl’in “Siyonizmin hedeflerine ulaşması için Osmanlı’nın dağılmasını beklemeliyiz” ifadesi, Yahudilerin Filistin topraklarında bir devlet kurma konusunda ne kadar sabırlı ve istekli olduğunu açıkça göstermiştir (M. A. Duran, 2020: 145-146).

Siyonistler, 2. Abdülhamid’in Filistin konusundaki olumsuz ve net tavrı sonrası, kurmak istedikleri Yahudi devleti planında başarılı olamayınca İttihatçılarla temas geçmişlerdir. 2. Abdülhamid’in tahtan indirilip İttihatçıların iktidara tamamen hâkim olması, Siyonistlerin Filistin’e yönelik hedefleri bakımından bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Nitekim Siyonistler bu minvalde İttihatçıları desteklemişlerdir. İttihat ve Terakki yönetimi iktidarı geldikten sonra Siyonistlerle sıcak ilişkiler

kurmuşlar, 2. Abdülhamid döneminde Yahudilere getirilen yasakları ve kısıtlamaları kaldırmışlardır. Ancak İttihatçılar ile Siyonistler arasındaki yakın ilişkiler çok uzun sürmemiştir. İttihat ve Terakki yönetimi çok geçmeden 2. Abdülhamid döneminde koyulan yasaklara geri dönmüştür. İttihatçı kadroların bu kararında Siyonist faaliyetler karşısında özellikle Araplar nezdinde artan tepkilerin ve muhalefetin etkisi olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti üzerinde siyasi emelleri olan yabancı güçlerin Siyonist hareketi maşa olarak kullanması, İttihat ve Terakki yönetiminin politika değiştirmesine sebep olmuştur (Tellioğlu, 2018: 214-217).

Filistin topraklarında Yahudi devleti kurmayı planlayan Siyonistler, Osmanlı Devleti'nden istediğini alamayınca yüzünü İngiltere'ye çevirmiştir. İngilizler kurulacak Yahudi devleti için Arjantin, Kıbrıs ve Uganda topraklarını önermişlerdir. Bu fikre sıcak bakan Herzl'a rağmen Yahudi köktenci grupların itiraz etmesi üzerine kurulması arzulanan Yahudi devletinin, Kudüs ve Filistin toprakları dışında bir yerde kurulamayacağına karar verilmiştir (Kızıloğlu, 2012: 46).

Yahudiler Birinci Dünya Savaşı'na kadar Filistin topraklarında 350 bin dönüm civarında arazi elde etmişlerdir. Siyonistler bu arazilerde zirai faaliyetler üzerine yaklaşık 60 koloni kurmuşlardır. Sahibi Baron Edmund Rothschild olan kolonilerin zamanla örgütsel olarak faaliyetlerde bulundukları görülmektedir. 1909'da kurulan Hashomer örgütü (Haganah ve Irgun terör örgütlerinin temelini oluşturur) Filistin'de bir Yahudi savunma teşkilatı olarak çalışmaktaydı. Kaldı ki koloni faaliyetleri adı altında örgütlenen bu çeteler, Mısır'da İngiliz askeri birliklerine katılarak Osmanlı'ya karşı harekete geçmişlerdir. Diğer taraftan bu Yahudi çeteleri Birinci Dünya Savaşı'nda Yahudi asıllı Vladimir Jabotinsky liderliğinde hem Filistin cephesinde hem de Çanakkale Savaşı'nda "Yahudi Katır Birlikleri" olarak İngiliz ordusu içerisinde Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır (Tellioğlu, 2019).

Siyonist hareketin İngilizlere en önemli katkısı adeta Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına mal olan NİLİ (Netzach Israel Lo Ishakare) casusluk örgütünün faaliyetleri sonrası gerçekleşmiştir. 1915'te Yahudi asıllı Aaron Aaronsohn tarafından Yafa'da kurulan ve Filistin'de bir Yahudi Devleti kurma amacını taşıyan örgüt, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu hakkında topladığı birçok gizli ve

stratejik bilgiyi Mısır'daki İngiliz istihbarat üssüne ulaştırmıştır. Aynı şekilde, NİLİ örgütünün lider kadrosunda yer alan Sarah Aaronsohn (Aaron'un kız kardeşi), genç ve çekici Yahudi kadınların Alman ve Osmanlı subayları ile kurduğu gönül ilişkisinden faydalanarak elde ettiği bilgileri İngilizlere ulaştırmıştır. Nitekim İngiliz ordusu, Filistin cephesindeki stratejisini NİLİ örgütünün verdiği istihbaratlar doğrultusunda kurgulamış, sonuç olarak Osmanlı'ya karşı zafer kazanmıştır (Bozkurt, 2021: 172-175).

Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngiltere ve Fransa 1916'da yapılan Sykes-Picot Anlaşması çerçevesinde Osmanlı'nın Anadolu ve Orta Doğu'daki topraklarını paylaşmışlardır. Gizli anlaşmalar doğrultusunda Adana, Mersin, Lübnan ve Suriye toprakları Fransa'ya, Basra ile Bağdat arasında yer alan Fırat ve Dicle çevresindeki topraklar İngiltere'ye bırakılıyordu. Ancak anlaşmada Filistin toprakları ile ilgili net bir düzenleme yer almıyor, İngilizler ise savaş sonrasında bu bölgeyi hâkimiyetine altına almak için oldukça çaba gösteriyordu. İngiliz hükümetinin Orta Doğu Bölgesi'ne bilhassa Filistin'e yönelik politikası, İngiltere Siyonist Dernekleri Federasyon'un faaliyetlerinden ve federasyon başkanlığını yapan Baron Walter Rothschild'ten etkilenmiştir. Nitekim 2 Kasım 1917'de Rothschild'in kendisi tarafından yazılan ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour tarafından imzalanan deklarasyon, Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması bakımından döneme damgasını vurmuştur (Oran, 2014: 635-636).

Balfour Deklarasyonu'nda geçen, "Majestelerinin hükümeti, Yahudi halkı için Filistin'de ulusal bir yurt kurulmasını olumlu karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleşmesi için elinden gelen tüm çabayı gösterecektir" ibaresi, kurulacak olan Yahudi devletinin arkasındaki İngiliz desteğini açıkça gözler önüne sermektedir (Bowler, 2017: 4). Bununla birlikte, deklarasyonda "devlet" yerine "ulusal yurt" ibaresinin kullanılması dikkat çekicidir. İngiltere'nin diplomatik olarak özenle seçtiği bu ifadelerin arkasında ise "bağımsız bir Arap devleti" sözü vererek Osmanlı'ya karşı kışkırttığı Şerif Hüseyin'e ve Arapların desteğine olan ihtiyacı vardır (Tellioglu, 2019).

İngiltere, Sykes-Picot ve Balfour Deklarasyonu'nda alınan kararları uygulayabilmek adına bölgede manda sistemine dayalı bir yönetim anlayışını

çıkarları gereği uygun bulmuştur. Yahudiler, İngiliz delegasyonuyla yoğun irtibata geçerek bölgede ulaşmaya çalıştıkları hedefler için İngiltere'nin desteğini mutlak görmüşlerdir. Bu minvalde, Filistin'de Yahudilere ait bir konseyin oluşturulması, Yahudilerin Filistin'e göç etmesinin sağlanması ve İbranice'nin resmi dil olarak kabul edilmesi türünden istekler, daha açık bir ifadeyle kurulacak olan Filistin manda yönetiminin bir Yahudi devleti için elverişli olması yönündeydi. Ayrıca Yahudi devleti kurulabilmesi için gerekli olan nüfus sağlanana kadar Filistin mandası İngiltere'nin yönetimi altında olması gerekirdi. Nitekim 1920'de toplanan San Remo Konferansı sonrasında Filistin manda yönetimi İngiltere'ye verilmiştir. Bu tarihten itibaren Filistin'de İngiliz yönetim esasları belirlenirken, Yahudi istek ve önerileri çerçevesinde Balfour'da sözü edilen vaatler yerine getirilmekte ve Yahudilerin Filistin topraklarıyla bağları adım adım resmiyet kazanmaktaydı (Arı, 2014: 254-255).

1920-1922 döneminde, İngiliz mandası altındaki Filistin'e 25 bin Yahudi göçü gerçekleşmiştir. Bölgede gittikçe artan Yahudi göçü karşında Araplar sert tepkiler göstermiş, Kudüs civarına yerleşen Yahudiler ile Araplar arasında zamanla şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca bölgede faaliyette bulunan birçok Yahudi örgütü çatışmalara katılarak gerginliği tırmandırmıştır. Bunun üzerine İngiltere, 3 Haziran 1922'de Dünya Siyonist Teşkilatı'na bir bildiri göndermiş, Balfour Deklarasyonu çerçevesinde Filistin'de Yahudiler için sadece yurt oluşturulmasının planlandığı, ancak bölgedeki egemenliğin Yahudi örgütleriyle paylaşılmasının söz konusu olmadığı yönünde açıklamalar yapmıştır. İngiliz hükümeti, Filistin'de yerleşik durumda bulunan herkesi Filistin vatandaşı olarak kabul etmekte, Yahudileri ise ancak bir topluluk olarak görmekteydi. Yahudilerin Filistin topraklarını bir bütün olarak kendilerine aitmiş gibi görmeleri ve bölgedeki tansiyonu yükselten faaliyetlerde bulunmaları, İngiliz hükümetinin müdahalesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, Balfour Deklarasyonu'nda belirtilen ifadelerle yönelik netlik oluşması bakımından İngilizlerin tekrar açıklamalar yaptığı görülmektedir (Oran, 2014: 636).

İki savaş arası dönemde, İngiltere'nin Filistin topraklarında Yahudiler ve Araplar arasında denge kurmaya çalıştığı görülmektedir. Yahudiler, Balfour Deklarasyonu'ndan yola çıkarak resmi bir devlete kavuşma çabası içine girerken

Araplar, Yahudilerin devlet kurmasını engellemeye ve deklarasyonu etkisiz hale getirmeye çalışmışlardır. İki grup arasında denge siyaseti izlemeye çalışan İngilizler başarılı olamamış, 1920, 1921 ve 1929 yıllarında Araplar ile Yahudiler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte başta Nazi Almanyası'nda olmak üzere Avrupa'da artan antisemitizm sonrası Filistin'e Yahudi göçleri daha da artmıştır. Böylece 1930'lardan sonra Arap-Yahudi çatışması giderek şiddetlenmiştir. Artarak devam eden Yahudi göçlerine karşı koymak üzere, civar Arap ülkelerinden Filistin'e mücadele etmeye gelen Araplar, 1936'da "Yüksek Arap Komitesi"ni oluşturmuşlardır. Komite, Yahudi göçlerini durdurmayı ve Yahudilerin Filistin'den toprak satın almasını önlemeyi amaçlamış, bu ilkeler doğrultusunda ayaklanmalar çıkarmış ve İsrail devleti kuruluna kadar bu isteklerini sürdürmüşlerdir (Kızıloğlu, 2012: 54-55).

İngiltere, Araplar ve Yahudiler arasında artan çatışmaların ardından sorunun çözümü için 1937'de Peel Komisyonu ve 1938'de Woodhead Komisyonu kurduştur. İki komisyonun da hazırladığı rapora göre çözüm Filistin'in taksimi yönünde olmuş, ancak Araplar ve Yahudiler bunu reddetmiştir. Aynı şekilde 1939'da İngiltere Sömürge Bakanı Malcolm MacDonald tarafından "The MacDonald White Paper" diğer bir adıyla Beyaz Kitap olarak bilinen ve İngilizlerin Filistin politikasını yansıtan bir dizi formüller geliştirilmiştir. Yahudi göçlerini sınırlandıran ve Filistin bölge yapısını ilgilendiren düzenlemeler planlanmıştır. Buna göre, Filistin torakları A/B/C şeklinde üç bölgeye ayrılmıştır. Araplara ait olan A bölgesinde Yahudilere toprak satışı yasaklanmış, B bölgesinde Yahudilerin toprak satın alabilmesi şarta bağlanmış, C bölgesinde ise Yahudilerin toprak satın alabilmesi serbest bırakılmıştır. İngilizlerin ortaya koyduğu bu formül Araplar ve Yahudiler tarafından kabul görmemiştir (M. A. Duran, 2020: 151-153).

Siyonistler Beyaz Kitap'a sert tepki göstermişler, İngilizlerin Balfour'daki vaadinden vazgeçtiğini ve Siyonist hedefler önünde engel teşkil ettiğini düşünmeye başlamışlardır. MacDonald'ın tasarladığı formül, Siyonistler ve İngilizler arasında kırılmalara yol açmıştır. Siyonist hedeflerin gerçekleştirilebilmesi adına güçlü bir ülkenin desteğine duyulan ihtiyaç, İngilizlerin bu politikası sonrasında Siyonistleri yeni bir arayışa itmiştir. 1939'dan itibaren İngilizlerin kendilerini kollama

faaliyetlerinden vazgeçtiğini düşünen Siyonistler, İngiltere yerine ABD ile temas kurmaya başlamışlardır. Hatta kendileri için ulusal bir yurt sözü veren hamilerine karşı düşmanca tavır alarak manda yönetimine son vermek üzere örgütsel faaliyetlerini artırmışlardır. Yahudi örgütlerin İngilizlere karşı silahlanmaları, Beyaz Kitap konusunda artan baskılar, Yahudi göçü sebebiyle yaşanan Arap, Yahudi ve İngiliz çatışmaları, İkinci Dünya Savaşı'nın İngiltere üzerindeki olumsuz etkisiyle birleşince İngiliz hükümeti, bölgede kontrol edemediği Filistin meselesini BM'ye devretme kararı almıştır (Kızıloğlu, 2012: 56). İngiltere'nin bu kararı sonrasında Haganah ve Irgun gibi Yahudi örgütleri, Arap nüfusunun yoğun olduğu yerlerde harekete geçerek bölgede silahlı çatışmalar çıkarmıştır. Irgun, Kudüs yakınlarındaki Dayr Yasin köyünde yaptığı saldırılar sonrasında 250 sivil acımasızca katletmiştir. İngiltere ise bölgede yaşanan bu olaylar karşısında müdahalede bulunmak yerine Filistin'den çekilmenin hazırlığı içerisine girmiştir (M. A. Duran, 2020: 154).

İngiltere, Nisan 1947'de Filistin meselesini BM'nin gündemine taşıyarak yıllarca kendisine külfet olan bu sorundan kurtulmaya çalışmıştır. BM tarafından Mayıs 1947'de "Filistin Özel Komisyonu" kurulmuş, sorunun çözümü için Filistin'de incelemeler yapılmıştır. Bunun sonucunda, Eylül 1947'de komisyon tarafından bir rapor hazırlanarak BM'ye teslim edilmiştir. Raporda, "Çoğunluk Planı" ve "Azınlık Planı" şeklinde iki çözüm önerisi sunulmuştur. Plan öncesinde, manda yönetimi derhal sonlandırarak ve Filistin'in bağımsızlığı tanınacaktır. Çoğunluk Planı çerçevesinde Filistin devleti, Yahudi ve Arap devletleri olarak ikiye ayrılacak, Kudüs bölgesi ise BM kontrolünde uluslararası bir statüde olacaktır. Azınlık Planına göre, başkenti Kudüs olan Federal bir Filistin devleti kurulacak, Yahudi ve Arap federe bölgeleri olacaktır. Ancak Araplar taksim planına karşı çıkarak Filistin topraklarında bağımsız müstakil bir Arap devletinin kurulmasını istemişlerdir (Oran, 2014: 637).

29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu'nda, Filistin'in taksimine yönelik yapılan oylamalarda Çoğunluk Planı "181(II) A" sayılı karar doğrultusunda 33 kabul, 13 ret ve 10 çekimser oyla kabul edilmiştir (Arı, 2014: 275). Böylelikle Filistin topraklarının Yahudi ve Araplar arasında taksim edilmesine karar verilmiş, Kudüs ise

uluslararası statüsü olan ayrı bir bölge olarak kabul edilmiştir (United Nations General Assembly, 1947).

Taksim planının kabul edilmesinde ABD'nin ve SSCB'nin destekleri oldukça etkili olmuştur. Zira taksim kararının kabul edilme süreci pek kolay olmamıştır. Nitekim oylamalarda üç devletin daha ret vermesi halinde plan geçersiz sayılacaktı. Bunu açıkça gören Siyonist teşkilatı, lobi faaliyetleri yaparak ABD üzerinde baskı kurmuştur. O dönem Başkan Truman, ülke içindeki iktidarını sağlamlaştırmak ve Yahudi desteğinden mahrum kalmamak adına BM üzerindeki nüfuzunu kullanarak birçok devleti taksim lehinde oy kullanmak üzere ikna etmiştir. Nitekim ABD'nin devreye girmesi durumu Yahudilerin lehine çevirmiştir. Başta Suriye, Irak, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen, Lübnan gibi Arap devletleri olmak üzere İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Türkiye, Yunanistan ve Küba gibi devletlerin ret kararı vermesine rağmen taksim planı kabul edilmiştir. Yahudi devletinin kuruluş sürecinin Soğuk Savaş'ın henüz yeni başladığı bir döneme denk gelmesi, Yahudiler için büyük bir avantaj olmuştur. Zira ABD ve SSCB gibi iki blok liderinin Orta Doğu'da giriştiği müttefik kazanma mücadelesi, yeni kurulacak olan Yahudi devletinin desteklenmesinde etkili olmuştur (Tekdal Fildiş, 2012: 344).

BM'nin Taksim kararı sonrası İngilizler Aralık 1947'den itibaren bölgedeki askerlerini çekmeye başlamıştır. Nihayet, 30 yıllık İngiliz manda yönetimi son bulmuş, 14 Mayıs 1948'de bütün İngiliz birlikleri Filistin'den çekilmiştir. Aynı tarihte toplanan Musevi Konseyi, David Ben Gurion liderliğinde bağımsız bir İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. İlandan hemen sonra İsrail yönetimi denetim altında tuttukları bölgelerin kendilerine ait olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte ilan edilen İsrail Devleti'nin tüm Yahudilerin ana yurdu olduğu vurgulanmıştır (Kızıloğlu, 2012: 59-60).

Tel Aviv'den ilan edilen bağımsızlığın ardından İsrail'i tanıyan ilk ülke ABD olmuştur. Birkaç gün sonra SSCB de İsrail Devleti'ni tanıdığını bildirmiştir. Böylelikle yeni kurulan İsrail devleti Soğuk Savaş döneminin başlangıcında iki büyük güç tarafından tanınmıştır (Öztürk, 2004: 22). Ancak İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle beraber Suriye, Mısır, Ürdün, Irak ve Lübnan birlikleri bağımsızlık kararını tanımayarak Filistin'e girmiş, 1948 yılında Birinci Arap-İsrail Savaşı patlak

vermiştir. İsrail, kurulur kurulmaz savaşıyla yüz yüze gelmiş, Arap devletleriyle uzun yıllar sürecek bir mücadelenin içine doğmuştur (Arı, 2014: 279).

Amerikan yönetimi, Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda Araplar tarafından çembere alınan ve Orta Doğu'da sıkışmış bir vaziyette bulunan İsrail'e destek vermiştir. Ancak Arap devletlerinin SSCB kontrolüne girmesinden endişe eden Amerikan yönetimi, Orta Doğu'nun olası bir Sovyet uydusu haline gelmemesi için de temkinli yaklaşmıştır. Aynı zamanda ABD, bölge petrollerinin güvenliğini sağlamaya yönelik politikalar izlemiş, özellikle Yahudi lobilerinin baskısına rağmen bölgedeki dengeyi sağlamak amacıyla Mısır ile yakın ilişkiler kurmuştur (Özdemir ve Akbaş, 2020: 65).

1948 Arap-İsrail savaşında, Araplar askerî açıdan İsrail'e göre sayıca daha üstün olduğu halde savaşta başarısız olmuşlardır. 1949'da BM öncülüğünde taraflar arasında ateşkes ilan edilerek savaş sona ermiştir. Savaş sonrasında İsrail, 1947 taksim kararında kendisi için öngörülen topraklardan daha fazlasını elde etmiştir (Yusuf Yıldırım, 2021: 3847). İsrail savaş sonrasında Mısır, Lübnan, Suriye ve Ürdün ile ayrı ayrı mütareke anlaşması imzalamıştır. İsrail, Mısır ile yaptığı mütarekede binlerce Filistinli mültecinin bulunduğu Gazze'yi Mısır'a bırakmıştır. Lübnan ve Suriye ile varılan anlaşmaya göre herhangi bir sınır değişikliği olmamakla beraber sınırlar askersizleştirilmiştir. Ürdün ile yapılan mütarekede ise Kudüs şehri, Ürdün ve İsrail arasında ikiye bölünmüştür. Ürdün, Doğu Kudüs ve Batı Şeria bölgesinde egemenlik hakkı elde ederek İsrail'den sonra savaşta en kârlı çıkan devlet olmuştur. Nitekim İsrail ve Ürdün, işgal ettikleri söz konusu toprakları daha sonra ilhak etmişlerdir. Netice itibarıyla, yapılan mütarekeler sonrasında İsrail, Filistin topraklarının %78'ine hâkim olurken Kudüs'ün ise yarısını ele geçirmiştir (Arı, 2014: 283-284).

4.2. Türkiye'nin İsrail'i Tanıması ve Yansımaları

1947 Taksim kararına ret oyu veren Türkiye, 1948'de İsrail'in kuruluşuyla başlayan Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda, BM Genel Kurulu'nun 12 Aralık 1948'de aldığı bir kararla ABD ve Fransa ile birlikte Filistin Uzlaştırma Komisyonu içerisinde yer almıştır. Komisyona seçilen ABD'nin İsrail yanlısı tutumu, Fransa'nın

tarafsız oluşu ve Türkiye'nin Arap yanlısı tutumu ile bir denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak Türkiye, Arapların karşı çıktığı böyle bir komisyonda Arap yanlısı tutumu bir yana, İsrail'in tanınmasıyla ilgili yaklaşımında değişikliğe gittiğinin sinyallerini vermekteydi. Esasen, Türkiye'nin tutum değiştirmesinde ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesindeki politikaları etkili olmuştur. Bununla birlikte, Türk dış politikasının uluslararası konjonktürdeki değişimleri göz önüne alarak Batı yanlısı bir çizgide durmasının da rolü büyüktür. Bu minvalde Türkiye'nin, 1947 Taksim planında göstermiş olduğu Arap yanlısı tutumundan uzaklaşarak komisyon içerisinde İsrail ve Arapları uzlaştırmaya yönelik bir tutum sergilemesi, Türkiye ve Arap devletleri arasında yıllarca sürececek bir soğukluğa neden olmuştur (Oran, 2014: 640).

Türkiye, komisyon içerisindeki görevi devam ederken 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıdığını açıklamıştır. 1945'lerden itibaren Türk dış politikasında Batı ekseninde hareket edilmesi, yeni kurulan İsrail'in Batı Bloku içerisinde ABD ile yakın temas halinde olması, Türkiye'nin böyle bir politika izlemesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte, kurulma aşamasında olan NATO'ya dahil olmak isteyen Türkiye, dış politikasını Batı ile özellikle ABD ile uyumlaştırmaya çalışmıştır. Bu aşamada İsrail'in tanınması, Batı ile uyumlu adım atmanın bir yansıması olarak tezahür etmiştir. Kısaca Türkiye, o dönemdeki genel dış politika hedefleri açısından Orta Doğu'yu araçsallaştırarak Batı ile paralel politikalar izlemiştir (Öztürk, 2004: 85-88).

4.3. 1949-1960 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye'nin 1949'da İsrail'i tanınmasının ardından iki ülke arasındaki ilk diplomatik ilişkiler, 1950'de elçilerin karşılıklı olarak atanmasıyla başlamıştır. Seyfullah Esin, 7 Ocak 1950'de Türkiye'nin İsrail'deki ilk misyon şefi olarak İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Weizmann'a güven mektubunu sunmuştur (Arslan, 2022).

Türkiye ile İsrail arasında diplomatik temasın başlamasıyla birlikte yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu yakınlaşmanın arkasında her iki ülkenin bazı yönleriyle benzerlik göstermesi etkili olmuştur. Öncelikle İsrail'in laik bir düzende kurulmuş olması ve Batı ekseninde hareket eden bir dış politika anlayışına sahip olması,

Türkiye ile paralellik göstermektedir. Bununla birlikte Orta Doğu'da İngiltere'den boşalan pozisyonu dolduran ABD'nin İsrail ile kurduğu sıcak ilişkinin, Türkiye üzerinde oluşturduğu ayrı bir etki vardır. 1950'lerde ABD ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştiren Türkiye'nin, aynı şekilde ABD ile yakın ilişkiler kuran İsrail devletiyle de yakınlaştığı görülmektedir. Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini daha da geliştirebilmek adına, Washington yönetimi üzerinde oldukça etkili olan Yahudi lobilerinin desteğinden yararlanmak istemesi, Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikalarını şekillendiren başka bir unsur olmuştur. Ayrıca, Batı'nın güvenlik şemsiyesi altına girmek isteyen Türkiye'nin Kore'ye asker gönderilmesi konusundaki tutumuna Arapların muhalif olması, Ankara yönetimini rahatsız etmiştir. ABD'nin ve İsrail'in Kore'ye asker gönderilmesini desteklemesi, NATO'ya girebilme fırsatını kaçırmak istemeyen Türkiye'nin İsrail'e yönelik yaklaşımını olumlu yönde etkilemiştir. İsrail, Batı ile paralel politikalar yürüten Türkiye ile sıcak ilişkiler kurmanın İsrail'in çıkarına olacağını düşünmüştür (Oran, 2014: 642).

Türkiye'nin ve Irak'ın girişimleriyle 26 Şubat 1955'te kurulan Bağdat Paktı, Türkiye-İsrail ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Anlaşmaya bağlı taraflar, kendilerine yöneltilecek saldırılara karşı birlikte hareket edilmesi ve Filistin konusunda BM kararlarının uygulanması yönünde işbirliğinin geliştirilmesini kararlaştırmışlardır. İsrail, Türkiye'nin ve Irak'ın almış olduğu bu kararlara sert tepki göstermiştir. Buradan hareketle İsrail yönetimi, Bağdat Paktı'na ve Türkiye'ye karşı eleştirel tavırlarda bulunarak olumsuz politikalar izlemiştir. Türkiye'nin, İsrail'e güvence vermesine rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiş, diplomatik temaslar en alt seviyelere kadar inmiştir (Kan, 2018: 182).

Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen diğer bir gelişme 1956 Süveyş Krizi sonrasında yaşanmıştır. Dönemin Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı ulusallaştırma kararının ardından İngiltere, Fransa ve İsrail kuvvetleri Mısır'a girerek Sina Yarımadası'nı işgal etmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020: 65). Bunun üzerine 19 Ocak 1956'da BM, İsrail'i kınamıştır. Türkiye de aynı yönde tutum sergileyerek İsrail'in saldırılarına tepki göstermiş, elçisini geri çağırarak diplomatik temsil düzeyini maslahatgüzarlık seviyesine düşürmüştür. Bu krizde Türkiye bir taraftan ABD ile aynı yönde politika izlemeye gayret gösterirken

diğer taraftan Amerikan Kongresi'nde oldukça etkili olan İsrail lobisiyle karşı karşıya gelmemek için İsrail'e olan tepkilerinde ölçülü olmaya çalışmıştır (Baş, 2018: 100-104).

Süveyş Krizi sonrasında Fransa'nın ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuzu azalmıştır. Bu devletlerden boşalan yeri ise ABD ve SSCB doldurmuştur. Bölgesel konjonktür değişmiş, Mısır öncülüğünde Orta Doğu'da Arap milliyetçiliği yükselişe geçmiştir. Arapların dışındakiler bilhassa Batı ve Batı yanlısı devletler hedef tahtasına oturtulmuştur. Böyle bir denklemde Türkiye ve İsrail birbirlerine yaklaşma ihtiyacı hissetmiştir. Bu durumda Amerikan yönetimi, Türkiye'nin bölgedeki varlığını önemli görmeye başlamıştır. Bu minvalde ABD, İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkiler gelişme göstermiş, özellikle Türkiye ve İsrail arasında ekonomik, askeri, siyasi ve istihbarat alanlarında karşılıklı işbirliği artmıştır (Özdemir ve Akbaş, 2020: 56).

4.4. 1960-1980 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri

1960'lar Türk dış politikasında belli başlı değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin Batı'ya karşı tavrı değişmiş, Türk dış politika yapıcıları, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini gözden geçirmeye başlamıştır. Türk dış politikasındaki tavır değişikliğinin temel sebebi ise Kıbrıs meselesi üzerine cereyan etmiştir. Kıbrıs konusunda Batı tarafından bilhassa ABD tarafından yalnız bırakılan Türkiye, yönünü Orta Doğu'ya çevirmiştir. Türkiye'nin değişen Orta Doğu politikası çerçevesinde Türkiye-İsrail ilişkileri olumsuz etkilenmiştir (Şahin, 2010b: 13).

1960'lı yıllarda Rum kesiminin Kıbrıs'taki Türkler üzerinde artan şiddetli saldırıları, Türkiye'nin askeri müdahale kararı almasında etkili olmuştur. Ancak Amerikan Başkanı Johnson'ın müdahaleye karşı Türkiye'ye gönderdiği sert mesajlar hayal kırıklığına neden olmuştur. Tarihte "1964 Johnson Mektubu" olarak bilinen mektupta ABD, Türkiye'nin yapacağı askerî harekâta karşı çıkmıştır. Hatta Türkiye'ye verilen silahların ABD'nin izni olmadan kullanılamayacağı bildirilmiştir. Dahası Türkiye'ye yönelik olabilecek muhtemel bir SSCB saldırısında Türkiye'nin NATO tarafından savunulmayacağı ifade edilmiştir. Açıkça belirtilen bu mesajlar

karşısında Türkiye, Batı tarafından yalnız bırakılmanın acı tecrübesini yaşamıştır. Dolayısıyla Johnson Mektubu, Türk-Amerikan ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Uluslararası politikada yalnız kaldığını gören Türkiye, dış politikasını gözden geçirmeye karar vermiştir. Böylelikle Batı şemsiyesi altında ABD ile paralel politikalar yürütmeye çalışan Türkiye, önceki dönemlere göre daha özerk bir dış politika sergilemeye başlamıştır (Alptekin ve Özer, 2020: 287-289).

Mektup hadisesinden sonra Türkiye kamuoyunda Amerikan karşıtlığı artmıştır. Bunun yanında uluslararası sistemde yumuşamaya bağlı olarak bloklar arasındaki diyalogun gelişmesi ve Bağlantısızlar hareketinin BM içindeki etkisinin artması neticesinde Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini sınırlandırdığı görülmektedir. Bunun bir yansıması olarak Türkiye-İsrail ilişkileri de bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. ABD ile sıkı ilişkiler içerisinde olan İsrail'e Türk hükümeti tarafından mesafe koyulmuş, buna bağlı olarak Arap devletleri ile yakın ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde Türkiye, 1967 Arap-İsrail savaşında (Altı Gün Savaşları) tarafsız rolünden vazgeçerek Arap yanlısı politikalar izlemeye başlamıştır. Bu savaşta Türkiye'deki üslerin Arap devletlerine karşı kullanılmayacağı yönünde TBMM'den açıklamalar yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye, BM platformunda Arap devletlerinin tezlerine destek vererek İsrail'in Orta Doğu'daki toprak genişletmesine yönelik işgal girişimlerini kınamıştır (Baş, 2018: 109-111). Kıbrıs meselesinden ötürü uluslararası alanda hissedilen yalnız bırakılmışlık duygusunun Türk dış politikası üzerinde oluşturduğu etki, Türkiye'yi Arap yanlısı bir siyaset izlemeye itmiştir. Neticesinde, Türkiye politikalarını gözden geçirmiş ve siyasi olarak Filistin davasında Arap tezlerini destekler hale gelmiştir (Öztürk, 2004: 208-209).

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir başka hadise, 21 Ağustos 1969'da Müslümanlar için kutsal sayılan Mescid-i Aksa'nın kundaklanması olmuştur. İslam ülkelerini ayağa kaldıran bu olay karşısında Türkiye, Arap devletlerin tarafında yer alarak İsrail'e sert tepki göstermiştir. Eylül 1969'da 25 ülke, yangın konusunu görüşmek üzere Fas'ta bir araya gelerek İslam Zirvesi'ni gerçekleştirmişlerdir. Türkiye, özellikle Kıbrıs meselesi için uluslararası bir destek sağlayabilmek arzusuyla Müslüman ülkelerle birlikte zirveye katılmıştır. Zirvede,

İsrail'den 1967 Altı Gün Savaşı'nda işgal ettiği bölgelerden ve Doğu Kudüs'ten çekilmesi istenmiştir. Bununla birlikte zirveye katılan ülkelerden İsrail'i tanımış olanların İsrail ile diplomatik ilişkisini tamamen kesmesi istenmiştir. Ancak Türkiye bu karara karşı çıkmıştır. Esasen bu zirvede Türkiye, Müslüman ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmayı amaçlarken diğer taraftan İsrail ile olan ilişkilerini koparmak istememiştir (Oran, 2014: 798-799).

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerde bir durgunluk söz konusuysa 1973'te Araplar ile İsrail arasında yaşanan Yom Kippur Savaşı sonrası, ikili ilişkilerde iyice soğumalar meydana gelmiştir. Arap devletlerinin sürpriz bir şekilde İsrail'e karşı harekete geçmeleri, geniş çaplı bir savaşa dönüşmüştür. Bu savaşta ABD ve SSCB karşı karşıya gelmiştir. Türk makamları, İncirlik Üssü'nü İsrail'e yardım etmek amaçlı kullanılmak isteyen ABD'ye izin vermemiştir. Aksine, Araplara askeri yardım götürmek isteyen Sovyet uçaklarına hava sahasını kullanması için müsaade etmiştir (Baş, 2018: 111-112).

1973 savaşı sonrasında Arap ülkelerinin petrol ambargosu uygulaması ve petrol fiyatlarındaki yükseliş, buna bağlı olarak Batı'nın Türkiye'ye mali ve askeri yardımlarını kesmeleri, Türkiye'nin Orta Doğu'ya daha fazla yönelmesine sebep olmuştur. Petrol zengini Arap ülkeleri ile kurulacak sıcak ilişkilerin, Türkiye'nin ekonomik çıkarları açısından önemli olduğu görülmüştür. Bu durumu gözeten Türkiye, Orta Doğu'da Arap ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirmiş, İsrail ile olan meselelerde Arapların yanında yer almıştır. Nitekim 1977'de İsrail'in Lübnan'a yönelik izlediği politikalara karşı Türkiye sert tepki göstermiş, 1975'te BM Genel Kurulu'nun Siyonizmi ırkçılığın bir çeşidi olarak kabul eden kararını desteklemiştir. Bunun dışında, 1974'te Fas'ta gerçekleştirilen Arap zirvesinde alınan kararlar doğrultusunda FKÖ, Filistin'in resmi temsilcisi olarak ilan edilmiştir. Türkiye bu karara destek vermiş, 1975'te BM nezdinde alınan kararlar çerçevesinde FKÖ'yü Filistin halkının tek resmi temsilcisi olarak kabul etmiştir. 1976'da Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) toplantısında ise FKÖ'nün Türkiye'de büro açmasına izin verilmiştir (Öztürk, 2004: 210-211).

Türkiye'nin FKÖ ile yakın ilişkiler kurması, 1970'ler boyunca Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin soğuk olmasının sebeplerinden biri olmuştur. Zira İsrail

FKÖ'yü tanımamakta, aksine terör örgütü olarak ilan etmekteydi. Ancak Arap Birliği'nin ve BM'nin FKÖ'yü meşru bir temsilci olarak tanıması sonrası, Türkiye de bu doğrultuda politikalar izlemiştir. Ekim 1979'da FKÖ lideri Yaser Arafat, Türkiye'nin resmi daveti üzerine gelerek Ankara'da örgütün resmi temsilciliğini açmıştır. Türkiye ile FKÖ arasında kurulan bu yakın ilişki İsrail tarafından olumsuz karşılanmıştır (Oran, 2014: 800).

4.5. 1980-1990 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri

29 Temmuz 1980'de İsrail Meclisi'nin kabul ettiği bir kanun ile Kudüs'ü bir bütün olarak İsrail'in başkenti olarak ilan etmesi, Türkiye-İsrail arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen ciddi bir mesele olmuştur. Türkiye, Kudüs'ün İsrail tarafından ilhak edilmesine sert tepki göstermiş, diplomatik olarak 1956'dan bu yana maslahatgüzarlık düzeyinde olan temsilciliğini İkinci Kâtip seviyesine düşürmüştür (Uzer, 2011: 145).

Türkiye'nin İsrail'e karşı almış olduğu diplomatik kararlara bir tepki olarak ABD kanadından yanıt gecikmemiştir. 1981'de 61 Amerikalı senatör, Türkiye'nin Washington'daki Büyükelçiliğine mektup yollamış, "Türkiye'nin İsrail'e yönelik izlemiş olduğu olumsuz siyasetin, ABD-Türkiye ilişkilerine olumsuz yansiyebileceği" yönünde uyarılarda bulunmuştur. Türkiye, ABD'nin bu tepkisine karşılık aynı yıl içerisinde ülkesine gelecek olan İsrail spor kafilesine izin vermeyerek mektuba cevap vermiştir. Türkiye'nin bu hamlesi, ABD Kongresinde etkili olan İsrail lobisini oldukça kızdırmıştır (M. Kaya, 2019: 1059). Bu anlamda Türkiye-İsrail ilişkilerinin ABD ekseninde genel olarak bir "etki tepki" mekanizması içerisinde işlediği görülmektedir. Türkiye'nin İsrail ile olumlu veya olumsuz anlamda etki gösteren ilişkilerine paralel olarak ABD tarafından tepkiler gelmektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerinin, Amerikan dış politikasından etkilendiği görülmektedir. Bu durum ABD ile İsrail arasındaki özel ilişkiden kaynaklandığı gibi aynı zamanda ABD'nin Türkiye-İsrail ilişkilerine konstrüktivist açıdan yaklaşmasının bir sonucudur.

Türkiye, uluslararası alanda destek beklediği Kıbrıs meselesi konusunda istediği desteği 1980'lerde görememiştir. Bu konuda Arap ülkelerinin verdiği

destekse etkisiz kalmıştır. Türkiye, bölgesinde izlemeye çalıştığı dengeli siyasetle hem Arap ülkelerinin siyasi ve ekonomik desteğini almak istemiş hem de ABD ile çok sıkı ilişkileri olan İsrail'den olumsuz ilişkilere rağmen vazgeçmemiştir (Öztürk, 2004: 239-240). Bunun en somut göstergelerinden biri Türkiye ve İsrail arasında devam eden istihbarat ilişkileridir. 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali sonrasında Ermeni terör örgütü ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia)'nın kamplarına sızarak Türkiye'ye istihbarat sağlaması, ikili ilişkilere olumlu yansımıştır. Buna paralel olarak ABD'deki Yahudi lobileri ve devlet adamları Türkiye-İsrail yakınlaşmasına destek vermişlerdir. ABD'de nüfuz sahibi olan Richard Perle, Daniel Pipes ve Paul Wolfowitz gibi İsrail yanlısı isimler, iki ülkenin yakınlaşmasına sıcak bakmışlardır. Buna benzer bir durum ABD'deki güçlü İsrail lobileri üzerinden yaşanmıştır. AIPAC ve JINSA, ABD Kongresinde Türkiye aleyhine çıkacak tasarılar karşı çıkarak Türkiye-İsrail ilişkilerine ivme kazandırmaya çalışmışlardır. 1989'da AIPAC bu minvalde bir adım atarak sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir kararın reddedilmesi konusunda önemli rol oynamıştır (Uzer, 2011: 145).

1985'ten itibaren Türkiye-İsrail ilişkileri tedricen gelişme göstermiştir. İlişkilerdeki yakınlaşma diplomatik temsilciliklerin yükseltilmesiyle somutlaştırılmıştır. Bununla birlikte iki ülke arasındaki istihbarat paylaşımı daha da belirginleşmiştir. Türkiye, ikili ilişkilerde yaşanan gelişmelere rağmen yine de bölgede izlediği dengeli siyasetini sürdürmüştür. Nitekim 1988'de FKÖ lideri Yaser Arafat, sürgünde bağımsız Filistin Devleti'ni ilan ettiğinde, Türkiye aynı gün içinde Filistin Devleti'ni tanıdığını açıklamıştır. Kısacası, Türkiye FKÖ'yü Filistin'in resmi temsilcisi kabul edip, Filistinlilerin kendi kaderini tayin etme hakkının olduğunu desteklerken aynı zamanda İsrail'in bölgede yaşam hakkının olduğunu ifade etmiştir. Filistin Ulusal Konseyi bu doğrultuda bir tutum sergileyerek 1989'da BM'nin aldığı 242 sayılı kararlar çerçevesinde İsrail'in bölgedeki yaşam hakkını tanımıştır. Bu gelişmeler ışığında İsrail ve Filistin arasında barış zemini oluşmaya başlamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 450-451).

4.6. 1990-2002 Dönemi Türkiye İsrail İlişkileri

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemin yapısı değişmiş, dünya iki kutuplu bir yapıdan ABD'nin başat bir güç olarak ortaya çıktığı tek kutuplu bir yapıya bürünmüştür. SSCB'nin çökmesi, Doğu ve Batı arasındaki çatışmanın bitmesi, Türkiye'nin dış politikada daha rahat hareket etmesine imkân sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri oldukça hızlı gelişmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin 1990'lar boyunca gelişmesinde bazı faktörler etkili olmuştur. Sovyetlerin yıkılması ve Birinci Körfez Savaşı'nın patlak vermesi bunların başında gelmektedir. Körfez Savaşı akabinde bölgede ortaya çıkan yeni konjonktür, Türkiye ve İsrail ilişkilerinin olumlu yönde ilerlemesine zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, iki ülkenin algıladığı tehditlerin ortak olması ve beklentilerin karşılıklı olarak örtüşüyor olması, Türkiye-İsrail ilişkilerine ivme kazandıran bir başka faktör olmuştur (Öztürk, 2004: 311-312).

Ağustos 1990'da Saddam Hüseyin'in Kuveyt topraklarını işgal etmesi, Orta Doğu'da yeni bir sürecin başlamasına zemin hazırlamıştır. Türkiye, Birinci Körfez Savaşı öncesinde bölgesinde meydana gelen gelişmeleri yakından takip ederek süreç boyunca ABD ve İsrail ile aynı safta yer almıştır (Sönmezoğlu, 2006: 451). Irak'ın saldırgan tavrı ve bölgede görünür hale gelen PKK unsurları, Türkiye'nin güvenliği için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Böyle bir ortamda, Türk dış politikası üzerinde o dönem etkili olan TSK, güvenlik odaklı politikaları dış politikasının öncelikli gündemine yerleştirmiştir. Aynı şekilde İsrail'in de Saddam'ı tehdit olarak görmesi, Türkiye ve İsrail'i stratejik olarak birbirine yaklaştırmış, iki ülke geliştirdiği işbirliği bakımından 1990'lı yıllarda en iyi dönemini yaşamıştır (Sarıaslan, 2019: 1068).

ABD'nin Orta Doğu politikasının temel parametrelerinden biri olan bölge petrolünün güvenliği, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle birlikte tehlikeye girmiştir. Bununla birlikte Amerikan dış politikası açısından birincil öneme sahip olan İsrail'in güvenliği için de aynı durum söz konusu olmuştur. 1979 İran devrimi sonrası Orta Doğu'da değişen dengeler, söz konusu parametreler açısından zaten bir risk oluşturmaktaydı. Buna ilaveten, Soğuk Savaş sonrası dönemde Saddam'ın bölgede izlemiş olduğu sert ve yayılcı politikalar, ABD tarafından başka bir tehdit olarak görülmüştür. Dolayısıyla İran'dan sonra Irak da ABD'nin bölgedeki hedefi haline

gelmiş, Washington yönetimi bu iki ülkeyi çevreleyerek bölgesel çıkarlarını koruma altına almaya çalışmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 539).

Türkiye bu dönemde ABD'nin çevreleme politikalarına açık destek vermiştir. Türkiye'nin çıkarları bu noktada ABD ile işbirliğini gerektirmiştir. Zira İran-Irak savaşından sonra Türkiye'nin Irak ile ilişkileri bozulmuştur. Ayrıca Irak'ın, su sorunu ile ilgili diğer Arap ülkeleri üzerinde etki kurarak Türkiye aleyhine politikalar izlemesi, Ankara'yı rahatsız etmiştir. Kaldı ki, Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda Irak'ın bombalanması için İncirlik üssünü NATO'ya kullandırması ve Kerkük-Yumurtalık petrol boru hatlarını kapatması, Saddam yönetimi tarafından hoş karşılanmamıştır. Irak üzerindeki Amerikan baskısının son bulmasıyla Saddam yönetiminin daha saldırgan davranacağını düşünen Ankara yönetimi, ülkesine yönelik olarak intikam duygusuyla hareket edebilecek bir Irak'tan endişe duymuştur. Özellikle PKK'nın desteklenmesi ve su sorunu konusunda Arap ülkelerinin Türkiye aleyhinde hareket etme ihtimali engellenmek istenmiştir. Bu yüzden Türkiye, ABD'nin Irak'ı çevreleme politikasını desteklemiş ve bu ülke üzerindeki baskısının devam etmesini önemli görmüştür. Türkiye'nin ve ABD'nin bölgedeki çıkarlarının uyum sağlaması ve iki ülke arasında karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi, 1990'lı yılların sonuna doğru Türk-Amerikan ilişkilerine değerli müttefiklik niteliği kazandırmıştır (Oran, 2018: 272-273).

ABD'nin bu dönemde çevrelemeye çalıştığı ülkelerden bir diğeri İran'dır. Orta Doğu'daki Amerikan çıkarları ve İsrail'in güvenliği açısından tehdit oluşturan İran rejiminin etkisi kırılmak istenmiştir. Ayrıca İran, 1990'lı yıllarda Orta Doğu başta olmak üzere Orta Asya'da ve Kafkasya'da Türkiye ile rekabet içinde olan bir ülkedir. Özellikle Hazar bölgesindeki enerji, Türkiye ve İran arasında rekabetin yaşandığı alanlardan biri olmuştur. Bölgesel ilişkilerdeki enerji boyutu, Türkiye ile İsrail'i birbirine yaklaştırmıştır. İsrail, ABD ile birlikte Hazar bölgesindeki enerjinin İran üzerinden geçmesini istememiş, buna karşılık Bakü-Ceyhan boru hattı projesine destek vermiştir. Türkiye ve İsrail'in İran konusunda işbirliği yapmasının en önemli sebebi, İran rejiminin Orta Doğu'da yayılmasını önlemektir. Bu minvalde Türkiye ile İsrail, uyuşan çıkarlar çerçevesinde ve Amerikan dış politikası ekseninde bölgesel işbirliği geliştirmişlerdir (Erkmen, 2005: 163).

Bu dönemde İsrail-Filistin meselesi konusunda yaşanan olumlu görüşmeler, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. ABD'nin önyak olduğu 1991 Madrid Konferansı ve 1993 Oslo görüşmeleri sonrasında, Filistin sorununun çözümüne yönelik gösterilen çaba, Türkiye-İsrail ilişkilerine olumlu yansımıştır (Sarıaslan, 2019: 1068-1069). Bu gelişmelerin akabinde 1980'den beri diplomatik olarak en alt seviyede olan Türkiye-İsrail ilişkileri, olumlu havanın etkisiyle 1991'de tekrar büyükelçilik seviyesine yükselmiştir. Aynı şekilde Filistin'in ve İsrail'in Ankara'daki diplomatik temsilcilikleri de eşzamanlı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltilmiştir (Çelikkol, 2022).

1990'lı yılların başında Türkiye ve İsrail arasında resmi ziyaretler gerçekleştirmeye başlamış, ilerleyen dönemlerde ilişkiler stratejik işbirliği boyutuna ulaşmıştır. 1993'te iki ülkenin Dışışleri Bakanları Hikmet Çetin ve Şimon Peres karşılıklı olarak ziyaretlerde bulunmuşlardır. 1994'te ise İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman Türkiye'ye ziyarete gelmiş, bu durum İsrail'in cumhurbaşkanlığı düzeyinde ilk ziyareti olması bakımından önemlidir. Buna mukabil, Türkiye'den de İsrail'e üst düzey ziyaretler gerçekleşmiş, 1994'te Başbakan Tansu Çiller ve 1996'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel İsrail'i ziyaret eden ilk başbakan ve cumhurbaşkanı olmuşlardır. Karşılıklı ziyaretlerin ardından ilki ülke arasında ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri ilişkiler gelişmeye başlamıştır (Uzer, 2011: 147).

Türkiye'nin bu dönemde Suriye, Yunanistan ve PKK terör örgütü ile karşı karşıya geldiği durum, stratejik olarak İsrail ile işbirliğini gerekli kılmıştır. Yunanistan'ın ve Suriye'nin birlikte hareket ederek Türkiye'ye karşı PKK'yı desteklemeleri ve 1995'te imzaladıkları Savunma ve İşbirliği Anlaşması, Türkiye'nin tehdit algısını daha çok yükseltmiştir. Bu sebeple, Türkiye rekabet içinde olduğu Yunanistan ve Suriye'ye karşı İsrail ile stratejik işbirliğine giderek konvansiyonel anlamda üstünlüğünü korumaya çalışmıştır (Özdemir ve Akbaş, 2020: 58).

İsrail, 1990'lar boyunca Kudüs ve Filistin topraklarındaki hâkimiyeti başta olmak üzere Golan'ın işgali sonrası oluşan mevcut statükosunu korumak istemiştir. Türkiye ise su sorunu ve PKK üzerinden kendisini sıkıştırmaya çalışan hatta Hatay üzerinde hak iddia ederek Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden Suriye'ye karşı statükosunu korumayı amaçlamıştır. Bununla birlikte Irak'ın toprak

bütünlüğünü savunmak ve Kıbrıs'taki statükoyu korumak da Türkiye'nin üzerinde durduğu bir başka konu olmuştur. Diğer taraftan Türkiye ve İsrail, SSCB sonrası dönemde Orta Asya'da Sovyet etkisinin kırılması ve yerine Batı yanlısı rejimlerin oluşması konusunda benzer fikirlere sahiptirler. Dolayısıyla bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ile İsrail, güvenlik odaklı politikalar ve ortak çıkarlar çerçevesinde stratejik olarak birbirlerine yaklaşmışlardır (Erkmen, 2005: 164).

Şubat 1996'da Türkiye ve İsrail arasında stratejik açıdan oldukça önemli olan Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte ikili ilişkiler daha da derinleşmiştir. Anlaşmaya göre, Türk ordusunun askeri araç ve gereçlerinin İsrail tarafından modernize edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bazı silahların gerek üretimi gerekse bakım ve onarımı konusunda iki ülke arasında ortaklık kurulmuştur. Bu kapsamda yürütülen önemli konulardan biri de iki ülkenin pilotlarının karşılıklı olarak birbirlerinin hava sahasında eğitim yapabilmesidir. Bununla birlikte aralarında ABD'nin de bulunduğu ortak tatbikatlar planlanmıştır. Türkiye ile İsrail arasında askeri bilgi ve istihbarat paylaşımı, deniz kuvvetleri arasında işbirliği, karşılıklı silah alışverişi ve askeri eğitim yapılması öngörülmüştür. Esasen, İsrail kurulduğundan beri ilk defa iki ülke arasındaki ilişkiler bu denli gelişme gösteriyor, tabiri caizse ikili ilişkiler altın çağını yaşıyordu. Bununla birlikte Mart 1996'da iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması, Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi gibi anlaşmalar imzalanarak ticari olarak da iki ülke arasındaki işbirliği geliştirilmeye çalışılmıştır. Ağustos 1996'da ise iki ülke arasında yapılan Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması ile TSK'ya ait F-4 Fantom uçaklarının İsrail tarafından modernize edilmesi kararlaştırılmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 581-582). 1998'de Türkiye söz konusu anlaşmalar çerçevesinde 48 adet F-5 uçağının modernizasyon ihalesini İsrail'e vermiştir. Yine bu dönemde İsrail'den çeşitli savaş araç ve gereçleri ithal edilmiş ve Nisan 2002'de TSK'ya ait M-60 tankları, Israeli Military Industries firması tarafından modernize edilmiştir (Sarıaslan, 2019: 1073).

ABD, Türkiye ve İsrail arasında geliştirilen askeri işbirliğinden oldukça memnun olmuştur. Hatta iki ülke arasında gerçekleştirilen ortak tatbikatlara

katılmakla kalmamış, TSK ait M-60 tankları ve F-4 uçaklarının İsrail tarafından modernize edilmesine onay vererek bu ilişkiye katkı sağlamıştır. Ayrıca İsrail'in Türkiye ile geliştirdiği ortak program ve projelerin çoğuna ABD finansman olmuştur (Oran, 2018: 273). Daha da önemlisi 1999'da PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasında ABD ve İsrail istihbarat örgütlerinin büyük rolü vardır (Uzer, 2011: 149).

Türk dış politika yapıcıları, bu dönemde İsrail ile kurdukları ilişkilere ABD faktörünü gözeterek ayrı bir önem vermişlerdir. Netice itibariyle ABD, Türkiye ve İsrail arasında kurulan stratejik işbirliğinin tamamlayıcısı olmuştur. İsrail ile olumlu yönde geliştirilecek ilişkilerin, doğal olarak ABD'yi memnun edeceği düşünülmüştür. Buradan hareketle Türkiye-İsrail yaklaşması, Amerikan dış politikasını Türkiye'nin yararına olacak şekilde etkilemenin bir aracı olarak görülmüştür. Zira ABD içerisinde güçlü olan İsrail lobisinin kongre ve başkan üzerindeki etkisi düşünüldüğünde Türkiye, İsrail ile kurduğu sıcak ilişkilerin avantajlarından faydalanmak istemiştir. Örneğin, Türkiye ihtiyaç duyduğu fakat ABD'den satın alırken zorlandığı firkateyn ve taarruz helikopterleri konusunda İsrail lobisinden destek beklemiştir. Bunun dışında Türkiye, Amerikan kongresinde Türkiye aleyhine çıkacak sözde Ermeni soykırımı konusunda da İsrail lobilerinin desteğini aramıştır (Oran, 2018: 274).

Orta Doğu başta olmak üzere Kafkasya'da ve Orta Asya'da Batı ekseninde gelişen bloklaşmalarda ABD'nin büyük rolü vardır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, Orta Doğu'da Türkiye, İsrail ve ABD arasındaki ilişkiler ağının yönlendiricisi konumunda olan ülkenin ABD olduğudur. Söz konusu bölgelerde Türkiye ve İsrail ile işbirliğine girenler dolaylı olarak ABD ile yaklaşmayı hedeflemişlerdir. Küresel bir güç olan ABD'nin desteğine ihtiyaç duyan ülkeler, bu dönemde İsrail veya Türkiye bağlantısını kullanarak hedeflerine ulaşmak istemişlerdir (Erkmen, 2005: 168). Böylelikle ABD, Türkiye ile İsrail arasında gelişen işbirliği neticesinde Orta Doğu'da ve Akdeniz'in doğusunda nüfuzunu artırmıştır. Washington yönetimi, bir taraftan İsrail'in güvenliğini sağlarken diğer taraftan bölgede yürütülen barış süreci kapsamında Suriye üzerinde baskı kurmuştur. Türkiye ise İsrail ile geliştirdiği işbirliği sayesinde ABD ve İsrail lobisinin desteğini kazanmıştır (Oran, 2018: 274).

1990'lar boyunca altın yılını yaşayan Türkiye-İsrail ilişkileri, 2000'li yıllardan itibaren duraklamaya girmiştir. İlişkilerdeki duraklamanın nedenleri incelendiğinde birkaç faktörün etkili olduğu görülmektedir. Öncelikle 1999'da Öcalan'ın yakalanmasıyla birlikte Türkiye ve Suriye arasında diyalog gelişmiş, ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'nin 1990'lar boyunca Suriye'ye karşı İsrail'e duyduğu ihtiyaç göreceli olarak azalmıştır. Sonraki süreçte ise Türk dış politikasında tekrar denge siyaseti izlenmeye başlanmıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinde duraklamaya neden olan asıl faktör ise İsrail'in Filistin üzerinde uyguladığı şiddet politikalarıdır. 1999'da İsrail ve Filistin arasında barış görüşmeleri kapsamında yapılan toplantılarda, 2000 yılı için nihai bir anlaşma yapılması kararlaştırılmıştı. Fakat nihai anlaşma yapılamadığı gibi Bağımsız Filistin Devleti'nin kurulması planı da ertelenmiştir. Bunun üzerine "Lübnan Kasabı" olarak bilinen Ariel Şaron'un büyük bir heyetle Mescid-i Aksa'ya girerek Filistinlileri tahrik etmesiyle İkinci İntifada (el-Aksa İntifada'sı) başlamıştır (SDE Analiz, 2011: 10).

1987'de İsrail'in Filistinlilere yönelik saldırıları sonucunda başlayan ve 1993 Oslo görüşmeleri ile sonlanan Birinci İntifada'nın üzerinden çok geçmeden İsrail ve Filistin arasındaki olumlu hava sona eriyor, İsrail tekrar Orta Doğu barış sürecini baltalayan girişimlerde bulunuyordu. İsrail'in Filistin halkına yönelik yaptığı zulme karşı bir başkaldırı anlamına gelen intifada hareketinin patlak vermesinde; Filistin topraklarına el konulması, vergi toplanması, Yahudi yerleşim birimlerinin inşa edilmesi, tutuklama ve ablukalarla Filistinlilerin yıllarca bir köşeye sıkıştırılması etkili olmuştur. İntifada hareketinin en önemli sonuçlarından birisi, İsrail işgaline karşı silahlı ve siyasi yönde mücadele veren İslami Direniş Hareketi olarak bilinen HAMAS (Harakat-al Muqawama al-İslamiye)'in ortaya çıkmış olmasıdır (Fırat, 2021). HAMAS, kendisine bağlı İzzeddin el-Kassam Tugayları'nın İsrail'e yönelik eylemleri nedeniyle ABD ve İsrail tarafından terör örgütü olarak ilan edilmiştir (Mercan, 2018: 71).

2000-2002 döneminde İsrail'in Filistin'e yaptığı saldırılarda binlerce sivil hayatını kaybetmiştir. Ayrıca İsrail, Filistinlilerin geçişini engellemek üzere Batı Şeria'yı bölen bir duvar inşa etmiştir. Nitekim yaşanan bu gelişmeler Türkiye-İsrail

ilişkilerinde erozyona sebep olmuş, İsrail'e yönelik bakış açısı 1990'lardan farklı bir boyuta ulaşmıştır. İsrail'in 2002'de yapmış olduğu Savunma Duvarı Operasyonu sonrasında Türkiye saldırılara karşı tepki göstermiş, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, İsrail yönetimini soykırım yapmakla suçlamıştır. Türkiye'nin başbakan düzeyinde İsrail'e yönelik göstermiş olduğu bu tür bir tepki, 2000'li yıllara girerken Türkiye-İsrail ilişkilerindeki değişen seyrin açık bir göstergesi olmuştur (Sönmezoğlu vd., 2012: 618).

4.7. 2002-2022 Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri

Kasım 2002'de AK Parti hükümetinin iktidara gelmesiyle, Türkiye'nin iç ve dış politikasında gözle görülür değişimler meydana gelmiştir. Özellikle dış politikada Orta Doğu özelinde yaşanan dönüşümle birlikte Türkiye bölgesinde aktif bir politika izlemeye başlamıştır. 2002 sonrasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrini belirleyen konu ise genellikle Filistin meselesi olmuştur (Uzer, 2011: 150-151).

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin başladığı ilk tarihten bugüne kadar ikili ilişkilerin genel seyrine bakıldığında inişli çıkışlı bir durum söz konusudur. Zira İsrail bölgede izlediği politikalar nedeniyle, Türkiye'nin nasıl ve hangi düzeyde bir ilişki kuracağına karar vermekte zorluk çektiği bir devlettir. İsrail ile ilişkileri geliştirmenin faydaları olmasına rağmen bu ülkenin çevresinde izlediği saldırgan siyaset ve Arap ülkeleriyle olan sorunları, Türk dış politikası karar vericileri açısından ikilemlere neden olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Arap ülkeleri ile İsrail arasında denge kurmakta güçlük çekmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Özellikle küresel bir güç olan ABD'nin İsrail'in koşulsuz destekçisi olması, ilişkiler dengesinde göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Ancak Türkiye gerek tarihsel ve kültürel bağların gerekse sahip olduğu muhafazakâr nüfusun etkisi altında İsrail tarafından Filistinli Müslümanlara yapılan saldırılara da kayıtsız kalamamaktadır. Esasen, Orta Doğu'da Amerikan desteğini arkasına alan İsrail'in Filistin'e yönelik uygulayacağı politikalarda daha sorumlu davranması gerektiği açıktır. Ancak bu dönemde, İsrail aksi yönde hareket ettiği sürece ve Filistinlileri bölgede yok saydıkça, Filistin halkının yanında daha fazla durma eğilimi gösteren bir Türkiye ortaya çıkmaktadır (Uslu, 2006: 292).

4.7.1. İlişkilerde Gerginlikler Dönemi ve ABD

4.7.1.1. 2003 Irak Savaşı

2003'te ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle başlayan süreç, Türkiye-ABD ve Türkiye-İsrail ilişkileri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, Irak savaşı sonrasında ABD ve İsrail ile olan ilişkilerini sorgulamaya başlamıştır. Türkiye'nin ve İsrail'in Irak'a yönelik politikalarındaki farklılık ve bölgedeki çıkarlarının çatışması, iki ülke arasında sorunlara neden olmuştur. Daha da önemlisi İsrail'in Irak'ın kuzeyinde gösterdiği faaliyetler Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiştir (Sariaslan, 2019: 1074). İsrail istihbarat teşkilatı MOSSAD'ın Irak'ın kuzeyinde Kürt komandolar yetiştirip eğitmesi, bu grupları finanse etmesi ve siyasi yönden desteklemesi Türkiye'yi kaygılandırmıştır. Buna ilaveten, bu bölgede geçmişte yaşamış olan ve daha sonra göç eden Yahudilerin, ellerinde bulundurduğu tapulara istinaden Irak'ın kuzeyinde yer edinmeye çalışması, Türkiye-İsrail ilişkilerine gölge düşürmüştür (Boran, 2020: 31).

ABD'nin Irak işgali, Türkiye-ABD ilişkileri açısından kötü bir sınav niteliği taşımaktadır. Zira ABD'nin savaş sürecinde Türkiye topraklarını kullanmak istemesi ve bu talebi konu alan 1 Mart tezkeresinin TBMM tarafından kabul edilmemesi, Arap ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanırken, Türkiye-ABD ilişkilerinde sıkıntılara neden olmuştur. Bu sıkıntılı süreç 2007 yılına kadar sürmüş, ilişkilerde dalgalanmalar yaşanmıştır. Ancak bu dönemde Türkiye, hem çıkarları gereği hem de bölgesel sorunları aşmak maksadıyla ABD ve bölge ülkeleri ile yoğun bir diplomasi yürütmüştür (Aydın Aydın, 2013: 479).

Irak'ın işgaliyle beraber Türkiye ve İsrail arasında bazı görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Türkiye, toprak bütünlüğünü savunabilen ve merkezi yapısı güçlü olan bir Irak yönetimi istemektedir. Hatta Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti oluşturulmasına da karşı çıkmaktadır. İsrail ise tam tersi bir politika içindedir. Parçalanmış bir Irak, İsrail'in güvenliği ve çıkarları açısından daha rasyonel görünmektedir. Başka bir deyişle İsrail, tehlikeli olmayacak kadar zayıf, İran etkisi altında kalmayacak kadar güçlü bir Irak arzulamaktadır. Sonuç olarak, iki ülkenin de Irak konusunda farklı beklentiler içinde olduğu görülmektedir (Erkmen, 2005: 172).

Irak Savaşı'nın Orta Doğu politikalarını ve ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilediği aşikârdır. Türkiye'nin Irak işgali sonrası ABD ve İsrail ile içine düştüğü gerginlikler ilerleyen dönemlerde kısmen atlatılmıştır. Buradan hareketle Türkiye, AK Parti hükümetinin yeni dış politika vizyonu çerçevesinde, komşularla sıfır sorun stratejisiyle bölgesinde istikrar ve barışın sağlanmasına yönelik politikalar izlemeye başlamıştır (SDE Analiz, 2011: 12).

2005'te Başbakan Erdoğan heyetiyle birlikte İsrail'i ziyaret ederek mevkidaşı Ariel Şaron ve İsrail Cumhurbaşkanı Moshe Katsav ile görüşmüştür. Görüşmeler sonrasında iki ülke arasında ılımlı bir hava oluşmuş, TSK'ya ait M-60 tanklarının modernizasyonuna ve İsrail yapımı insansız hava araçlarının (Heron) satın alınmasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır (Uzer, 2011: 151).

4.7.1.2. HAMAS'ın Türkiye Ziyareti

İkibinli yılların başından beri İsrail'in Filistinliler üzerinde uyguladığı şiddet 2002-2003 yıllarında artarak devam etmiştir. FKÖ lideri Yaser Arafat'ın İsrail tarafından hapsedilmesi ve Filistin'e yapılan askeri operasyonlarda pek çok Filistinli sivilin öldürmesi sonrasında, Türkiye'nin İsrail'e yönelik eleştirileri giderek sertleşmiştir (Sönmezoğlu vd., 2012: 618). Nitekim 2004 yılında İsrail'in Gazze'ye yaptığı bir operasyonda HAMAS'ın Dini Lideri Şeyh Ahmed Yasin'i öldürmesi, Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmış, İsrail hükümeti kınanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2004). Başbakan Erdoğan, bu saldırıları sert bir dille eleştirerek İsrail'in devlet terörü işlediğini söylemiştir (Hürriyet, 2004). İsrail'in HAMAS'a yönelik girişimlerinin, Türkiye-İsrail ilişkilerine doğrudan etki ettiği görülmektedir. Zira HAMAS için önemli olan bir liderin öldürülmesi, aynı hassasiyetinin bir göstergesi olarak Ankara'nın tepki göstermesine yol açmış, bu durum doğrudan Türk dış politikasına yansımıştır.

Türkiye'deki karar alıcıların Filistin'deki aktörlerle olan ilişkileri Türkiye-İsrail ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Türkiye'nin, ABD ve İsrail tarafından terör örgütü olarak ilan edilen HAMAS ile temasa geçmesi, ikili ilişkilerde gerginliklere neden olmuştur. 2006'da Filistin'de yapılan seçimleri HAMAS'ın kazanması Türkiye'nin dikkatini çekmiş, Türk hükümeti Filistin halkı tarafından seçilen

HAMAS'ı, Filistin meselesinde masada olması gereken bir aktör olarak görmüştür. Oysa daha önce İsrail ve Filistin arasında yapılan görüşmelerde el-Fetih lideri Mahmud Abbas muhatap alınıyordu. Ancak HAMAS'ın siyasi bir güç olarak öne çıkması sonrasında Halid Meşal liderliğindeki HAMAS, Türkiye tarafından muhatap alınan bir aktör konumuna gelmiştir (Boran, 2020: 32).

Şubat 2006'da Halid Meşal'in Türkiye'ye yaptığı ziyaret, ABD ve İsrail tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İsrail hükümet sözcüsü Raanan Gissin'in, "bu ziyaret ciddi bir hatadır ve Türkiye-İsrail arasındaki ilişkiler açısından onarılması zor sonuçlar doğurabilir" şeklindeki söylemleri, Türkiye'nin izlediği politikalara yönelik sert bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Türkiye ise bu ziyaretin resmi olmadığını, Filistin meselesinde kalıcı barışın tesis edilmesine katkı sağlamak amacıyla yapılan bir görüşme olduğunu bildirmiştir (Los Angeles Times, 2006).

Yaser Arafat'ın 2004'te ölmesinden sonra, FKÖ'nün başına geçen Mahmud Abbas, 2005'te yapılan seçimlerde Filistin Devlet Başkanı seçilmiştir. Fakat 2006'da yapılan parlamento seçimlerini HAMAS'ın kazanması, Batı ve İsrail tarafından endişeyle karşılanmıştır. Bunun bir yansıması olarak İsrail, Filistin'e yapılan yardımları keseceğini bildirmiştir. Filistin içerisinde giderek artan huzursuzluk, Batıya karşı yakın duran el-Fetih ile İsrail'e karşı direniş gösteren HAMAS arasında zamanla şiddetli çatışmalara dönüşmüştür. Nitekim 2007'de yaşanan çatışmalar sonrasında Gazze bölgesi HAMAS'ın, Batı Şeria ise el-Fetih'in kontrolüne geçmiştir. Netice itibarıyla Filistin yönetimi ikiye bölünmüştür (Oran, 2013: 439).

2007 sonrası Filistin'de yaşanan fiili bölünmüşlük ve yönetimdeki iki başlılık, Filistin barış görüşmelerini olumsuz etkileyen bir gelişme olmuştur. İki tarafın uzlaşması yönünde ise birçok girişimde bulunulmuştur. Nitekim 2014'te HAMAS ve el-Fetih arasında yapılan görüşmelerde uzlaşma sağlanmış ve anlaşmaya varılmıştır (Erkmen, 2014). Türkiye ise HAMAS ve el-Fetih heyetleri arasında varılan mutabakatı memnuniyetle karşılamıştır. Zira Ankara, bölgede kalıcı barışın ve istikrarın sağlanabilmesi için Filistin'in birliğini önemsemektedir. Esasen Türkiye, bölgesinde barış içinde güvenli bir şekilde yaşayacak, ulusal birliğini tamamlamış, egemen ve bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasından yana bir politika izlemektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2014).

Ağustos 2020’de HAMAS’ın Siyasi Büro Şefi İsmail Haniye’nin Türkiye’yi ziyaret etmesi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan ile görüşmesi, on dört yıl önce olduğu gibi yine ABD’nin tepkisine neden olmuştur (BBC, 2020). Görüşme sonrasında ABD Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bu terör örgütüyle sürdürdüğü iletişim, sadece Türkiye’yi uluslararası toplumdan izole etmeye hizmet ediyor, Filistin halkının çıkarlarına zarar veriyor ve Gazze tarafından başlatılan terör saldırılarını önlemeye yönelik küresel çabaları baltalıyor” denildi (Reuters, 2020). Ankara yönetimi ise bu açıklamaları reddederek, “ABD yönetimini bölgedeki güç ve nüfuzunu münhasıran İsrail’in çıkarlarına hizmet etmek amacıyla kullanmak yerine, dengeli politikalar izleyerek İsrail-Filistin ihtilafına uluslararası hukuk, adalet ve hakkaniyet temelinde samimi çözüm arayışında bulunmaya davet ediyoruz.” şeklinde yanıt vermiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2020a).

İsrail’in güvenliğini Amerikan dış politikasının merkezine yerleştiren Washington yönetimi, İsrail için tehdit görülen HAMAS’ın Türkiye ziyaretinden oldukça rahatsız olmuş ve bu ziyareti sert bir şekilde eleştirmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin HAMAS ile olan ilişkisi, Amerikan dış politikası etkisinde hem Türkiye-İsrail ilişkisine hem de Türkiye-ABD ilişkisine olumsuz yansımıştır. Netice itibarıyla Amerikan karar alıcıların HAMAS üzerinden Türkiye’ye gösterdiği tepki, İsrail’in güvenliğini koruma içgüdüleriyle hareket eden ABD’nin konstrüktivist yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

4.7.1.3. 2006 İsrail-Lübnan Savaşı’nın Yansımaları

2006’da İsrail’in Lübnan’a yönelik başlattığı saldırılar, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen gelişmelerden biri olmuştur. Hizbullah’ın Lübnan’da giderek güçlenmesi ve Lübnan topraklarından İsrail’e füze saldırıları düzenlemesi, İsrail’in güvenliğini tehdit eden bir unsur haline gelmiştir. İsrail, bölgedeki Hizbullah hareketini önlemek adına 2006’da Lübnan topraklarını ağır bombardımana tutarak askeri operasyon başlatmıştır. Lübnan’daki Müslümanların yerleşim yerleri başta olmak üzere birçok bölge yerle bir edilmiş, ancak İsrail istediği sonucu elde edememiştir (SDE Analiz, 2011: 14).

İsrail'in Lübnan'a yaptığı askerî harekât, Türkiye ve birçok ülke tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan, "Hizbullah'ın bir eylemi sebebiyle Lübnan'ı cezalandırmanın, oradaki Müslüman'ı, Hristiyan'ı ile tüm yaşayanları cezalandırmanın akıl alır yanı yok. Bu savaş değil de ne? ABD'yi de daha duyarlı davranmaya davet ediyoruz" diyerek çatışmalardan İsrail'i sorumlu tutmuştur (Milliyet, 2006). ABD'nin o dönemki Ankara Büyükelçisi Ross Wilson ise İsrail ve Lübnan arasındaki gerilimin azalması için Türkiye'nin çok çabaladığını, bu minvalde çatışmalar konusunda Türkiye'den etkisini göstermesini beklediğini ifade etmiştir. Wilson bu etkinin sadece Lübnan konusunda değil Filistin ve Suriye özelinde de olması için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyduklarını vurgulamıştır (CNN Türk, 2006).

Türkiye'nin Orta Doğu'da kalıcı barışın ve istikrarın sağlanmasına yönelik izlemiş olduğu politika, İsrail'in bölgedeki çatışmacı tutumu nedeniyle sekteye uğramaktadır. Türkiye'nin, İsrail'in Lübnan'a yaptığı askeri müdahaleye tepki göstermesi aynı zamanda meseleyle ilgili ABD'ye çağrıda bulunması, İsrail'in Amerikan dış politikasındaki öneminden, başka bir ifadeyle ABD-İsrail özel ilişkisinden kaynaklanmaktadır. İsrail'in bölgedeki uygulamalarını destekleyen ve meseleye konstrüktivist bir açıdan yaklaşan ABD, İsrail'in Lübnan'a yönelik saldırıları sonrasında uluslararası alanda İsrail'e karşı oluşan tepkileri azaltmak maksadıyla Türkiye'nin yapıcı rolünden faydalanarak Türkiye'yi İsrail lehine sürece dâhil etmek istemiştir.

4.7.2. Kısa Süreli Yumuşama Dönemi (2007-2008)

4.7.2.1. Annapolis Zirvesi ve Türkiye'nin Zirveye Davet Edilmesi

Gazze'deki kontrolün HAMAS'a geçmesinden rahatsız olan İsrail yönetimi, bir taraftan HAMAS'ı oyun dışı bırakmak isterken diğer taraftan tepki topladığı Lübnan operasyonları nedeniyle içinde bulunduğu politik çıkmazdan kurtulmak istemiştir. Dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert, dış politikada giden kötü gidişatı değiştirmek adına iki ayaklı strateji yürütmeye başlamıştır. Bu doğrultuda öncelikle, Filistin meselesinin çözümüne yönelik olarak Annapolis görüşmeleri planlanmıştır. Filistin'de etkili olmaya başlayan HAMAS by-pass edilerek, el-Fetih lideri Mahmud

Abbas'ın muhatap alınması amaçlanmıştır. Böylece bölgede nüfuzu artan İran da dengelenmiş olacaktı. İkincisi ise Suriye-İsrail arasında görüşmelerin başlatılması planlanarak, siyasi manevra alanı elde edilmek istenmiştir (SDE Analiz, 2011: 14).

2007'de ABD'nin Annapolis şehrinde, İsrail ve Filistin arasındaki sorunların çözümü ve bölgede kalıcı bir barışın sağlanmasına yönelik olarak ABD öncülüğünde bir konferans gerçekleştirilmiştir. Annapolis'te gerçekleşen zirveye 40'tan fazla ülke katılım sağlamıştır. Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas ve İsrail Başbakanı Ehud Olmert, konferansta ortaya koyulan yol haritasına dayanarak 2008 yılının sonuna kadar Filistin Devleti'nin kurulacağını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte zirvenin gündeminde iki taraf açısından çözümlenemeyen Kudüs, mülteciler, sınırlar ve yerleşimler ile ilgili önemli konular da yer almıştır (Ulutaş, 2010).

Annapolis zirvesine katılım gösteren ülkeler içinde Arap ülkelerinin çoğunlukta olması dikkat çekicidir. Zira daha önceki barış görüşmelerinde bu denli bir iştirak olmamıştı. Bu boyutuyla konferans, barış için güçlü bir uluslararası destek görünümü vermiştir. Ayrıca Suriye ile Suudi Arabistan'ın davete icap etmeleri oldukça önemlidir. İsrail'in Suriye ile Golan Tepeleri üzerinde yaşadığı kriz, Filistin sorununun yanında ayrı bir gündem olarak görüşülmüştür. Bununla birlikte İsrail-Suriye ve İsrail-Lübnan arasında kapsamlı bir barışın yapılması gündeme gelmiştir. Nitekim zirvede İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ve bölgesel güvenliğin sağlanması için uluslararası desteğe duyulan ihtiyaç dile getirilmiştir (Migdalovitz, 2007: 2-3).

ABD'nin konferansa Suriye'yi davet etmesi, Arap Birliği'nin diğer üyelerinin hatta Şam ve Riyad arasındaki gerginliğe rağmen Suudilerin bile konferansa katılmasını kolaylaştırmıştır. Üstelik Suriye'nin katılımı, İran'ı tecrit etmeyi dış politikasının öncelikli gündemine yerleştiren Bush yönetimi için oldukça önemli görülmüştür. Ayrıca bu durum Suriye'nin ileride İran ittifakına olan bağımlılığından kurtulabileceği imajını oluşturmuştur (Liel, 2007).

Konferansa davet edilen ülkelerden bir diğeri Türkiye'dir. Annapolis zirvesi öncesinde Türkiye'nin gerek HAMAS ziyareti gerekse Lübnan işgali sonrası ABD

ve İsrail ile yaşadığı gergin ilişkiler, ABD'nin Türkiye'yi zirveye davet etmesiyle yumuşamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2007).

Annapolis zirvesi öncesi İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas Türkiye'de bir araya gelmişlerdir. Olumlu bir atmosferde gerçekleşen görüşmelerde dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Annapolis'teki zirvede iki devletli çözüm konusunda kapsamlı bir işbirliğinin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye'nin görüşmelerdeki yapıcı rolü ve Suriye'yi zirveye katılması için ikna etme çabası İsrail'i oldukça memnun etmiştir (CNN Türk, 2007a). Nitekim Peres ve Abbas, 13 Kasım 2007'de TBMM Genel Kurulu'nda konuşma yaparak birlikte barış mesajı vermişlerdir. Peres konuşmasında Türkiye'nin adeta küresel bir mimar, yerel bir mühendis gibi çalıştığını ifade ederek Türkiye'nin bölgesinde önemli bir ülke olduğunu vurgulamıştır (CNN Türk, 2007b).

Annapolis zirvesinden önce İsrail ve Filistin arasında gerçekleşen yakınlaşma, Arap ülkelerinin ekseriyetinin zirveye katılmasıyla beraber Filistin sorununun artık çözüleceğine dair izlenim oluşturmuştur. Ancak Filistin'de meşruiyet kazanmış HAMAS'ın bir aktör olarak konferansa davet edilmemesi, kurulacak olan Filistin Devleti için sağlam bir temel oluşturmamıştır. Daha da önemlisi, İsrail'in 2008'de Gazze'ye askeri operasyon başlatması Annapolis'te yapılan görüşmeleri sonuçsuz bırakmıştır (Ulutaş, 2010).

4.7.2.2. Türkiye'nin İsrail-Suriye Arasındaki Arabuluculuk Rolü

Suriye ve İsrail arasındaki sorunların çözümü konusundaki arabuluculuk faaliyetleri, 1991 Madrid Konferansı'nda ABD'nin girişimleriyle başlamıştır. Ancak Suriye, ABD'nin İsrail yanlısı tutumu nedeniyle tarafsız olamayacağını düşünerek bu girişimi reddetmiştir. ABD'nin Suriye konusunda girişimde bulunmak istemesinin asıl nedeni ise Suriye'yi İran etkisinden çıkarmak ve Batı'ya yaklaştırmak istemesidir. Diğer taraftan müttefiki İsrail ile Suriye arasında yaşanacak her hangi bir ihtilafta, ibrenin İsrail'den yana dönmesini arzulamıştır (Boran, 2020: 33). Burada ABD'nin hem kendi çıkarlarını hem de İsrail'in çıkarlarını korumak istediği açıkça görülmektedir.

2004'te Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Türkiye ziyareti sırasında Suriye-İsrail görüşmeleri konusunda Türkiye'nin arabulucu olmasını istemesiyle süreç yeniden başlamıştır (Sarıaslan, 2019: 1075). Dışişleri Bakanlığı'nın 21 Mayıs 2008 tarihinde yaptığı açıklamayla Türkiye'nin aracılığıyla Suriye ve İsrail arasında barış görüşmelerinin başladığı duyurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008). Suriye ve İsrail, Madrid Konferansı prensipleri doğrultusunda sorunların çözümü ve kapsamlı barışın sağlanması için görüşmelerin Türkiye gözetiminde sürdürülmesini kararlaştırmışlardır. İki taraf arasında ihtilafli olan Golan Tepeleri, görüşmelerin ana gündemini oluşturmuştur. İsrail, Golan'dan çekileceği yönünde taahhütlerde bulunmuş, buna karşılık İsrail, Suriye'den başta HAMAS ve Hizbullah olmak üzere İran ile arasına mesafe koymasını istemiştir. Gerek İsrail-Suriye heyeti gerekse Washington yönetimi Türkiye'nin arabuluculuk yaptığı görüşmelerden memnun olduklarını dile getirmişlerdir (CNN Türk, 2008).

1991'de ABD'nin Madrid görüşmelerinde hedeflediği ancak başarısız olduğu arabuluculuk girişiminin, 2008'de Türkiye üzerinden gerçekleştirilmesi, ABD ve İsrail tarafı açısından olumlu bir gelişmedir. Zira en başta ABD'nin Orta Doğu'da İran'ı sınırlandırmak istemesi, daha sonra İsrail'in güvenliği üzerinde tehdit oluşturan HAMAS ve Hizbullah unsurlarının bölgedeki etkisinin kırılmaya çalışılması, Amerikan dış politikasının o dönemki önceliklerini oluşturmuştur. Nitekim Türkiye'nin İsrail ve Suriye arasındaki görüşmelere arabuluculuk etmesi, İsrail'in güvenliği açısından önemli olduğundan, Türkiye'nin sürece dâhil olması ABD tarafından desteklenmiştir.

22 Aralık 2008'de İsrail Başbakan'ı Olmert Türkiye'ye gelerek Başbakan Erdoğan ile görüşmüştür. Bu görüşmede, Suriye-İsrail arasında yürütülen barış görüşmelerinin detayları hakkında konuşulmuştur (Bakır, 2016). Ancak Olmert'in ziyaretinden dört gün sonra İsrail'in Gazze'ye yönelik Dökme Kurşunu Harekâtı'nı başlatması, Türkiye-İsrail arasında krizlere neden olmuştur. Türkiye'nin Suriye ve İsrail arasında arabuluculuk yaptığı esnada söz konusu harekâtın yapılması, Ankara tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu durumun kabul edilemez olduğunu vurgulayan Türkiye, oluşturulmaya çalışılan güven ortamının İsrail tarafından bozulduğunu belirtmiştir (Akgün, Senyücel Gündoğar, ve Görgülü, 2014: 4). Nitekim bu saldırılar

sonucunda Türkiye arabuluculuk rolünden vazgeçmiş ve Türkiye-İsrail ilişkileri ciddi hasar görmüştür (Özdemir ve Akbaş, 2020: 59).

4.7.3. İlişkilerde Krizler Dönemi: Filistin Boyutu ve ABD

4.7.3.1. Dökme Kurşunu, Bulut Sütunu ve Koruyucu Hat Operasyonu

4 Kasım 2008 tarihinde bir Filistinlinin İsrail askeri tarafından öldürülmesi sonucu, HAMAS'a bağlı güçler İsrail'e karşı top atışı yaparak karşılık vermiştir. Buna mukabil İsrail savaş uçakları Gazze'yi bombalayarak altı Filistinli sivili daha öldürmüştür. Çatışmalar giderek şiddetlenmeye başlamış ve Gazze'den İsrail'e yönelik füze saldırıları gerçekleştirilmiştir. Bunun üzerine İsrail, 27 Aralık 2008'de Dökme Kurşun Operasyonu'nu başlatmıştır. İsrail'in havadan yoğun bombardımanlarıyla başlayan operasyon, 1967'de yaşanan Arap-İsrail çatışmasından bu yana İsrail ordusunun yaptığı en büyük operasyonlardan biri olarak değerlendirilmiştir (Boran, 2020: 34).

20 bin İsrail askerinin, 1,5 milyon kişinin yaşadığı Gazze'de yaptığı operasyon sonucunda 1403 Filistinli ölmüş, 5303 kişi yaralanmıştır. Bununla birlikte 1500 imalathane, 20 camii, BM'ye ait 50 tesis, 10'a yakın su şebeke hattı, toplamda 50'den fazla güvenlik ve sağlık tesisi kullanılamaz hale getirilmiştir (SDE Analiz, 2011: 15).

Binlerce Filistinlinin hayatını kaybettiği saldırılar karşısında Türkiye'den İsrail'e yönelik çok sert tepkiler gelmiştir. Özellikle Başbakan Erdoğan, Olmert'in yaptıklarını ihanet olarak değerlendirmiş, İsrail'in insanlık suçu işlediğini ve devlet terörü uyguladığını söylemiştir. Erdoğan'ın bu söylemi ilişkilerdeki kopuşun sinyalleri olarak algılanmıştır (Bakır, 2016).

Birçok ülke İsrail'in yaptığı operasyonları kınarken ABD'nin İsrail'e yönelik izlediği koruyucu tutum dikkat çekmiştir. BM mekanizması harekete geçirilerek İsrail'den saldırıları durdurması ve ateşkes yapması istenmiştir. BM bu amaçla toplanmasına rağmen Güvenlik Konseyi daimî üyesi ABD'nin konuyla ilgili vetosu ateşkes kararını gündemden kaldırmıştır. Keza İsrail'in Filistin'de işlediği savaş suçlarını konu edinen Goldstone Raporu da, BM Uluslararası İnsan Hakları Konseyi

nezdinde yapılan oylamalarda ABD tarafından reddedilmiştir (SDE Analiz, 2011: 16). Washington yönetiminin BM nezdinde İsrail'i koruyan kararlar almasının ve İsrail'in bölgedeki operasyonlarında İsrail yanlısı bir tutum sergilemesinin nedeni ABD'nin konstrüktivist yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

14 Kasım 2012'de İsrail ordusu tarafından Gazze'ye yönelik Bulut Sütunu operasyonu gerçekleştirilmiştir. HAMAS'a bağlı İzzettin el Kassam Tugaylarının hedef alındığı operasyonda, yine yüzlerce Filistinli öldürülmüş, binlercesi de yaralanmıştır. Bununla birlikte Gazze'deki hastane, okul, hükümet binaları, üniversite ve birçok yerleşim yeri bombalanarak kullanılmaz hale gelmiştir. Bu saldırıların üzerinden çok geçmeden, Gazze tarafından İsrail topraklarına yönelik roket atıldığı gerekçesiyle 8 Temmuz 2014'te İsrail ordusu, adına Koruyucu Hat dediği bir başka operasyonla tekrar Gazze'yi vurmuştur. Bu operasyon sonucunda da pek çok Filistinli hayatını kaybetmiştir (Anadolu Ajansı, 2014). İsrail tarafından ablukaya alınan Gazze, son yıllarda yaşadığı üç büyük operasyon neticesinde harabeye dönmüştür. İsrail'in düzenlediği operasyonların sebep olduğu kötü yaşam koşulları Gazze şeridine sıkışmış olan Filistinlileri oldukça zor durumda bırakmıştır. Zira İsrail ordusu tarafından verilen hasarla birlikte Gazze'nin alt yapısı ve ekonomisi oldukça zayıflamıştır. Zor ekonomik şartlar altında hayatlarını idame ettirmeye çalışan Filistinlilerin en az %50'si yoksul ve işsiz durumda kalmıştır (Aisha ve Karabacak, 2020).

Mayıs 2021'de İsrail ordusunun Gazze şeridinin kuzey kısmına kara, hava ve denizden saldırması sonrası Türkiye'den İsrail yönetimine yine sert tepkiler gelmiştir. Ankara, İsrail'in yaptığı hukuk dışı saldırıları kınamış ve İsrail'in uygulamış olduğu terör faaliyetlerini durdurması gerektiği bildirilmiştir. Burada Türkiye'nin altını çizerek vurguladığı asıl nokta ise Filistin'in tamamen bağımsızlığına kavuşana kadar Türkiye'nin desteğini sürdüreceğini ifade etmesidir (TRT Haber, 2021a). Görüldüğü üzere Filistin meselesi Türkiye ve İsrail ilişkileri açısından bir kırılma noktasıdır. İsrail hükümetleri ne zaman Filistin'e yönelik saldırılarda bulunsa Türkiye hemen reaksiyon göstermektedir. Tersinden bakacak olursak da İsrail-Filistin arasında ne zaman bir barış görüşmesi olsa, Türkiye burada üzerine düşen görevi hassasiyetle yerine getirmeye çalışmaktadır. Nitekim Gazze'ye

yönelik operasyonlar öncesinde Türkiye'nin Orta Doğu'da kalıcı ve kapsamlı bir barışın tesis edilmesine yönelik arabuluculuk faaliyetleri ortadır.

4.7.3.2. Davos Krizi

Dökme Kurşunu operasyonu sonrasında İsrail'in Filistin'de uyguladığı orantısız şiddet, Türkiye-İsrail arasındaki gerilimi oldukça yükseltmişken, İsviçre'nin Davos kasabasında düzenlenen panelde Başbakan Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Peres arasında yaşanan sert polemik, iki ülke arasındaki kriz çatlaklarını giderek daha da derinleştirmiştir (Akgün vd., 2014: 4).

29 Ocak 2009 tarihinde Davos'ta Dünya Ekonomik Forumu (WEF) çatısı altında "Gazze: Orta Doğu'da Barış Modeli" başlıklı bir panel düzenlenmiş ve bu panele Türkiye adına dönemin Başbakanı Erdoğan davet edilmiştir. Aynı zamanda dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Peres ve BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mun da panele katılan davetliler arasındadır. Peres'in, İsrail'in Gazze'ye yönelik yapmış olduğu operasyonları meşrulaştıran açıklamaları, paneldeki moderatörün diplomatik nezaket kurallarını aşan hareketleri ve taraflı tutumu sonrasında, Erdoğan "one minute" çıkışında bulunmuş ve İsrail Cumhurbaşkanı Peres'e Gazze ile ilgili yaptığı açıklamalar nedeniyle sert tepkiler göstermiştir. Erdoğan, İsrail ordusunun yaptığı operasyonlara gönderme yaparak "siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz" demiş, ayrıca kutsal kitap Tevrat'ta geçen "öldürmeyeceksin!" sözüne de atıfta bulunarak paneli terk etmiştir (Altuğ, 2019).

Türkiye ve İsrail arasında Dökme Kurşun operasyonuyla başlayan kırılmalar Davos'a yansımış, bu durum kendini gerek üst düzey söylemlerde gerekse Türkiye kamuoyunda İsrail karşıtı söylemlerin yükselişiyle göstermiştir. Başbakan Erdoğan, İsrailli yetkililerin verdikleri sözleri unutmasını sert bir dille eleştirmiş, güven vermeyen bir İsrail yönetimiyle çalışmanın zor olduğunu ifade etmiştir (Tür, 2013: 29).

İsrail yönetimi, Davos'ta yaşanan krizin akabinde ilk başlarda Türkiye'ye yönelik ölçülü açıklamalarda bulunsada zaman sonra tepkilerini sertleştirmiştir. İsrail yönetimi, Türkiye'ye seyahat edecek olan İsrail vatandaşlarına "terör riski"

nedeniyle uyarılar yapmıştır. Bu uyarılar bir nevi yaptırım niteliği taşımaktadır. Zira 2008’de Türkiye’ye gelen 500 bin İsrail vatandaşının Türkiye ekonomisine yaklaşık 300 milyon dolarlık bir katkısı söz konusuyken, İsrail hükümetinin uyarıları sonrasında bu sayı 2009’da aşağılarda kalmıştır. Bir başka uyarı ise İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Majallie Whbee’den gelmiştir. Whbee, Gazze’de soykırım yapıldığı ile ilgili Türkiye’den yükselen söylemler karşısında Türkiye’yi uyarmış, buna mukabil 1915 Ermeni olaylarına gönderme yaparak üstü kapalı Türkiye’yi tehdit etmiştir. İki ülke arasındaki krizlerin büyüdüğü yapılan açıklamalardan kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Nitekim bu yaşananlar, İsrail yönetiminin Erdoğan’ın Davos’taki çıkışından ne kadar rahatsız olduğunu açıkça göstermektedir (Sönmezoğlu vd., 2012: 626).

İsrailli General Avi Mizrahi’nin Türkiye hakkında yaptığı açıklamalar, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkileyen bir başka olay olmuştur. Geçmişte Ermenilerin katledildiğini, günümüzde ise Kürtlere zulmedildiğini söyleyen Mizrahi, ayrıca Türkiye’nin Kıbrıs’ta işgalci konumda olduğundan bahsetmiştir. İsrailli generalin bu söylemi, arası gergin olan iki ülkenin tansiyonunu daha da yükselteceğinden, İsrail Savunma Bakanlığı bir açıklama yaparak Mizrahi’nin söylemlerinin İsrail’in resmi görüşünü yansıtmadığını bildirmiştir (Özdemir ve Akbaş, 2020: 60).

Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler, Ekim 2009’da Türkiye’nin, Konya’da düzenlenen Anadolu Kartalı tatbikatlarından İsrail’i çıkarma kararıyla ve iki Türk televizyon kanalının tartışmalı “Ayrılık” ve “Kurtlar Vadisi” dizilerini yayınlamasıyla alt seviyeye geldi. Dizilerde, İsrail askerlerinin Filistinli sivillerin acımasız katilleri olarak tasvir edilmesi, iki ülke arasında tekrar gerilime neden oldu. İsrail makamları, bu durumu bir bütün olarak İsrail ulusuna karşı yapılan saldırı olarak değerlendirdi. Buradan hareketle dönemin İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, dizilerle ilgili görüşmek üzere Türkiye’nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol’u İsrail parlamentosuna çağırmıştır. Basın mensuplarının da çağırıldığı görüşmede Büyükelçi Çelikkol alçak bir koltuğa oturtularak küçük düşürülmek istenmiştir. Bu olay sonrasında iki ülke arasındaki kriz büyüyerek devam etmiştir. Türkiye kendisine yapılan bu hakaretin ardından İsrail’in özür dilemesini

istemiş, aksi takdirde büyükelçisini geri çekeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine İsrail yönetimi, hadiseyle ilgili özür mektubu göndermiştir (M. Kaya, 2019: 1060).

ABD, İsrail'in 2009'daki Anadolu Kartalı tatbikatlarından çıkarılmasına tepki göstermiştir. Ulusal ve uluslararası kapsamda her yıl düzenli olarak yapılan tatbikatlar, İsrail'in davetliler listesinden çıkarılması sonrası siyasi bir krize dönüşmüştür. O dönem ABD ve diğer katılımcı ülkelerin uçakları uçmayınca tatbikatlar milli olarak düzenlenmiştir. 2010'da Türkiye söz konusu tatbikatların icrasıyla ilgili olarak katılımcı ülkelere tekrar davet göndermiş, ancak ABD davete icabet etmek için şart koşturmuştur. Amerikalı yetkililer, 2009'da Türkiye tarafından listeden çıkarılan İsrail'i tekrar tatbikatlarda görmek istediklerini, aksi takdirde ABD'nin de tatbikata katılmayacağını bildirmiştir. ABD'nin İsrail şartını öne sürmesinin akabinde, tatbikatın internet sitesinde katılımcı ülkelerle ilgili bilgilerin yer aldığı bölümde, ABD'ye ait sayfalar Türk yetkililer tarafından erişime kapatılmıştır (Ö. Ekşi, 2010).

Davos krizi sonrasında Türkiye'nin ve İsrail'in birbirlerine karşı politik hamlelerde bulundukları görülmektedir. Burada dikkat çeken asıl durum ise Türkiye ile İsrail arasındaki meselelere ABD'nin İsrail yanlısı bir şekilde dahil olmasıdır. İsrail'in Anadolu Kartalı tatbikatlarından çıkarılması sonrasında Washington yönetiminin, İsrail'in olmadığı tatbikata ABD'nin de katılmayacağını bildirmesi ve İsrail'den yana tavır sergilemesi, ABD'nin konstrüktivist yaklaşımının bir sonucu olarak ifade edilebilir.

Türkiye'nin İsrail ile yaşadığı krizler zincirleme bir şekilde devam ederken, iki ülke arasında yaşanan gerilimlerin, açıklamaların veya politik hamlelerin yalnızca Türkiye ve İsrail arasında kalmadığı görülmektedir. NATO'da Türkiye ile müttefik olan ABD'nin, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan gerginliklerde İsrail'den yana tavır alması, ABD ve İsrail arasındaki özel ilişkinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla Evanjelist kimliğe sahip olan ABD'nin, Türkiye-İsrail ilişkilerine konstrüktivist bir anlayışla dâhil olduğu görülmektedir. Nitekim bu durum, ikili ilişkiler kötü seyrettiğinde Türkiye'yi dış politikada zor durumda bırakmaktadır.

4.7.3.3. Mavi Marmara Hadisesi

Türkiye ve İsrail arasında peş peşe yaşanan krizlere 2010 yılının Mayıs ayında yaşanan Mavi Marmara hadisesi ile bir yenisi daha eklenmiş, iki ülke arasında zaten gergin olan ilişkiler kopma noktasına gelmiştir (Tür, 2013: 29). Mavi Marmara krizi, Türkiye'nin İsrail ile yaşadığı diğer krizlere göre farklı bir nitelik taşımaktadır. Zira iki ülke arasındaki krizler genellikle İsrail'in Filistin'e yönelik izlediği sert politikalarından kaynaklanmaktayken Mavi Marmara hadisesinde İsrail, Türk vatandaşlarına saldırarak doğrudan Türkiye ile karşı karşıya gelmiştir.

Gazze ablukasında zor şartlar altında yaşayan Filistinlilere yardım götürmek amacıyla 31 Mayıs 2010'da Türkiye'den yola çıkan Mavi Marmara isimli yardım gemisi, uluslararası sulara seyrederken İsrail askerlerinin saldırısına uğramıştır. Saldırıları sonucunda 10 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiş, bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan en derin kriz olarak ulusal ve uluslararası gündemde uzun bir süre yankılanmıştır (Özdemir ve Akbaş, 2020: 61).

Türkiye, Mavi Marmara gemisine yapılan saldırıların ardından İsrail'deki diplomatik temsilciliğini 1980'lerde olduğu gibi tekrar İkinci Kâtip seviyesine düşürmüştür. İsrail'den temin edilmesi planlanan askeri silah ve ekipmanların alımından vazgeçildiği duyurulmuştur (Boran, 2020: 36). Bunun yanında, o dönem gündemde olan İsrail ile yapılacak askeri tatbikatların iptal edildiğini açıklayan Türk makamları, öldürülen vatandaşlar ve yaralılar dâhil olmak üzere alıkoyulan gemilerin iade edilmesini, yardımların Gazze'ye ulaştırılmasını, Türkiye'den özür dilenmesini ve mağdurların ailelerine tazminat ödenmesini istemiştir (SDE Analiz, 2011: 18). Dönemin Başbakanı Erdoğan, İsrail askerleri tarafından gemideki sivil insanlara yapılanların insanlık dışı olduğunu ve İsrail'in devlet terörü işlediğini sert bir dille ifade ederken (BBC, 2010), o dönemki Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise bu yaşananları Türkiye'nin "11 Eylülü" olarak nitelendirmiştir (Akgün vd., 2014: 5).

Türkiye'nin talepleri doğrultusunda Mavi Marmara hadisesinin aydınlatılması için BM bünyesinde bir araştırma komisyonunun kurulması kararlaştırılmıştır. BM Genel Sekreteri Ban-ki Moon, Türkiye'den ve İsrail'den hadiseyle ilgili kendi raporlarını hazırlayarak BM'ye sunmalarını istemiştir. 2010 yılının sonlarına doğru

iki taraf da raporlarını sunmuş, ancak Ban-ki Moon, Palmer komisyonu olarak isimlendirilen yeni bir komisyonun kurulmasını kararlaştırmıştır. Dört kişiden oluşan komisyonun başkanı Yeni Zelanda eski Başbakanı Geoffrey Palmer, yardımcısı Ekvator eski Cumhurbaşkanı Alvaro Uribe'dir. Diğer üyeler ise Türkiye adına Özdem Sanberk, İsrail adına ise Joseph Ciechanover İthzar olmuştur. Hiçbir yasal sorumluluk yüklemeyen ve mahkeme niteliği taşımayan Palmer komisyonu, tamamen Türkiye ve İsrail arasındaki krizin çözülmesi için düzenlenmiş bir komisyondur (Sönmezoğlu vd., 2012: 635).

2011 yılının Eylül ayında Palmer Komisyonu tarafından tamamlanan raporun konunun muhataplarına açıklanmadan New York Times tarafından basına sızdırılması, Türkiye tarafında büyük tepkilere neden olmuştur (SDE Analiz, 2011: 20). Hazırlanan 105 sayfalık raporda, İsrail askerlerinin gemilere giriş şeklinin ve yolculara yaptığı muamelenin “aşırı ve mantıksız” olduğu kabul edilmiş, ancak İsrail'in Gazze'ye uyguladığı deniz ablukasının hem yasal hem de uygun olduğunun belirtilmesi, iki tarafı yumuşatmaktan öte daha da uzlaşmaz bir hale getirmiştir. Nitekim Türkiye, Palmer raporunu tanımadığını açıkladıktan sonra sadece resmi özür ve ölenlerin ailesine yapılacak tazminatın yeterli olmadığını, Gazze ablukasının da kaldırılmasının şart olduğunu bildirmiş, İsrail hükümeti ise bu istekleri reddetmiştir (Bronner ve MacFarquhar, 2011).

Görüşmelerin sonuçsuz kalması sonrasında ABD Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak Türkiye ve İsrail arasındaki anlaşmazlıktan üzüntü duyduklarını, ABD'nin müttefiki olan bu iki ülkenin söz konusu sorunları çözmek için gayretli olması gerektiğini bildirmiştir (SDE Analiz, 2011: 20). Türkiye-İsrail arasında giderek büyüyen krizler sebebiyle ilişkilerin derin hasarlar görmesi, ABD'nin bölgesel politikaları açısından kilit konumdaki iki müttefikinin arasındaki ilişkilerin, Mavi Marmara hadisesi sonrasında kopması, ABD Başkanı Obama'nın, İran'ı yalnızlaştırmak istediği ve Arap Baharı'nın patlak verdiği bir dönemde hiç karşılaşmak istemediği bir gelişmeydi. Bu sebeple Obama yönetimi, Türkiye ile İsrail arasını düzeltmek için iki ülke üzerinde baskı kurmaya başlamıştır (Sönmezoğlu vd., 2012: 634). ABD'nin Mavi Marmara hadisesine dâhil olarak

Türkiye ile İsrail'i barıştırma çabası, yine ABD'nin İsrail'in güvenliğini ve Amerikan çıkarlarını sağlamak yönelik girişimlerdir.

2013 yılının Mart ayında Başkan Obama İsrail'i ziyaret etmiş, İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ile görüşmüştür. Görüşmelerin gerçekleştiği sırada Netanyahu, Başbakan Erdoğan'ı arayarak Mavi Marmara gemisinde yapılan saldırılardan dolayı Türkiye'den özür dilemiştir. Ayrıca gemide öldürülen 10 kişinin ailesine tazminat verileceğini de taahhüt etmiştir. Nitekim Erdoğan ve Netanyahu arasında geçen bu konuşma, Beyaz Saray tarafından doğrulanmıştır. Buna ilaveten iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesinin ABD için önemli olduğu vurgulanmıştır (BBC, 2013).

Türkiye'nin yaşanan krizlerderettiği noktalar ve bu minvalde takındığı tutum karşılık bulmuş, ABD'nin de etkisiyle İsrail'den özür açıklaması gelmiştir. İsrail yönetimi, tazminat konusunda verdiği taahhüdü yerine getirmiş, 20 milyon dolar saldırılarda ölenlerin ailelerine teslim edilmiştir (NTV, 2017). Ancak yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen İsrail'in Gazze üzerinde uyguladığı ablukanın devam etmesi ve 2014'te gerçekleştirilen Koruyucu Hat operasyonu sonrasında Türkiye-İsrail ilişkileri tekrar kopmuştur (Akgün vd., 2014: 8).

4.7.3.4. İsrail'in Yasadışı Yerleşim Faaliyetleri

İsrail, 1967'deki Altı Gün Savaş'ından beri Yahudi vatandaşlarını Filistin topraklarına sistematik bir biçimde yerleştirmektedir. Söz konusu yerleşim faaliyetleri, İsrail'in devlet politikası haline gelmiştir. 1967 savaşı akabinde topraklarını iki katına çıkaran İsrail, işgal ettiği bölgelere ivedi bir şekilde Yahudi vatandaşlarını yerleştirmiştir. İsrail, ilk önce Batı Şeria'daki Beytüllahim şehri yakınlarında bulunan "Kfar Etzion" yerleşim birimini yeniden inşa etmekle başlamıştır. Daha sonra, 30 yeni yerleşim biriminin daha kurulması planlanmış, ancak Ürdün kralının itirazları üzerine plan rafa kaldırılmıştır. 1967-1972 dönemine bakıldığında İsrail yönetiminin, Batı Şeria civarında 1200, Doğu Kudüs'te ise 8600 yerleşimciyi yasadışı olarak yerleştirdiği görülmektedir (Al Jazeera Türk, 2014).

İsrail, 1977 ile 1987 yılları arasında yeni yerleşim programları izleyerek Batı Şeria civarında yaşayan Yahudi nüfusunu bir milyona çıkarmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda 1990'da Batı Şeria'daki yasadışı yerleşim birimlerinin inşasına hız verilmiş, yeni inşa edilen yerleşim birimleriyle Yahudilerin yaşadığı şehirlerarasında ulaşım sağlanabilmesi için yollar yapılmıştır. 1996'da Ariel Şaron'un "Batı Şeria'nın her yerinde yerleşim birimi oluşturulmalı" çağrısı sonrası, Batı Şeria'nın iç kesimlerinde de inşa süreci başlamıştır (Boyras, 2019).

İsrail'in yasadışı yerleşim faaliyetleri yalnızca Batı Şeria bölgesine yönelik değil, 1967 savaşında işgal edilen Filistin topraklarının neredeyse tamamında söz konusudur (Özkoç, 2021: 316). İsrail'in 1967'den bu yana sürdürmüş olduğu yerleşim faaliyetleri sonucunda, bugün 10'u Doğu Kudüs'te olmak üzere Batı Şeria bölgesinde 260'tan fazla yerleşim birimi inşa edilmiş durumdadır. Yasadışı inşa edilen bu yerleşim birimlerinde 200 binden fazla Yahudi Doğu Kudüs'te, 400 binden fazlası ise Batı Şeria bölgesinde ikamet etmektedir. Diğer taraftan, söz konusu Yahudi yerleşim birimleri Batı Şeria yüzölçümünün yaklaşık %13'üne tekabül etmektedir (Boyras, 2019).

2000 yılındaki İkinci İntifada'nın ardından büyük bir direnişle karşılaşan İsrail, 2005 yılında 21 yerleşim biriminden Yahudi yerleşimcilerle askerlerini tek taraflı olarak çekmiştir (CNN Türk, 2005). Bu çekilmeye rağmen İsrail yönetimi, zamanla Batı Şeria ve Doğu Kudüs civarında tekrar yerleşim yeri inşa etmeye devam etmiştir. Burada önemli olan bir diğer nokta, yasadışı yerleşim faaliyetlerinin iki devletli çözümü baltalamasıdır. Zira iki devletli çözüm çerçevesinde, bağımsız bir Filistin Devleti için İsrail'in Batı Şeria'dan ve Doğu Kudüs'ten tamamen çekilmesi beklenirken buralarda sistematik biçimde yasadışı birimler inşa edilmesi, Orta Doğu barışı önünde engel teşkil etmektedir. Kaldı ki, Ariel Şaron döneminde inşa edilmesi kararlaştırılan "ayrım duvarı" ile Batı Şeria üzerinde hak talep eden İsrail yönetimi, Filistinli mültecilere geri dönüş hakkı tanımayarak bir başka sorunu gündeme getirmiştir. Netice itibarıyla, İsrail 50 yılı aşkın süredir uyguladığı yasadışı yerleşim politikaları aracılığıyla, Filistin toprakları üzerinde kalıcı bir şekilde yerleşmeye devam etmektedir. Ayrıca İsrail yönetimi bu yönde izlediği politikalarla hem

Filistin'i bölmekte hem de Filistinlilerin yaşadıkları bölgeleri kontrol noktalarıyla denetim altına almaktadır (Özkoç, 2021: 317).

BM Güvenlik Konseyi, 1979'da aldığı bir kararla İsrail'in 1967'den beridir işgal ettiği Filistin topraklarındaki yerleşim faaliyetlerinin yasadışı olduğunu ve Orta Doğu barışı önünde engel teşkil ettiğini açıklamıştır. Bölgedeki yerel halkların yerinden çıkarılıp yerine Yahudilerin yerleştirilmesi, uzun vadede bir ilhak durumunu doğuracağından, İsrail'in bu yönde uyguladığı politikalar uluslararası hukuka aykırı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca BM, savaş sırasında sivillerin korunmasına yönelik olarak imzalanan Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'ne İsrail'in uymasını istemiştir (Al Jazeera Türk, 2014). Aynı şekilde, 2016'da BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 2334 sayılı kararlar doğrultusunda, İsrail'in Filistin topraklarında uyguladığı yerleşim faaliyetlerini ivedilikle sonlandırması talep edilmiştir (Boyras, 2019).

Türkiye, tıpkı BM gibi İsrail'in Filistin topraklarında uyguladığı tüm yasadışı yerleşim politikalarını uluslararası hukuka aykırı bir durum olarak değerlendirmektedir (TRT Haber, 2021c). 20 Ocak 2021'de, İsrail hükümetinin 460'ı Doğu Kudüs, 2112'si ise Batı Şeria civarında olmak üzere toplam 2572 konutun inşasını içeren kararına, Türkiye şiddetle karşı çıkmıştır. Dışişleri Bakanlığı üzerinden yapılan açıklamada, toprak bütünlüğüne sahip bir Filistin Devleti'nin kurulmasına engel olacak ve Kudüs'ün statüsünü değiştirecek yönde atılan adımlar, iki devletli çözüme ve Orta Doğu'da kalıcı barışın tesis edilmesine giden yolu kapatma girişimi olarak ifade edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021).

Amerikan hükümetleri İsrail'in 1967'de başlayan yerleşim faaliyetlerini Cenevre Sözleşmesi çerçevesinde ve hukuka aykırılık gerekçeleriyle Başkan Reagan dönemine kadar yasadışı olarak değerlendirmiştir. Ancak 1981'de Reagan İsrail'in söz konusu faaliyetlerinin yasadışı olmadığını ifade etmiştir. Sonraki başkanlar ise İsrail'in yerleşim politikalarına karşı çıkmışlar, ancak konunun hukuki yönüyle ilgili görüş bildirmekten kaçınmışlardır. Genel olarak ABD, İsrail yönetiminin yerleşim politikalarını Orta Doğu barışı önünde bir engel olarak görmekte ve bu minvalde eleştirmektedir (Al Jazeera Türk, 2014). Ancak Washington yönetimi, Başkan Trump döneminde alınan karar doğrultusunda bir politika değişikliğine giderek İsrail'in inşa

etmiş olduğu yerleşim birimlerini artık yasadışı görmediklerini açıklamıştır. ABD'nin bu tutumu, Filistin toprakları üzerinde bilinçli ve sistemli olarak hareket eden İsrail yönetimini ilhaka giden süreçte oldukça cesaretlendirmiştir (Boyras, 2019). Başkan Trump'ın yıllar sonra İsrail'in yerleşim faaliyetleri hakkında politika değişikliğine gitmesinde Başkan Trump'ın sahip olduğu Evanjelist kimliğin büyük etkisi vardır.

4.7.3.5. Kudüs Meselesi

Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için Kudüs'ün öneminin anlaşılması, günümüzde Orta Doğu barışı önünde engel teşkil eden ve bölgenin en önemli siyasi problemlerinden biri haline gelen Filistin meselesinin anlaşılmasında da kolaylık sağlayacaktır. Zira Kudüs üzerinde yaşanan ihtilaflar, İsrail'in burada uyguladığı şiddet ve dışlayıcı politikalar, günümüzde İsrail'i İslam dünyasıyla karşı karşıya getirmektedir. Aynı şekilde Türkiye'nin Orta Doğu politikaları özelinde İsrail ile geliştirdiği ilişkiler, Filistin meselesinden oldukça etkilenmektedir. Dolayısıyla Kudüs meselesi, siyasi ilişkiler bakımından başlı başına önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Üç semavi din (İslam, Yahudilik, Hristiyanlık) nazarında kutsal kabul edilen Kudüs, geçmişi yaklaşık olarak MÖ 4000 yılına kadar uzanan tarihi bir şehirdir (Elaldı, 2011). İbranice Yeruşalim veya Yeruşalayim, Arapça ise el-Kuds olarak isimlendirilen şehir, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir yer olarak pek çok savaşa sahne olmuştur. Nitekim bu durum Kudüs'ü uluslararası anlamda önemli bir coğrafya haline getirmiştir (CNN Türk, 2021).

Yahudiler için Kudüs'ü değerli kılan unsurlara bakıldığında, tarihsel ve kültürel bağların etkili olduğu görülmektedir. Yahudiler, Hz. Davud'un krallığı döneminde Kudüs'ün başkent ilan edilmesiyle birlikte buradaki mevcudiyetinin başladıklarını kabul ederler. Bu anlamda tarihi bir bağ kurarak Kudüs ile kendilerini özdeşleştirmektedirler. Diğer taraftan, Hz. Süleyman döneminde Kudüs'te inşa edilen Beytü'l Makdis (Bet Ha-Mikdaş) sonrasında ise şehir, Yahudiler için hac ve ibadet merkezi olması hasebiyle, dini anlamda da ayrıcalıklı bir hale gelmiştir. Hülasa, ilk başlarda siyasi bir merkez olarak öne çıkan Kudüs, mabedin inşasıyla

beraber kutsal mekân olma özelliği taşımaya başlamıştır. Nitekim MÖ 6. yüzyılda Yehuda Krallığı'nın, Babiller tarafından işgal edilmesi ve Kudüs'ün yakılıp yıkılması, Yahudiler için kutsal olan bu mekânın kutsiyetini daha da artırmıştır. Zira sürgün edilen Yahudiler yıllarca Kudüs'e özlem duymuşlardır (Çolak ve Karagöz, 2019: 2). Bu özlem hali Yahudilerin dualarına yansımış, Mezmurlar kitabında (137/5-6) şu şekilde ifade edilmiştir: “Ey Yerusâlim, seni unutursam, sağ elim kurusun. Seni anmaz, Yerusâlim'i en büyük sevincimden üstün tutmazsam, dilim damağıma yapışsın” (Bible.com, t.y.).

Pers İmparatorluğu döneminde Kudüs'e dönmelerine izin verilen Yahudiler, büyük bir sevinç yaşamış ve ikinci mabedi inşa etmişlerdir. Fakat MS 70'te Kudüs, Roma'nın işgaline uğramış, mabet ikinci kez yıkılmış ve Yahudiler tekrar sürgün edilmiştir. Bu tarihten itibaren, Yahudilerin “Siyon Tepesi” olarak özdeşleştirdiği Kudüs şehri, Yahudilerin eski krallıkları dönemine duydukları özlemin bir simgesi olmuştur. Bununla birlikte Yahudiler, Tanrı (Yehova/Yahve) ile Kudüs arasında özel bir bağın olduğuna inanmışlardır. Zira onlara göre ahiret gününde herkes Kudüs'te toplanacak ve ebedi hayat burada kurulacaktır (Çolak ve Karagöz, 2019: 3-4).

Yahudiler, Kudüs'ün yakılıp Süleyman mabedinin yıkılmasından sonra kurban ibadetini yerine getirememişler, mabet olmadığı için bayram günlerini sinagoglarda kutlamışlardır. Hac ibadeti için ise ziyaretler devam etmiş, ancak ibadete gelenler yıkık mabetten geriye kalan Batı duvarı önünde (Ağlama Duvarı) ağlayarak ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Ayrıca Yahudiler sinagogları Kudüs'ü görecektek şekilde yapmakta ve dua ederken Süleyman mabedine doğru dönmektedirler (Batuk ve Mert, 2017: 143). Görüldüğü üzere, Kudüs konusunda sadece geçmişteki Yahudi krallığına duyulan özlem söz konusu değildir. Bunun yanında kutsal olarak gördükleri kente yüklenen bir takım manevi değerler de vardır. Yahudilerin bu inançları doğrultusunda Kudüs'ü içselleştirmiş olmaları, Kudüs'ü kendilerinden ayrılmaz bir bütün olarak görmelerine yol açmaktadır.

Hristiyanlar için kutsal kabul edilen Kudüs şehri, Kilise'nin ortaya çıktığı yer olarak bilinmektedir. Ortodokslara göre Kudüs, tüm Hristiyan âleminin anası olarak kabul edilir. Çünkü kutsal kitap İncil, dünyaya buradan yayılmıştır. Hristiyanlar için Kudüs, dünyanın merkezi, günahlardan arınmanın yeri ve İsa Mesih'in yeryüzüne

ikinci defa ineceği yerdir. Diğer taraftan, Hz. İsa'nın Kudüs'te yaşamış olması, Kıyamet Kilisesi (Kutsal Kabir Kilisesi)'nin burada bulunması ve Hristiyan dünyasının hac vazifesini burada yerine getirmesi, Kudüs'ü Hristiyanlar için değerli kılan diğer sebeplerdir. Özellikle Kutsal Kabir Kilisesi, Hristiyanlar nazarında ayrı bir önem taşımaktadır. Zira Hz. İsa'nın mezarının burada olduğuna inanılmaktadır. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ve o şekilde yürüdüğü sokağı ifade eden “Çile Yolu” Hristiyanlar için Kudüs'teki en önemli güzergâhtır. Hristiyan hacı adayları ahşaptan yapılan haçları sırtında taşıyarak bu sokakta yürürler. Bunu yapmalarındaki amaç Hz. İsa'nın çektiği çileleri çekmek ve yaşadıklarını hissetmektir (Güngör, 2020: 154-162).

Kudüs, İslam dininde çok özel bir yere sahip olup, Müslümanlar için ilk kible, Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Miraca yükseldiği yer, kutsal şehirlerden üçüncüsü, birçok peygamberin ayak bastığı yer ve bereketli mübarek topraklardır (El Karadavi, 2009: 14). Müslüman âleminin Kudüs'e yönelik ilgisi ve dini bağlarının kökleri, öncelikli olarak Kuran'da geçen ayetlere ve Hz. Peygamberin hadislerine dayanmaktadır (Mert, 2017: 264).

Kudüs şehri Müslümanların ilk kiblesi olma özelliği taşıdığından, oldukça kutsal bir yer olarak kabul edilmektedir. Müslümanlara namaz kılarken yüzlerini Mescid-i Haram (Kâbe)'a çevirmelerini buyuran ayetler (Bakara, 2/150) gelinceye kadar Kudüs'e dönülerek namaz kılınmıştır (El Karadavi, 2009: 14).

Kudüs'ü Müslümanlar için değerli kılan bir diğer önemli husus, İsra (Gece Yürüyüşü) ve Miraç (Göğe Yükselme) hadiselerinin burada gerçekleşmiş olmasıdır. Kuran'da İsra suresinde belirtilen: “Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir” (İsra, 17/1) ayeti başlı başına Kudüs'ü tüm Müslümanlar için mübarek kılmaktadır. İslam âlemi bu ayete istinaden Kudüs şehri ile Mescid-i Aksa'yı bir görmektedir. Başka bir deyişle, Kudüs şehrinin kutsiyeti Mescid-i Aksa'nın burada oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Kudüs tüm Müslümanlar için mukaddes bir şehirdir (Alıcı, 2018: 53).

Kudüs, günümüzde Orta Doğu'da yaşanan siyasi krizlerin merkezinde yer alan bir şehirdir. Zira 1967'deki Altı Gün Savaş'ında şehri işgal eden İsrail, 1980'de Kudüs'ün tamamını ebedi başkenti olarak ilan etmişti. Müslümanlar ise Doğu Kudüs'ü, gelecekte kurulacak olan Filistin Devleti'nin başkenti olarak görüyordu. Nitekim bu durum, İsrail ve Filistin arasında yıllarca uzayan ve içinden çıkılması çok zor olan bir mesele haline gelmiştir (CNN Türk, 2021). Bunun üzerine ABD'nin Trump döneminde Kudüs'ü, İsrail'in başkenti olarak tanıması, meseleyi daha da derinleştirmiş, başta İslam dünyası olmak üzere uluslararası toplumun tepkisini çekmiştir (Hürriyet, 2017). Türkiye bu kararın ardından en üst düzeyde tepki göstermiş, Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Kudüs, Müslümanların kırmızı çizgisidir" demiştir (Posta, 2017).

İsrail, ABD'nin gücünü arkasına alarak İslam dünyasının gözü önünde Arap Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı ve BM gibi örgütleri ve onların kararlarını açıkça hiçe saymaktadır. Bununla birlikte İsrail uzun zamandır sistemli ve planlı olarak Kudüs şehrini ve Filistin topraklarını Yahudileştirme çabası içerisinde. İslam âlemi için kutsal olan kadim şehir Kudüs, İsrail yönetiminin uygulamaları nedeniyle günümüzde tehlike altındadır. Zira turistik tüneller inşa etme projesi adı altında Mescid-i Aksa'nın altının kazılması, bu kutsal yapıyı yıkılmakla karşı karşıya bırakmaktadır (El Karadavi, 2009: 24).

İsrail'in Mescid-i Aksa özelindeki ihlalleri, girişimleri ve buradaki şiddet politikaları, 1967'den bu yana aralıksız devam etmektedir. Nitekim Altı Gün Savaşı sonrasında İsrail yönetimi, Doğu Kudüs'ü işgal etmesiyle beraber Mescid-i Aksa'nın olduğu civarda kazı çalışmaları başlatmıştır. 1969'ta Mescid-i Aksa, Avustralyalı bir Yahudi tarafından kundaklanmış, 1980'lerde ise İsrail askerlerinin Aksa'nın çevresinde ateş açmaları ve 1990'larda süren tünel faaliyetleri sonucunda pek çok Filistinli hayatını kaybetmiştir. 2000'de Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'nın avlusuna girmesiyle başlayan İkinci İntifada hareketi sonrası uzun yıllar şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. 2014'te Müslümanlar, Mescid-i Aksa içerisinde ibadet ederken İsrail askerleri baskın vermişler, içeriye gaz bombası atarak mescidi tahrip etmişlerdir. 2015'te ise İsrail askerlerinin postallarla mescide girmesi ve ibadet eden Müslümanları gözaltına alması, İslam dünyasını ayağa kaldırmıştır. İsrail yönetimi,

Mescid-i Aksa üzerinde her geçen gün artan baskılarına bir yenisini daha eklemiş, 2017’de mescidi ibadete kapatmıştır. Sonraları ise Aksa’nın kapısına arama dedektörleri koyarak mescide girişleri kısıtlamıştır (Uçar, 2017).

Müslümanların kalbinde ayrı bir yere sahip olan Mescid-i Aksa’nın, uzun zamandır İsrail yönetimlerinin yıkıcı ve eziyet verici uygulamalarına maruz kalması, başta Filistin halkı olmak üzere tüm İslam âleminin İsrail’e karşı katı bir tutum benimsemesine yol açmaktadır. Ancak bir zamanlar Kudüs topraklarında hâkimiyet süren Müslümanlar, Hz. Ömer, Sultan Selahaddin Eyyubi ve Sultan Yavuz Selim dönemlerinde tüm gayri Müslimlere hoşgörülü davranmışlar, onların kutsallarına ve mabetlerine zarar vermemişlerdir. Nitekim Kudüs’ün kutsallığına verilen önemden dolayı burası Harem-i Şerif statüsüne kavuşturularak kötülüklerden uzak bir şekilde, herkesin dinini özgürce yaşayabileceği bir mekâna dönüştürülmüştür. Ancak günümüzde ise İsrail yönetimi altında, bu durumun aksine bir yaklaşım söz konusudur (Alıcı, 2018: 54-56).

İslam İşbirliği Teşkilatı, İsrail’in Mescid-i Aksa’ya yönelik izlediği şiddet politikalarını sert bir şekilde eleştirerek bu durumu, İslam dünyasının dini duygularına ve ibadet haklarına karşı bir saldırı olarak değerlendirmiştir. Hatta bu saldırıların en sonunda bir din savaşını körükleyeceğini vurgulamıştır. Zira İsrail’in Cuma günlerinde ve Ramazan aylarında Müslümanların ibadet yapmalarını engelleyen uygulamaları ve Mescid-i Aksa üzerindeki baskıları, her geçen gün yeni çatışmaların fitilini ateşlemektedir (TRT Haber, 2022).

İsrail askerleri ve fanatik Yahudiler tarafından Mescid-i Aksa’ya yönelik düzenlenen saldırılar ve Müslümanların buradaki ibadetlerine yönelik uygulanan kısıtlayıcı faaliyetler, Kudüs konusunda hassas olan Türkiye’yi rahatsız etmiştir. Türkiye, “kutsal mekânlardaki statükonun korunması” ile ilgili İsrail hükümetini uyarmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). Daha önce de gerek cumhurbaşkanlığı düzeyinde gerekse dışişleri bakanlığı düzeyinde yapılan açıklamalarda, Kudüs Türkiye’nin “kırmızı çizgisi” olarak nitelendirilmiştir. Buradan hareketle İsrail hükümetlerinin geçmişten bu yana Kudüs, Mescid-i Aksa, Batı Şeria ve Gazze kısaca Filistin toprakları üzerinde yaptığı her türlü işgal girişimi, Türkiye ve İslam dünyası tarafından kınanmıştır. İslam âleminin bir “dava” olarak nitelendirdiği Kudüs

konusunda, İsrail yönetiminin uyguladığı şiddet ve dışlayıcı politikalar, İsrail ve Filistin arasında yıllardır çözölemeyen sorunu daha da derinleştirmektedir. Buna ilaveten ABD'nin bu meseleye konströktivist bir bakış açısıyla yaklaşması ve İsrail'in bölgedeki uygulamalarında İsrail yanlısı bir tutum izlemesi, Filistin sorununu içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Nitekim bu durum Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerde de ciddi kırılmalara sebep olmaktadır.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle uluslararası sistemde meydana gelen değişimleri açıklamakta yetersiz kalan, uluslararası ilişkilerin sosyal ve tarihi yönünü ihmal eden realist teoriye yönelik eleştiriler ışığında ortaya çıkan konstrüktivizm, uluslararası ilişkilerin materyal unsurlardan çok sosyal, kültürel, normatif ve düşünsel unsurlar üzerine kurulu olduğunu savunarak disiplin içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Konstrüktivistler, devletlerin dış politikasının şekillenmesinde, aktörlerin paylaştığı inanç, kimlik, çıkar, kültür ve değerlerin yapısal özellik taşıdığını iddia etmektedir. Buradan hareketle, ABD ile İsrail arasındaki özel ilişkiyi açıklayabilmek için çalışmada konstrüktivist yaklaşım kullanılmıştır. Zira ABD ile İsrail arasındaki özel ilişkinin kökleri, konstrüktivizmin ortaya koyduğu temel varsayımlar aracılığıyla daha iyi anlaşılmaktadır.

Amerikan ulus kimliğinin oluşmasında ve gelişiminde Evanjelizm önemli bir faktördür. Nitekim ABD'yi kuranlar Evanjelist öğretilerden etkilenmişlerdir. Bu öğretinin dayandığı görüş ve inanış biçimi, ABD ile İsrail arasındaki bağı ortaya koymaktadır. Zira Evanjelistler, Yahudi öğretilerini tasdik etmektedirler. Evanjelistlere göre, Yahudiler Tanrı'nın seçilmiş halkıdır ve Tanrı'nın vaat ettiği (Arz-ı Mevud) topraklar Yahudilere aittir. Bu inanışa göre, İsa Mesih ikinci kez yeryüzüne inecek, Yahudiler yeryüzüne hâkim olacak ve Süleyman mabedi tekrar Kudüs'te inşa edilecektir. Bununla birlikte ileride yaşanacağına inanılan Armagedon savaşında Müslüman, Katolik ve Ortodoks Hristiyanlara karşı Yahudilerin ve Evanjelistlerin galip geleceği kabul edilmektedir.

ABD'deki Evanjelistler, İsa Mesih'in yeryüzüne inmesi için İsrail devleti kurulmadan önce dağınık halde yaşayan Yahudilerin, kendilerine vaat edilen topraklarda toplanması gerektiğine inandıklarından, Filistin'de Yahudi devletinin kurulmasına destek vermişlerdir. Genel olarak analiz edildiğinde Başkan Truman'dan Trump'a kadar neredeyse tüm ABD başkanlarının İsrail'e koşulsuz destek verdiği görülmüştür. İsrail, 1948, 1967 ve 1973'te Araplarla yaşadığı savaşlarda, ABD tarafından her alanda desteklenmiştir. Nitekim Evanjelist inanış gereği de Armagedon savaşı için İsrail'in, ABD tarafından koşulsuz desteklenmesi

gerektiğine inanılmıştır. Bu durum, konstrüktivist yaklaşımın ortaya koyduğu ortak değerlerin, inanışın ve kimliğin dış politikayı nasıl şekillendirdiğine açık bir kanıttır.

Konstrüktivizmde ortaya koyulan varsayımlardan bir diğeri söylemler üzerinedir. Söylemler, bireylerin inançlarını ve çıkarlarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla devleti yöneten kişilerin politik söylemleri, yapılacak dış politika analizleri bakımından uluslararası ilişkilerde önemli verilerdir. Evanjelist kimliğe sahip Amerikan başkanlarının ortaya koyduğu söylemler, ABD ile İsrail arasındaki özel ilişkiyi açıklama noktasında çalışmada dikkate alınan önemli çıktılardır.

Evanjelist kimlik, 1970’lerden sonra Amerikan siyasetinde daha görünür hale gelmiştir. Amerikan başkanlarının çoğu Evanjelist görüşler doğrultusunda ABD’nin Orta Doğu politikalarını şekillendirmiş ve İsrail’in bölgedeki güvenliğini koruyan politikalar izlemişlerdir. Başkan Reagan, “Armagedon için hazırlanmalıyız” söylemi ile bu kavramı Amerikan siyasetinde ilk kullanan Amerikan başkanı olmuştur. Ayrıca Reagan, Armagedon savaşı için İsrail’in koşulsuz desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Baba ve oğul Bush dönemlerine bakıldığında, Körfez Savaşı sırasında İsrail için tehdit oluşturan Irak’a müdahale edilmiş, oğul Bush döneminde 11 Eylül saldırılarından sebep Müslümanlar hedef gösterilmiş ve bu savaş “haçlı savaşı” olarak nitelendirilmiştir. Bush, “ya bizimlesiniz ya da teröristlerle” diyerek Müslüman kimliğini ötekileştirmiş, 2001’de Afganistan’ı 2003’te de Irak’ı işgal etmiştir. Keza Başkan Clinton’ın 1994’te İsrail parlamentosundaki konuşmasında geçen “İsrail’in hayatta kalması sadece çıkarlarımız için değil, Amerikan halkı olarak inandığımız ortak değerler için de önemlidir” söylemi, Evanjelist görüşün Amerikan siyasetindeki İsrail bağlılığını gözler önüne sermektedir.

Yakın dönemde başkanlık yapmış olan Trump’ın, Evanjelist kimliğin etkisiyle Amerikan dış politikasında gerçekleştirdiği İsrail yanlısı uygulamalar, İslam dünyasını ayağa kaldırmıştır. Trump’ın, Kudüs’ü İsrail’in başkenti ilan etmesi, Amerikan elçiliğini Kudüs’e taşıması, Yüz Yılın Anlaşması planına öncülük etmesi, BM’de İsrail aleyhine alınan kararları veto etmesi, Golan Tepeleri ve yerleşim faaliyetleri konusunda İsrail’i haklı görmesi, Evanjelist kimliğin Amerikan dış politikasındaki yansımalarıdır.

Evanjelist Hıristiyanların ABD içerisinde sahip olduğu yaklaşık 85 milyonluk nüfus, seçim dönemlerinde ciddi oy potansiyeli olarak görülmektedir. Nitekim başkanlık seçimlerinde cumhuriyetçi ve demokrat başkan adayları, Evanjelist kesimin oyunu alabilmek için İncil’de var olan değerlere atıfta bulunmaktadır. Bunun dışında, 6 milyon nüfusa sahip olan Yahudiler de ABD seçim dönemlerinde oy potansiyeli taşımaktadır. ABD’deki Yahudilerin neredeyse tamamı doğrudan veya dolaylı olarak İsrail lobilerine destek vermektedirler. Bu sebeple Yahudilerin ve İsrail lobisinin, tıpkı Evanjelistlerde olduğu gibi Amerikan karar alma mekanizmaları üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

İsrail’i Amerikan dış politikasında öncelikli hale getiren ortak kimlik ve inancın yanında, ABD’deki güçlü İsrail lobisinin etkisi de oldukça önemli bir faktördür. İsrail lobilerinin ABD içerisindeki faaliyetlerine bakıldığında, ABD ile İsrail arasındaki özel ilişki ağı daha net görülmektedir.

İsrail lobilerinin en temel amacı, İsrail’in güvenliği konusunda Amerikan yönetimlerinin desteğini alarak siyasi, askeri ve ekonomik olarak Amerikan yardımlarının İsrail’e ulaşmasını sağlamaktır. İsrail lobileri, Yahudilerin Amerikan siyasal sistemine entegre olmasına ve ABD ile İsrail arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine odaklanmışlardır. Seçim dönemlerinde lobilerin, İsrail yanlısı başkan adaylarına, Senato ve Temsilciler Meclisi üyelerine siyasal eylem komiteleri (PAC) üzerinden yaptığı bağışlar destekledikleri adayın kazanmasıyla beraber İsrail’i, Amerikan dış politikası ekseninde avantajlı duruma getirmektedir. Zira seçim kampanyaları için harcanan paralar özellikle Amerikan dış ilişkiler komitesi üyelerine gitmektedir. Dolayısıyla ABD’nin İsrail yanlısı politikalar izlemesi, geleneksel bir devlet politikası haline dönüşmektedir. Burada konstrüktivizmin vurguladığı gibi ortak çıkarların dış politikayı şekillendirmesi söz konusudur.

İsrail lobileri diğer çıkar gruplarından çok daha güçlü pozisyonda oldukları için ABD dış politikası üzerinde oldukça yönlendirici etkiye sahiptir. Bu lobiler tarafından İsrail’in stratejik önemi her fırsatta Amerikan kamuoyuna dayatılmaktadır. Bununla birlikte AIPAC, ADL, AJC, JINSA gibi Yahudi lobilerinin ellerinde bulundurdukları medya gücü, yaptıkları PR çalışmaları, yönlendirdikleri think tank kuruluşları ve sahip oldukları daha birçok yazılı ve görsel yayınlar, Amerikan dış

politikasını İsrail lehine şekillendirmektedir. Buna ilaveten, Amerikan Yahudi toplumunun ve İsrail lobilerinin İsrail devletine karşı sevgi ve sadakatle bağlı olmaları, ABD ile İsrail arasındaki özel ilişkiyi daha net ortaya koymaktadır. Yine konstrüktivist bir yaklaşımla aradaki özel ilişkiye ışık tutulduğunda, Yahudi toplumu ve ABD'deki Evanjelist kimliğin sahip olduğu ortak anlayış ve değerlerin, ABD ile İsrail'i ayrılmaz iki müttefik haline getirdiği görülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye ile ABD'nin gerek bölgesel gerekse dış politikadaki çıkarları çatıştığında, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bu durumdan etkilendiği görülmüştür. Aynı şekilde İsrail ile Türkiye arasında bir gerilim ya da kriz yaşandığında, ABD'nin devreye girerek Türkiye'ye tepki gösterdiği görülmektedir. İsrail'in güvenliğini taahhüt eden ABD, bölgede çıkarlarına ve İsrail'e yönelik oluşan her türlü tehdide karşı harekete geçerek müdahalede bulunmaktadır. ABD'nin bu tarzdaki İsrail yanlısı tutumlarının konstrüktivist yaklaşımından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin 1949'da İsrail'i tanımasıyla başlayan olumlu ilişkiler ABD'nin, Türkiye'nin ve İsrail'in Soğuk Savaş döneminde Batı Bloku içerisinde birlikte hareket etmeleriyle ivme kazanmıştır. Bununla birlikte NATO'nun güvenlik şemsiyesi altına girmek isteyen Türkiye'nin, dış politikasını ABD ile uyumlaştırmaya çalıştığı görülmüştür. Diğer taraftan Türkiye, ABD ile olan ilişkilerini daha da geliştirmek için Amerikan yönetimi üzerinde etkili olan İsrail lobilerinin desteğinden de faydalanmak istemiştir.

1960'lı yıllarda Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ABD ile yaşadığı gerilim ve 1964'te patlak veren Johnson Mektubu olayı, iki ülke arasında krizlere neden olmuştur. Uluslararası politikada Batı ve ABD tarafından yalnız bırakılan Türkiye, dış politikasını gözden geçirmiş, ABD eksenli izlediği politikalarda değişikliğe gitmiştir. Bu durum Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkilerine doğrudan olumsuz yansımıştır. Nitekim Türkiye, Arap-İsrail arasında yaşanan savaşlarda Arap devletlerine destek vermiş, Filistin konusunda Arap tezlerini desteklemeye başlamıştır.

1980’de İsrail meclisinin Kudüs’ü bir bütün olarak İsrail’in ebedi başkenti ilan etmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinde kırılmalara neden olmuştur. İsrail ile diplomatik ilişkilerini İkinci Kâtip seviyesine düşüren Türkiye’ye ABD’den tepkiler gelmiştir. Anılan dönemde 61 ABD Senatörünün, Türkiye’nin Washington Büyükelçiliği’ne mektup yollayarak Türkiye’nin İsrail’e yönelik izlemiş olduğu politikanın ABD-Türkiye ilişkilerine kötü yansıtacağını bildirmesi, İsrail’in Amerikan dış politikasındaki önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ABD’li senatörlerin bu tutumunun da ABD’nin konstrüktivist yaklaşımının bir sonucu olduğu değerlendirilebilir.

1990’larda uluslararası konjonktürde meydana gelen değişimler neticesinde ABD’nin, İsrail’in ve Türkiye’nin uyuşan çıkarlar ve güvenlik odaklı politikalar çerçevesinde birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Bu dönem Türkiye-İsrail ilişkilerinin altın çağı olarak nitelendirilmiştir. Zira iki ülke arasında 1996’da yapılan askeri ve ticari anlaşmalarla karşılıklı işbirliği stratejik düzeye ulaşmıştır. ABD, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine ön ayak olan planların ve projelerin finansörü olmuştur. Türk dış politika yapıcılar, Türkiye-İsrail ilişkilerini geliştirmeyi, Amerikan dış politikasını Türkiye yararına olacak şekilde etkilemenin bir aracı olarak görmüşlerdir.

İkibinli yıllar itibariyle, Türkiye-İsrail ilişkilerinin inişli çıkışlı bir seyir aldığı görülmektedir. 2002’de Türk dış politikasında yaşanan vizyon değişimi neticesinde, komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde çok boyutlu aktif bir dış politika izlenmiştir. Türkiye, Orta Doğu’da kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik politikalar izlemiş, bu minvalde İsrail ile Suriye arasında arabuluculuk rolü üstlenmiş ve İsrail-Filistin meselesinde yapıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Diğer taraftan bakıldığında, ABD’nin bu sürece dâhil olarak Suriye ile İsrail arasında Türkiye’nin arabuluculuk yapmasını istemesi ve Annapolis zirvesine Türkiye’yi dâhil etmesi, İsrail’in çıkarlarını ve güvenliğini korumaya yönelik bir tutum olarak değerlendirilebilir.

İkibinli yılların başından bu yana Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin genel seyrini İsrail’in Filistin’e yönelik uyguladığı politikalar belirlemiştir. İsrail’in Gazze’ye yönelik başlattığı operasyonlar, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz

etkilemiştir. İki ülke arasında yaşanan Davos ve alçak koltuk krizi ile giderek gerginleşen ilişkiler, Mavi Marmara krizi sonrasında kopma noktasına gelmiştir. ABD'nin devreye girmesiyle yumuşayan ilişkiler, 2014'te İsrail'in Gazze'ye başlattığı Koruyucu Hat operasyonu ile tekrar bozulmuştur.

Türkiye ile İsrail'in Orta Doğu'da çatışan politikaları ve genel olarak İsrail yönetimlerinin Filistin'e yönelik izlemiş olduğu politikalar, Türkiye-İsrail ilişkilerinde kırılmalara yol açmıştır. İslam âlemi başta olmak üzere pek çok devlet ve uluslararası kuruluş, İsrail'in Filistin'e yönelik izlediği politikalara karşı çıkmıştır. Ancak ABD buna rağmen İsrail'e desteğini sürdürmüştür. Aynı şekilde İsrail'in Filistin topraklarında gerçekleştirdiği yasadışı yerleşim faaliyetleri, Mescid-i Aksa baskınları, Kudüs'ün statüsünü değiştiren uygulamaları, Golan Tepeleri'nin işgali, Gazze'ye yönelik saldırıları ve ablukası, Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin seyrini değiştiren gelişmelerdir. İsrail'in uluslararası hukukun açık ve ağır bir şekilde ihlali manasına gelen anılan bu türdeki uygulamalarına ABD tarafından verilen açık ve tam desteğin ABD'nin İsrail'e yönelik konstrüktivist tutumunun bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

ABD, sahip olduğu Evanjelist kimliğin ve inanın etkisinde kendi çıkarlarını İsrail'in bölgedeki çıkarlarını desteklemekte görmektedir. Böylelikle ABD ile İsrail, ortak çıkar ve değerler ışığında birlikte hareket etmekte, dış politikalarını bu minvalde şekillendirmektedir. Çalışmanın hipotezi olan kimliklerin çıkarları oluşturduğu, bunun da dış politikayı belirlediği savı, bu bağlamda doğrulanmış bulunmaktadır. Çünkü ABD, yukarda da sayılan bütün dış politika pratiklerinde söylem ve eylem düzeyinde, bölgesel ve küresel çapta İsrail politikalarını desteklemekte ve esasen uluslararası hukuka aykırı olan tutumlarını meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Bu durumun kimlik, çıkar ve değerler özelinde iki aktörün benzer hassasiyetlere sahip olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ACRPS. (2020). “Deal of the Century”: What Is It and Why Now? https://arabcenterdc-org.translate.google/resource/deal-of-the-century-what-is-it-and-why-now/?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=op adresinden 14 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Aisha, N. M. A. A., ve Karabacak, S. (2020). Gazze, İsrail’in 2014’teki Saldırısının Üzerinden 6 Yıl Geçmesine Rağmen Yaralarını Saramadı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazze-israilin-2014teki-saldirisinin-uzerinden-6-yil-gecmesine-ragmen-yaralarini-saramadi/1903669> adresinden 25 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ak, M. A. (2019). Uluslararası İlişkiler’de Kimlik Analizi ve Rol Teorisi. *B.U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 199–239.
- Akbaş, Z. (2011). ABD’nin Orta Doğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Orta Doğu’ da Güç Mücadelesi. *History Studies, (ABD ve Büyük Orta Doğu İlişkileri Özel Sayısı)*, 1–18.
- Akbaş, Z. (2015). Türkiye’nin Fırat ve Dicle Sınıraşan Sularından Kaynaklanan Güvenlik Sorunu ve Çatışma Riski. *Bilgi*, 72 , 93–116.
- Akbaş, Z., ve Düzgün, Z. A. (2012). Libya’daki Arap Baharı’na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstürüktivist Bir Yaklaşım. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2), 57–81.
- Akdoğan, İ. (2020). Körfez’in Türkiye Karşısı Politikalarında Yeni Sahne Suriye. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/korfezin-turkiye-karsiti-politikalarinda-yeni-sahne-suriye/1812837> adresinden 02 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Akgün, M., Senyücel Gündoğar, S., ve Görgülü, A. (2014). Zor Zamanda Siyaset: İsrail-Türkiye İlişkileri. *TESEV*, 1–12.
- Al Jazeera Türk. (2014). İsrail’in Yerleşim Faaliyetleri. <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/israilin-yerlesim-faaliyetleri> adresinden 26

Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Alıcı, M. (2018). Üç Kudüs: Kudüs’e Siyonist, Evanjelik ve Reel - Politik Yaklaşımlar. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6 (15), 41–58.

Alptekin, G., ve Özer, Ö. (2020). Johnson Mektubu Haberlerinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (34), 283–308.

Altuğ, B. (2019). ‘One minute’un Üzerinden 10 Yıl Geçti. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdoganin-one-minute-cikisinin-uzerinden-10-yil-gecti/1378042> adresinden 25 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Altunışık, M. B. (2009). Orta Doğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken. *Ortadoğu Etütleri*, 1 (1), 69–81.

Anadolu Ajansı. (2014). İsrail’in Üç Büyük Operasyonunda 1679 Kişi Öldü. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-uc-buyuk-operasyonunda-1679-kisi-oldu/142698> adresinden 25 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Aral, B. (2020). “Yüzyılın Anlaşması” mı, “Yüzyılın İhaneti” mi? <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/yuzyilin-anlasmasi-mi-yuzyilin-ihaneti-mi/1720064> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

Arı, T. (1999). ABD-İsrail İlişkileri ve Orta Doğu Barış Süreci. *Avrasya Dosyası*, 5 (1), 233–249.

Arı, T. (2009a). *Amerika’da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika*. (4. Baskı). Bursa: MKM Yayıncılık.

Arı, T. (2009b). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. (8. Baskı). Bursa: MKM Yayıncılık.

Arı, T. (2014). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. (6. Baskı). Bursa: DORA.

Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Irak, İran, ABD, Petrol, Filistin*

Sorunu ve Arap Baharı. Bursa: Alfa Akademi.

Arıdemir, H., ve Acar, A. (2018). Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Yönelik Sürekliliğin I. Körfez Savaşı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, (65), 82–93.

Arslan, E. (2022). İspanya'dan Başlayan 500 Yıllık Tarih: Türkiye İsrail İlişkilerinin Dünü ve Bugünü. <https://www.haberturk.com/500-yillik-tarih-dunden-bugune-turkiye-israil-iliskileri-3369080> adresinden 04 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Ataman, M., ve Gökcan, Ö. (2012). Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7 (2), 199–229.

Ateş, D. (2009). Konstrüktivizm, Tek Kutupluluk ve Amerikan Hegemonyası. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5 (20), 79–103.

Aydın, Atalay. (2020). ABD'nin Önemli Dış Politika Doktrinleri. <https://www.stratejikortak.com/2020/07/abdnin-onemli-dis-politika-doktrinleri.html> adresinden 08 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

Aydın, Aydın. (2013). Three Types Of Turkish Foreign Policy After The Cold War On The Middle East. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 475–495.

Aydın, M. (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51 (01), 71–114.

Aydın, M. (2005). Rüzgara Karşı Durmak: Türk Dış Politikası Esneyebilir mi? *Foreign Policy*, (34), 48–58.

Ayhan, V. (2009). Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog Toplantısının Önemi. <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-korfez-isbirligi-konseyi-kik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalog-toplantisinin-onemi/> adresinden 11 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

- Ayhan, V. (2010). Türkiye “Orta Doğulu”laşıyor mu? <https://orsam.org.tr/tr/turkiye-ortadogulu-lasiyor-mu/> adresinden 11 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyanlar, Devrimler ve Değişim*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Ayvaz, Z. (2020). Astana ve Soçi Süreçlerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkileri. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2 (2).
- Bahtiyar, K. (2021). Petrolün Orta Doğu Siyasetinin Belirlenmesindeki Rolü: ABD’nin Enerji Hegemonyası ve Çatışmalar. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, (5), 138–194.
- Bakır, B. (2016). Dünden Bugüne Türkiye-İsrail İlişkileri. <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1262938-dunden-bugune-turkiye-israil-iliskileri> adresinden 14 Mayıs 2020 tarihinde alınmıştır.
- Bal, İ. (2006). *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*. (3. Baskı). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Balta, E. (2014). *Küresel Siyasete Giriş*. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baş, A. (2018). Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1991). *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (3), 92–122.
- Başaran, D. (2020). Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 83–99.
- Battal, M. (2021). Konstürktivizm ve Kimlik: Türkiye’nin Bosna-Hersek Savaşı Politikasının İncelenmesi. *Troyacademy*, 6 (1), 286–310.
- Batuk, C., ve Mert, R. (2017). Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir : Kudüs. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17 (2), 129–149.

BBC. (2010). Erdoğan: İnsanlık Dışı Devlet Terörü. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/05/100531_turkey_reactions adresinden 26 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

BBC. (2013). Mavi Marmara: İsrail, Türkiye'den Özür Diledi. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur adresinden 26 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

BBC. (2018). ABD'deki Evanjelistler Trump'ın Brunson Davasındaki Tutumunu Nasıl Değerlendiriyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45217915> adresinden 30 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

BBC. (2020). Filistin: Hamas ve El Fetih'in Türkiye'de Bir Araya Gelerek Uzlaşması Ne Anlama Geliyor? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54419733> adresinden 23 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

BBC. (2021a). Libya'da Planlanan Seçimler Ertelendi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59755004> adresinden 28 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

BBC. (2021b). Yunanistan Başbakanı Libya'nın Başkenti Trablus'a Gidiyor: Miçotakis Sınır Dışı Ettiği Menfi'yle Görüşecek. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56650095> adresinden 28 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

Berkkan, K. (2018). *Mesih Krallığı Evanjelizm*. İstanbul: Eftalya.

Beyaz, Z. F. (2020). Türkiye-Rusya-İran Üçlü Videokonferans Zirvesi Sonrası Ortak Açıklama. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iran-uclu-videokonferans-zirvesi-sonrasi-ortak-aciklama-/1896124#> adresinden 23 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

Bible.com. (t.y.). Mezmurlar 137. <https://www.bible.com/tr/bible/170/PSA.137.TCL02> adresinden 05 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

- Bilgin, M. S. (2016). İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası. *Akademik Bakış*, 9 (18), 33–44.
- Boran, T. K. (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 28–42.
- Bowen, J. (2020). Trump's Middle East Peace Plan: "Deal of the century" is Huge Gamble. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51263815> adresinden 18 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bowler, H. (2017). *Giving Away Other People's Land : The Making of the Balfour Declaration*. (Editörler: Sameh Habeeb & Pietro Stefanini). London: The Palestinian Return Centre.
- Boyraz, T. A. (2017a). Kudüs Yarım Asırdır İşgal Altında. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kudus-yarim-asirdir-iskal-altinda/834716> adresinden 11 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Boyraz, T. A. (2017b). Trump'ın Filistin Politikası Yahudilere Emanet. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumpin-filistin-politikasi-yahudilere-emanet-/820016> adresinden 07 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Boyraz, T. A. (2019). 52 Yıldır Devam Eden İşgalin Adı: Yahudi Yerleşim Birimleri. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/52-yildir-devam-eden-iskalin-adi-yahudi-yerlesim-birimleri/1650695> adresinden 04 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Bozkurt, C. (2008). *Türk Kamuoyunda Filistin Problemi İlk Arap-Yahudi Çatışmaları (1920-1939)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bozkurt, C. (2021). *İmparatorluğu Yikan Örgüt NİLİ*. İstanbul: Ötüken.
- BP. (2021). Statistical Review of World Energy 2021. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf> adresinden 07 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

Bronner, E., ve MacFarquhar, N. (2011). U.N. Report Finds Israeli Blockade Legal but Raid Flawed

<https://www.nytimes.com/2011/09/02/world/middleeast/02flotilla.html>
adresinden 26 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Bulut, P. (2012). Pragmatizm ve Amerikan Kültürüne Yansımaları. <http://www.blog.usmer.org/2012/03/pragmatizm-ve-amerikan-kulturune-yansimalari/> adresinden 20 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

Burchill, S., Linklater, A., Devetak, R., Donnelly, J., Nardin, T., Paterson, M., True, J. (2019). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (6. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.

Büyüktanır, D. (2015). Toplumsal İnşacı Yaklaşım ve Avrupa Bütünleşmesinin Açıklanmasına Katkıları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14 (2), 1–24.

Çakırca, B. (2018). *Güvenlik ve Kapasite: 2002-2011 Yılları Arası Türkiye'nin Orta Doğu Politikası*. (Yayımlanmış Doktora Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Çelik, O. M., ve Okur, M. A. (2021). Tanrı ve Mesih Adına Siyaset: Donald Trump Yönetimi Döneminde Evanjelizm ABD Dış Politikası Üzerindeki Artan Etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16 (2), 1–25.

Çelikkol, O. (2022). Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerinin Tarihi. <https://www.haberturk.com/turkiye-israil-diplomatik-iliskilerinin-tarihi-3350191> adresinden 19 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

CIA. (2022). United States - The World Factbook. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/united-states/#people-and-society> adresinden 25 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

CNN Türk. (2005). Gazze'den Çekilme Tamamlandı. <https://www.cnnturk.com/2005/dunya/08/22/gazzeden.cekilme.tamamlandi/119608.0/index.html> adresinden 04 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

CNN Türk. (2006). Wilson'ın Türkiye'den “Etkili Ol” İsteği.

<https://www.cnnturk.com/2006/dunya/07/15/wilsonin.turkiyeden.etkili.ol.istegi/201770.0/index.html> adresinden 23 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

CNN Türk. (2007a). Ankara İsrail ve Filistin Liderlerini Ağırıyor. <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/11/12/ankara.israil.ve.filistin.liderlerini.agirliyor/403937.0/index.html> adresinden 24 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

CNN Türk. (2007b). Peres ve Abbas'tan TBMM'de Barış Mesajı. <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/11/13/peres.ve.abbastan.tbmmde.baris.mesaji/404511.0/index.html> adresinden 24 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

CNN Türk. (2008). Türkiye'nin Arabuluculuğu Resmen Açıklandı. <https://www.cnnturk.com/2008/dunya/05/21/turkiyenin.arabuluculugu.resmen.a.ciklandi/461537.0/index.html> adresinden 24 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

CNN Türk. (2021). Kudüs Neden Önemli ve Tartışmalı Bir Şehir? <https://www.cnnturk.com/dunya/kudus-neden-onemli-ve-tartismali-bir-sehir> adresinden 04 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

Çoban, F. (2017). Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri : Sosyal- İnşacı Perspektiften ABD - İsrail İlişkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 2019–2037.

Çolak, Y., ve Karagöz, L. (2019). *Kudüs Tarih, Şehir, Toplum*. İstanbul: İlem Yayınları.

Daban, C. (2017). Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmaların Yönteme Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (27), 190–227.

Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10 (1), 77–96.

Deforth, P. W. (1975). U . S . Naval Presence In The Persian Gulf: The MIDEAST FORCE Since World War II. *Naval War College Review*, 28 (1), 28–38.

- Duman, L. (2011). Ortak Çıkarlar, Farklı Öncelikler: 2001-2008 Döneminde Türkiye, ABD ve İsrail Lobisinin İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımları. *Akademik ORTA DOĞU*, 5 (2), 155–180.
- Duran, B., İnat, K., ve Caner, M. (2021). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2020*. (1. Baskı). İstanbul: SETA Yayınları.
- Duran, B., İnat, K., ve Özcan, M. (2010). *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*. (1. Baskı). Ankara: SETA Yayınları.
- Duran, M. A. (2020). Politik Siyonizm Ekseninde Yahudi Devleti Fikri. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 135–158.
- Düzgün, A. N. (2020). ABD’de Hristiyan Grupların Seçim Mücadelesi Kızışıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/abd-baskanlik-secimleri-2020/abdde-Hristiyan-gruplari-secim-mucadelesi-kizisiyor/2013893> adresinden 30 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- EIA. (2021). Oil and Petroleum Products Explained: Oil Imports and Exports. <https://www.eia.gov/energyexplained/oil-and-petroleum-products/imports-and-exports.php> adresinden 10 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ekşi, M. (2018). Türk Dış Politikasının Ultimo Ratiosu: Yumuşak Güçten Sert Güce Türkiye’nin Suriye Politikası. *Karadeniz Arastirmalari Dergisi*, 15 (60), 71–99.
- Ekşi, Ö. (2010). İsrail Çağrılmazsa Gelmiyoruz. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-cagrilmazsa-gelmiyoruz-15682357> adresinden 26 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- El Karadavi, Y. (2009). *Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs*. (2. Baskı). İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Elaldı, E. (2011). 3 Semavi Dinin Kutsal Şehri Kudüs. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/3-semavi-dinin-kutsal-sehri-kudus> adresinden 06 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

- Ercan, M., ve Ayata, A. (2018). Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Orta Doğu Politikalarının Sürdürülebilirliği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (69), 114–129.
- Erkmen, S. (2005). 1990'lerden Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği. *Uluslararası İlişkiler*, 2 (7), 157–185.
- Erkmen, S. (2014). Hamas-Fetih Anlaşması ve Türkiye-İsrail İlişkilerine Yansıması. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/hamas-fetih-anlasmasi-ve-turkiye-israil-iliskilerine-yansimasi> adresinden 22 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- Erol, M. S., ve Çelik, K. E. (2018). ABD'nin Suriye Politikasında Vekil Aktör Olarak Terör Örgütleri: YPG Örneği. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 14–45.
- Erol, M. S., ve Ozan, E. (2011). Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim. *Akademik Bakış*, 4 (8), 13–38.
- Erşen, E. (2016). Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 153–171.
- Ertem, H. S. (2012). Kimlik ve Güvenlik İlişisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: “Kimliğin Güvenliği” ve “Güvenliğin Kimliği”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8 (16), 177–236.
- Finnemore, M., ve Sikkink, K. (2001). Taking Stock : The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, 4 , 391–416.
- Fırat, E. (2021). Filistin'de İsrail İşgaline Karşı Başlayan Birinci İntifada'nın Üzerinden 34 Yıl Geçti. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistinde-israil-iskaline-karsi-baslayan-birinci-intifadanin-uzerinden-34-yil-gecti/2442849> adresinden 21 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- Goldberg, J. J. (1996). *Jewish Power: Inside The American Jewish Establishment*. Massachusetts: Addison-Wesley.

- Gözen, R. (2009). *İmparatorluktan Küresel Aktörlüğe Türkiye'nin Dış Politikası*. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Gözen, R. (2019). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. (2. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gözen, R., Çakmak, C., Oğuzlu, T., Uslu, N., Çolakoğlu, S., ve Wiltse, E. Ç. (2013). *Amerikan Dış Politikası*. (Editör: Ramazan Gözen). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını. Eskişehir.
- Griffiths, M., Roach, C. S., ve Solomon, M. S. (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*. (2. Basımda). 2011: Nobel.
- Güder, S., ve Mercan, M. H. (2012). 2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası. *İnsan & Toplum Dergisi*, 2 (3), 57–92.
- Güngör, M. (2020). Hristiyanlıkta Kudüs 'ün Kutsallaşma Süreci. *Amasya İlahiyat Dergisi*, (14), 141–170.
- Gürpınar, B. (2017). Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (53), 241–253.
- Gürseler, C. (2021). Filistin-İsrail Sorununda Trump'ın Fait Accompli Girişimi: “Yüzyılın Planı”. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9 (2), 378–415.
- Harkov, L., ve Keinon, H. (2020). The “Deal of the Century”: What are its key points? -. <https://www.jpost.com/arab-israeli-conflict/the-deal-of-the-century-what-are-its-key-points-615680> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Hastedt, G. P. (2020). *American Foreign Policy: Past, Present And Future*. (12. Baskı). New York: Rowman & Littlefield.
- Hopf, T. (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. *International Security*, 23 (1), 171–200.
- Huntington, S. P. (2015). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzenin Yeniden*

Kurulması. (14. Basım). İstanbul: Okuyanıs.

Hürriyet. (2004). Erdoğan: Devlet Suikast Kararı Almaz. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-devlet-suikast-karari-almaz-38611303> adresinden 21 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Hürriyet. (2017). Kudüs'ün Üç Semavi Din İçin Önemi Nedir? <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kudus-nerede-ve-neden-onemli-iste-kudusun-tarihi-40672403> adresinden 04 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

Hürriyet. (2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan BAE Ziyareti Paylaşımı! İşbirliği Vurgusu. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-bae-ziyareti-paylasimi-isbirligi-vurgusu-42004687> adresinden 04 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

İnat, K., ve Ataman, M. (2008). *Orta Doğu Yıllığı 2006*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.

İnat, K., Ataman, M., Aydın, F., ve Yıldırım, B. (2012). *Orta Doğu Yıllığı 2011*. İstanbul: Açılım Kitap.

Jones, E. (2020). Trump Says He Moved US Embassy to Jerusalem 'For the Evangelicals'. https://www1-cbn-com.translate.goog/cbnnews/israel/2020/august/trump-says-he-moved-nbsp-us-embassy-to-jerusalem-lsquo-for-the-evangelicals-rsquo?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=op adresinden 14 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

Kamel, A. (2014). *1923'ten Günümüze Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Kan, K. (2018). İsrail'in Kuruluşundan 27 Mayıs Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960). *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, (3), 172–188.

Kanat, K. B. (2016). ABD Tek Taraflılığı ve Türk-Amerikan İlişkileri. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-tek-tarafliligi-ve-turk-amerikan-iliskileri>

adresinden 20 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

Kaplan, E. (2021). Cumhurbaşkanı Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Herzog ile Telefonda Görüştü. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-israil-cumhurbaskani-herzog-ile-telefonda-gorustu/2302418> adresinden 04 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

Karabulut, B. (2016). 15 Temmuz ve Türk Ulusal Kimliğinin Uyanışı: Konstrüktivist Teori Perspektifinde Bir Analiz. *Bilig*, 79 , 1–22.

Karagüzel, A. (2020). Yeni Yüzyılda ABD'nin Orta Doğu Politikası: Büyük Orta Doğu Projesi. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3 (2), 27–46.

Karakoç, J. (2013). Konstrüktivizmde Dış Politika ve Etnik Kimlikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 131–160.

Kardaş, Ş. (2013). *Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye'nin Orta Doğu Politikasındaki Değişiklikler* (Rapor No: Bahar 2013). İstanbul: Hazar Strateji Enstitüsü.

Kasım, K. (2000). Soğuk Savaş Dönemi Sonrası A.B.D.-İsrail İlişkileri. *Avrasya Dosyası*, 6 (2), 121–138.

Kaya, M. (2019). Türk-İsrail İlişkileri ve Filistin. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (18), 1043–1065.

Kaya, S. (2008). Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63 (3), 83–111.

Keohane, R. O. (1988). International Institutions: Two Approaches. *International Studies Quarterly*, 32 (4), 379–396.

Kızıl, G. (2018). *Avrupa Birliği Yurttaşlığı*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 35–64.

Kökçam, S. (2019). ABD Büyükelçiliğinin Kudüs'e Taşınmasının Üzerinden 1 Yıl Geçti. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-buyukelciliginin-kuduse-tasinmasinin-uzerinden-1-yil-gecti-415227.html> adresinden 11 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

Korkmaz, R. (2020). Amerikan Pragmatizmi ve Türkiye. http://cildirmanset.com/haber/amerikan_pragmatizmi_ve_turkiye-7512.html adresinden 20 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

Kubalkova, V., Onuf, N., ve Kowert, P. (2015). *International Relations In A Constructed World*. New York: Routledge.

Küçük, M. (2009). Uluslararası İlişkiler Kuramında “Konstrüktivist Dönüşü” Anlamak. *Ege Akademik Bakış*, 9 (2), 771–795.

Kurt, R. K. (2006). *Hollywood ve Kabala'nın 13. Havarisi Evanjelizm: Dünya İmparatorluğu ve Türkiye*. (2. Baskı). İstanbul: Birharf Yayınları.

Kurt, V. (2021). Libya'da Yeni Dönem, Yeni Stratejiler. <https://www.setav.org/libyada-yeni-donem-yeni-stratejiler/> adresinden 28 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

Landler, M. (2017). Trump Recognizes Jerusalem as Israel's Capital and Orders U.S. Embassy to Move. <https://www.nytimes.com/2017/12/06/world/middleeast/trump-jerusalem-israel-capital.html> adresinden 11 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

Liel, A. (2007). Syria Comes to Annapolis. <https://pij.org/articles/1128/syria-comes-to-annapolis> adresinden 24 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Los Angeles Times. (2006). Turkey Allows Hamas Visit. https://www-latimes-com.translate.goog/archives/la-xpm-2006-feb-17-fg-hamas17-story.html?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr adresinden 22 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Maital, S. (2021). Joe Biden's A-Team of Jewish Advisers, Cabinet Members and

Staff. <https://www.jpost.com/opinion/joe-bidens-a-team-of-jewish-advisers-cabinet-members-and-staff-658350> adresinden 07 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

McCarthy, N. (2009). A Critical Analysis of the ‘Great Debates’ That Structured Traditional International Relations Theory. <https://www.e-ir.info/2009/10/26/a-critical-analysis-of-the-‘great-debates’-that-structured-traditional-international-relations-theory/> adresinden 30 Ağustos 2021 tarihinde alınmıştır.

McCormick, J. M. (2009). *American Foreign Policy and Process*. (5. Baskı). Boston: Wadsworth Cengage Learning.

McLaughlin, D. (2015). The First Principle Of U.S. Foreign Policy. <https://thefederalist.com/2015/05/28/the-first-principle-of-u-s-foreign-policy/> adresinden 08 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

Mearsheimer, J. J., ve Walt, S. M. (2007). *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Mercan, M. H. (2018). Süreklilik ve Değişim Bağlamında HAMAS’ın Siyasal Stratejisi. *Ortadoğu Etütleri*, 10 (1), 62–78.

Mert, R. (2017). İslam Geleneği Açısından Kudüs. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 257–272.

Migdalovitz, C. (2007). *Israeli-Palestinian Peace Process: The Annapolis Conference*. (Rapor No: RS22768). Washington DC.: Congressional Research Service.

Milliyet. (2006). Ateş Yayılıyor. <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ates-yayiliyor-164132> adresinden 23 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

Mirza, M. N., ve Babar, S. I. (2021). Dialectical Moralism, National Interest, and Foreign Policy: The Case of United States and Pakistan. *Progressive Research Journal of Arts & Humanities (PRJAH)*, 3 (1), 144–156.

- Morton, M. Q. (2013). Once Upon a Red Line - the Iraq Petroleum Company Story. <https://www.geoexpro.com/articles/2013/06/once-upon-a-red-line-the-iraq-petroleum-company-story> adresinden 09 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- NTV. (2017). Mavi Marmara’da Ölenlerin Ailelerine Tazminatlar Ödendi. https://www.ntv.com.tr/turkiye/mavi-marmarada-olenlerin-ailelerine-tazminatlar-odendi,zrJLFP2_BEiXF8Q9oj3NCw adresinden 26 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ojalvo, D. (2013). Siyonizm nedir? <https://www.salom.com.tr/arsiv/koseyazisi/86142/siyonizm-nedir> adresinden 24 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III: 2001-2012)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2014). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)*. (19. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2018). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)*. (16. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbey, A. U. (2017). Pavlus Hıristiyanlığından Protestan Evanjelizmine Misyonerlik Süreci. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 2 (2), 145–161.
- Özdemir, L., ve Akbaş, Z. (2020). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Amerikan Dış Politikası Eksenli Değerlendirmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11 (1), 48–75.
- Özden, H. (2016). Amerikan Dış Politika Öncelikleri ve Eyleme Zorlayan Koşullar. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 219–224.
- Özdikmenli, İ., ve Ovalı, Ş. (2008). Irak Savaşı Sonrasında Liberal Dünyanın Yapay İkiliği. *Uluslararası İlişkiler*, 5 (19), 89–118.

- Özev, M. H. (2019). 2018 Yılında Körfez Ülkeleri. <https://orsam.org.tr/tr/2018-yilinda-korfez-ulkeleri/> adresinden 03 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Özkoç, Ö. (2021). İsrail'in Batı Şeria'daki Yerleşimci Politikası ve ABD'nin Filistin Sorununa İlişkin Barış Girişimleri : İki Devletli Çözüm Hâlâ Mümkün Mü ? *Akademik Bakış*, 15 (29), 311–336.
- Özlük, E. (2009). Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışmasını Bağlamında Anlamak. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (03), 197–220.
- Öztürk, R. (2004). *Batı Faktörünün Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*. Ankara: ODAK.
- Pirinççi, F. (2019). Sahanın Masaya Yansıması: ABD ile Mutabakat ve Güvenli Bölge. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/sahanin-masaya-yansimasi-abd-ile-mutabakat-ve-guvenli-bolge/1618230> adresinden 20 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.
- Posta. (2017). Kudüs Müslümanlar İçin Neden Önemli? <https://www.posta.com.tr/dunya/kudus-muslumanlar-icin-neden-onemli-1359670> adresinden 08 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.
- Pressman, J. (2021). The False Promise of the Abraham Accords. <https://www.foreignaffairs.com/articles/israel/2021-09-15/false-promise-abraham-accords> adresinden 03 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.
- Prifti, B. (2017). *US Foreign Policy In The Middle East: The Case for Continuity*. Cham: Palgrave Macmillan.
- PRRI. (2021). The American Religious Landscape in 2020. <https://www.prri.org/research/2020-census-of-american-religion/> adresinden 26 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Renahan, E. J. (2007). *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*. New York: Chelsea House.

- Reuters. (2020). U.S. Slams Turkey's Erdogan for Hosting Hamas. <https://www.reuters.com/article/us-usa-turkey-hamas-idUSKBN25L29N> adresinden 23 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ruggie, J. G. (1998). What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and The Social Constructivist Challenge. *International Organization*, 52 (4), 855–885.
- Şahin, M. (2010a). ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına. *Orta Doğu Analiz*, 2 (21), 39–45.
- Şahin, M. (2010b). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim. *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 4 (2), 9–21.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik: Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (4), 1065–1102.
- Schorr, D. (1988). Reagan Recants : His Path From Armageddon to Detente. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1988-01-03-op-32475-story.html> adresinden 30 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- SDE Analiz. (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri. *Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü*, 1–60.
- Sharp, J. M. (2022). U . S . *Foreign Aid to Israel* (Rapor No: RL33222). Washington DC.: *Congressional Research Service*.
- Sherman, J., ve Nussbaum, M. (2016). Gates, Rice Praise Tillerson for Secretary of State. <https://www.politico.com/blogs/donald-trump-administration/2016/12/bob-gates-praises-tillerson-for-secretary-of-state-232555> adresinden 10 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikası ve Batı Etkisi. *Adam Akademi*, 1 , 79–100.
- SIPRI. (2021). SIPRI Yearbook 2021: Armaments, Disarmament and International

Security. https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-06/sipri_yb21_summary_en_v2_0.pdf adresinden 07 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: DER Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2011). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*. İstanbul: DER Yayınları.

Sönmezoğlu, F., Özgür Baklacioğlu, N., ve Terzi, Ö. (2012). *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: DER Yayınları.

Spencer, A. R. (2019). *American Pragmatism: An Introduction*. (1. Baskı). Medford: Polity Press.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2004). Hamas'ın Dinî Lideri Şeyh Ahmed Yasin'in Öldürülmesi hk. https://www.mfa.gov.tr/no_49---22-mart-2004_hamas_in-din_-lideri-seyh-ahmed-yasin_in-oldurulmesi-hk_.tr.mfa adresinden 21 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2007). Annapolis'de Yapılacak Orta Doğu Konferansı Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_170--_21-kasim-2007_-annapolis_de-yapilacak-orta-dogu-konferansi-hk_.tr.mfa adresinden 24 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2008). İsrail ile Suriye Arasında Aracılı Barış Görüşmeleri Hakkında. https://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa adresinden 24 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2010). Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge, 10.06.2010. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye_-urdun-ve-lubnan-arasinda-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyi-tesis-edilmesi-hakkinda-ortak-siyasi-bildirge.tr.mfa adresinden 11 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2011). Sayın Bakanımızın Libya Ulusal Geçiş Konseyi Yürütme Kurulu Başkanı İle Ortak Basın Toplantısının Metni. <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-libya-ulusal-gecis-konseyi-yurutme-kurulu-baskani-ile-ortak-basin-toplantisinin-metni.tr.mfa> adresinden 23 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2013). Türkiye-Mısır İlişkileri Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-310_-23-kasim-2013_-turkiye-misir-iliskileri-hk.tr.mfa adresinden 28 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2014). Fetih ve Hamas Arasında Varılan Mutabakat Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-127_-24-nisan-2014_-fetih-ve-hamas-arasinda-varilan-mutabakat-hk_.tr.mfa adresinden 22 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2020a). ABD Dışışleri Bakanlığı Sözcüsünün Sayın Cumhurbaşkanımızın Hamaslı Yetkilileri Kabulüne İlişkin Açıklaması Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-181_-abd-disisleri-bakanligi-sozcusunun-sayin-cumhurbaskanimizin-hamasli-yetkilileri-kabulune-iliskin-aciklamasi-hk.tr.mfa adresinden 23 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2020b). Yunanistan ile Mısır Arasında Sözde Deniz Yetki Alanları Sınırlandırma Anlaşması İmzalanması Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-165_-yunanistan-ile-misir-arasinda-sozde-deniz-yetki-alanlari-anlasmasi-imzalanmasi-hk.tr.mfa adresinden 28 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2021). İsrail'in Yasadışı Yerleşim Faaliyetleri Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-27_-israil-in-yasadisi-yerlesim-faaliyetleri-hk.tr.mfa adresinden 26 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

T.C. Dışışleri Bakanlığı. (2022). Mescid-i Aksa'ya Düzenlenen Baskınlar Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-176_-mescid-i-aksa-ya-duzenlenen-baskinlar-hk.tr.mfa adresinden 08 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

Tarcan, B. H., Akgüller, H., ve Işık, K. (2018). Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış

Politikası. *Econder Uluslararası Akademik Dergisi*, 2 (2), 250–271.

Tarhan, M. (2021). Türkiye-Libya Deniz Yetki Anlaşması Doğu Akdeniz’de Hak ve Dengeleri Güvenceye Aldı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-libya-deniz-yetki-anlasmasi-dogu-akdenizde-hak-ve-dengeleri-guvenceye-aldi/2431239#> adresinden 28 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

Taştekin, F. (2020). Trump’ın Damadına Hazırlattığı “Yüzyılın Anlaşması”: Filistin için Son Tasfiye Planı. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51320835> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

Tavukcu, S. (2015). Basradan Hazara: 100 Yıllık Petrol Hikâyesi. <https://sinantavukcu.com/2015/04/07/basradan-hazara-100-yillik-petrol-hikayesi-2/> adresinden 09 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

Tekdal Fildiş, A. (2012). Birleşmiş Milletler’in Taksim Kararı ve İsrail Devleti’nin Yaratılışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 114 (1), 337–348.

Tellioğlu, Ö. (2018). *Filistin’e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Tellioğlu, Ö. (2019). Rotschildlerden Rotschildlere Mektup! <https://www.gzt.com/gercek-hayat/rotschildlerden-rotschildlere-mektup-3514815> adresinden 24 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

The Knesset. (1994). Address of US President Bill Clinton to the Knesset. https://knesset.gov.il/description/eng/doc/speech_clinton_1994_eng.htm adresinden 19 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

The New York Times. (2018). Erdogan: How Turkey Sees the Crisis With the U.S. <https://www.nytimes.com/2018/08/10/opinion/turkey-erdogan-trump-crisis-sanctions.html> adresinden 21 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

The White House. (2002). The National Security Strategy 2002. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/> adresinden 13 Mart 2022 tarihinde alınmıştır.

The White House. (2017). *National Security Strategy of the United States of America*. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> adresinden 17 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

The White House. (2021). Remarks by President Biden Before the 76th Session of the United Nations General Assembly. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/09/21/remarks-by-president-biden-before-the-76th-session-of-the-united-nations-general-assembly/> adresinden 19 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır.

Tillman, S. P. (1982). *The United States In The Middle East: Interests and Obstacles*. Bloomington: Indiana University Press.

TRT Haber. (2019a). Bakan Çavuşoğlu Güvenli Bölge'yi Harita Üzerinden Tek Tek Anlattı. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-cavusoglu-guvenli-bolgeyi-harita-uzerinden-tek-tek-anlattı-437131.html> adresinden 23 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

TRT Haber. (2019b). Türkiye Bölgeye Barış ve Huzur Götürüyor. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-bolgeye-baris-ve-huzur-goturuyor-434744.html> adresinden 20 Şubat 2022 tarihinde alınmıştır.

TRT Haber. (2021a). Ankara'dan İsrail'in Gazze Saldırılarına Tepki. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ankaradan-israilin-gazze-saldirilarina-tepki-580726.html> adresinden 25 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

TRT Haber. (2021b). Mısır'dan "Türkiye ile İlişkilerimiz Gelişme Gösteriyor" Açıklaması. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/misirdan-turkiye-aciklamasi-iliskilerimiz-gelisme-gosteriyor-613419.html> adresinden tarihinde alınmıştır.

TRT Haber. (2021c). Türkiye'den İsrail'in Yasa Dışı Yerleşim Faaliyetlerine Tepki. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyeden-israilin-yasa-disi-yerlesim-faaliyetlerine-tepki-585437.html> adresinden 04 Temmuz 2022 tarihinde

alınmıştır.

TRT Haber. (2022). İslam İşbirliği Teşkilatı'ndan 'Mescid-i Aksa' Yaşananlara Dair Mektup. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/islam-isbirligi-teskilatindan-mescid-i-aksa-yasananlara-dair-mektup-674270.html> adresinden 08 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

Tür, Ö. (2013). İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Orta Doğu Analiz*, 5 (54), 26–34.

U.S. Embassy in Israel. (2020). Statement by Former President Trump on Jerusalem - U.S. Embassy in Israel. <https://il.usembassy.gov/statement-by-president-trump-on-jerusalem/> adresinden 11 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

U.S. Federal Trade Commission. (1952). *The International Petroleum Cartel*. Washington D.C.: United States Government Printing Office.

Uçar, M. N. (2017). İsrail'in 1967'den Bu Yana Mescid-i Aksa'ya Yönelik Saldırıları. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-1967den-bu-yana-mescid-i-aksaya-yonelik-saldirilari/866564> adresinden 08 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

Ulutaş, U. (2010). İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri: Yetmez ama Evet. <https://www.setav.org/israil-filistin-baris-gorusmeleri-yetmez-ama-evet/> adresinden 23 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

United Nations General Assembly. (1947). Resolution Adopted on The Report of The Ad Hoc Committee on The Palestinian Question. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/88/PDF/NR003888.pdf?OpenElement> adresinden 01 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.

USAID (The U.S. Agency for International Development). (2019). *U . S . Overseas Loans and Grants: Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945-September 30, 2019* (Rapor No: R-0105). Washington D.C.: The U.S. Agency for International Development.

- Usher, B. P. (2018). Jerusalem Embassy: Why Trump's Move Was Not About Peace. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-44120428> adresinden 12 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Uslu, N. (2006). *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Orta Doğu Etütleri*, 2 (2), 137–168.
- Vural, İ. (2003). *Evanjelizm: Beyaz Sarayın Gizli Dini*. İstanbul: Kara Kutu Yayınları.
- Wendt, A. (2016). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. (İkinci Basım). İstanbul: Küre Yayınları.
- Wiener, A. (2003). Constructivism: The Limits of Bridging Gaps. *Journal of International Relations and Development*, 6 (3), 252–275.
- Wittkopf, E. R., Jones, C. M., ve Kegley, C. W. (2008). *American Foreign Policy: Pattern and Process*. (7. Baskı). Belmont: Thomson Wadsworth.
- Yıldırım, Yasin. (2018). *Orta Doğu Politikaları Özelinde Türk Dış Politikasında Değişim; Turgut Özal Dönemi (1983-1989)*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Yusuf. (2021). İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18 (41), 3840–3884.
- Yılmaz, H. (2020). Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme. *Oksident*, 2 (1), 27–58.
- Yılmaz, H. İ. (2016). Orta Doğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Orta Doğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3 (1), 99–128.
- Yılmaz, T., ve Durul, T. (2018). ABD Siyasetinde Evanjelizm Etkisi Artıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-siyasetinde-evanjelizm-etkisi-artiyor/1220918> adresinden 09 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.

Yorulmaz, R., ve Demirdöğen, O. (2020). Türkiye Karşıtı Politikalar Bağlamında Normalleşme Süreci ve Ekonomik İlişkiler. *Orta Doğu Araştırmaları Merkezi*, (145), 1–20.

Yurdusev, N. (2005). Uluslararası İlişkilere Teorik Bakmak. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2 (6), 157–163.

Zeren, H. E., Yılmaz, E. A., ve Akbulut, A. (2017). Dijital Çağda Davutoğlu Döneminden Günümüze Türk Dış Politikasının “Sıfır Sorun Söylemi” Bağlamında Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (Kayfor15 Özel Sayısı), 1879–1891.

